سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو سنڌ

رجسٹرڈ نمبر ايس ١٠٩

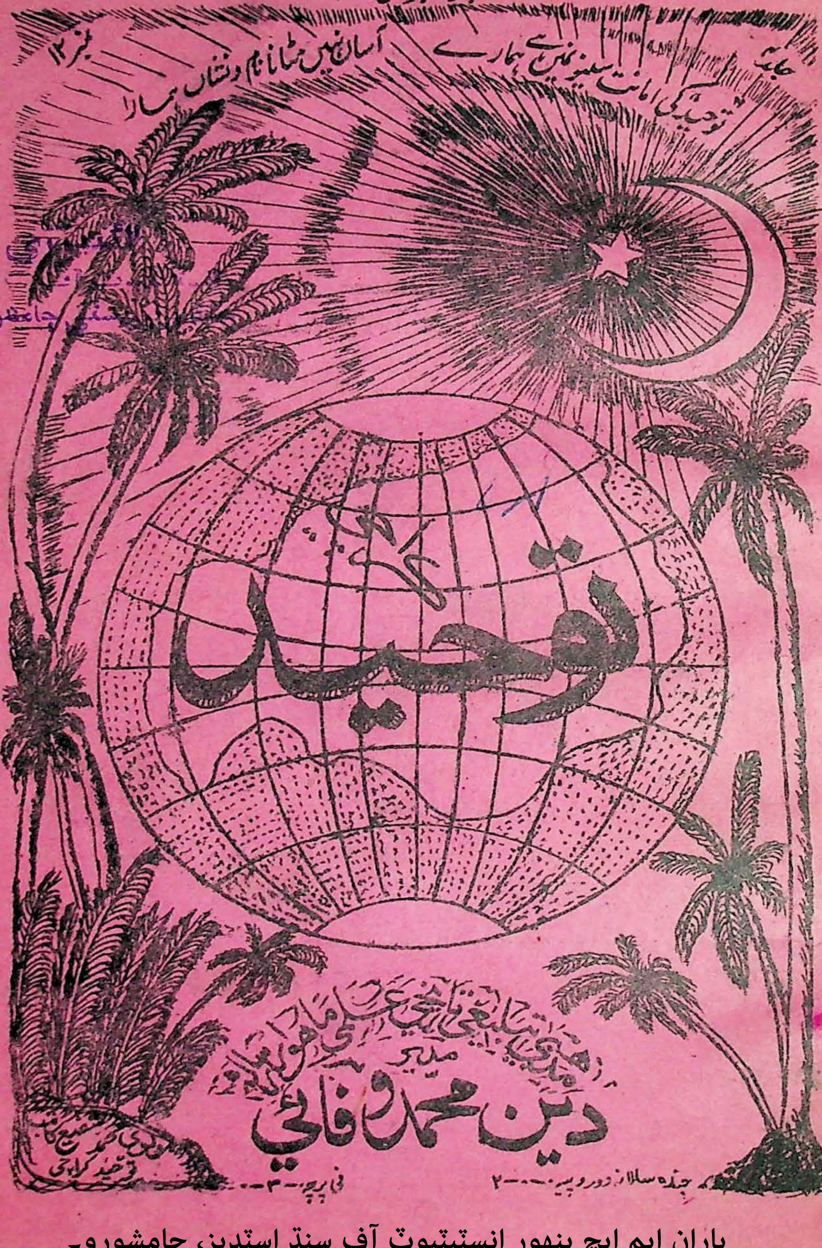

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو۔

جلد ۴] توحيد ڊسمبر ۱۹۳۴ع [نمبر ۱۲

———:O:———

مضمون	مضمون نگار	صفحو
گذريل سال تي هڪ نظر	از مدير	۱
معجزه ۽ سائنس	" "	۷
قرآن جي هڪ پيشنگوئي	از مولائي شيدا	۱۷
قرآن جو مقدس مهينو	از مدير	۲۲
رمضان ۽ سندس فلسفو	" "	
ڇا ويد ڪلام الهي آهي	پنڊت ديوي دت وڪيل	۳۰
رد تناسخ	پنڊت آتمانند لڇمي لال	۳۴
گيتا جو فلسفو ۽ ترجمو	حڪيم مولوي محمد صادق رامپوري	۳۷
منصور انا الحق جي روشني ۾	حاجي احمد علي مجذوب	۴۴
مغرب ۽ عربن جا تعلقات	لطف الله جوڻي	۴۹
اخلاقي جواهرات	مسٽر حسن علي خان پريزيڊنٽ ماجسٽريٽ هالا	۵۵
امير المومنين جي عيد	مسٽر احمد خان کهاوڙ	۵۸
رسول الله جا اخلاق	بهشتي	۶۱
اصلاحي خط	هڪ گريجوئيٽ نوجوان	۶۳
حساب دوستان در دل	از مدير	۶۸
ماکي رفتار	" "	۷۰
ڳرجا آثار قديمه	حاجي الله بخش عثماني بي-اي	۷۳
زوريءَ جي شادي (افسانو)	مولوي محمد شفيع ڪاتب	۸۱
سچو ايمان	از مسٽر چندا بي-اي	۸۹
حصہ نظم	از مسافر و راز و قليچ بيگ ندا	۹۳-۹۴-۹۵
قند پارسي	مرحوم نواب ولي محمد خان لغاري	۹۶

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.
پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو-

توحيد جو سالانه نمبر

ماهه ڊسمبر سنه ۱۹۳۲ع

بسم الله الرحمٰن الرحيم

گذريل سال تي هڪ نظر

جنهن مالڪ انسان کي پيدا ڪري سڀ کان پهرين علم ۽ قلم جي ڏات ڏني
جنهن پنهنجي ڪلام پاڪ جي جيڪا پهرين آيت نازل ڪئي تنهن ۾ علم ۽ قلم جي واکاڻ
فرمائي تنهن مالڪ حقيقي جو جيترو حمد ۽ جيتري ثنا ڪجي سا بالڪل ٿوري آهي.
جنهن جي ڪرم ۽ فضل ۽ لطف سان اڄ توحيد جو پهريون سال خيريت ۽ سلامتي
سان ختم ٿيو آهي. هي مذهبي ۽ علمي مهم جنهن ڪيترا ارادي سان شروع ڪئي وئي
هئي ۽ جنهن لئي سروسامان سان ان جي ابتدا ڪئي ان جي ڪاميابي جو سمورو دارمدار
قدرت جي خفي هٿ جي سپرد هو نه ..... مون جهڙي ڪمزور ۽ عديم الفرصت
ماڻهوءَ جي سمجهه ۽ حوصلا کان هي ڳالهه بالڪل بالاتر هئي جو هڪ ماهوار علمي
۽ مذهبي رسالي کي باقاعده هڪ سال تائين جاري رکندو اچان ۽ ان ڪاميابي تازي حوصلا
۽ تازي همت ڏيئي ٻيڻو ارادي سان ٻئي سال لاءِ به رسالو جاري رکڻ جو عزم
بالجزم پنهنجي سيني ۾ موجزن ڏسان. الحمد لله علىٰ ذالڪ حمدًا ڪثيرًا طيبًا.

گذريل سال جڏهن ماڳهين مصمم توحيد جي جاري ڪرڻ جو ارادو ڪري رهيو
هوس ۽ رسالي جي ڪامياب ٿيڻ بابت تردد ٿيو مون کي هڪ رات خواب ۾ ڏسڻ ۾ آيو ته آءٌ
هڪ ڪشتي ۾ سوار آهيان تازي ماڪ جي ڦڙن ماري سميت هٿ ۾ آهي ۽ جنهن
کي جهڪ پري کانئي رهيو آهيان ۽ ٻيڙي دريا ۾ ملندي رهي ٿي ۽ ڪشتي ٿوري ٿوري

بوڏا بامبيرا رهن ٿا- انهيءَ سبب ڏسڻ ۾ ٿو ته رات جو پويون حصو هو اڪثر ڪري دل ۾ هي
تعبير القائيرة توحيد جي اجراء دريائي سفر جو هڪ راحت سان ٿيو نظر آئي، جنهن ۾
ديني ۽ دنيائي مفاد ڪي ماڪي ۽ جي صورت ۾ ڏيکاريو ويو آهي انهيءَ خواب جو هڪ سمجهو
دوست سان بيان ڪيم جنهن منهنجي تعبير سان اتفاق ڪيو ۽ توحيد جي ڪاميابي ٿيڻ جي
نيڪ فال جهڙي ڪالهه توحيد جو ٽيون پرچو ڪاتب جي حوالي ڪيو ويو ۽ الله تعاليٰ جي فضل سان
سنڌ جي مسلمانن کي تربيت جي نظر سان ڏٺو ۽ رسالو ڪاميابيءَ سان هلڻ لڳو.

توحيد جي شروعات وقت موجود سرمايه طور هڪ ڪوڙي به ڪانه هئي ۽ توڪلاً
علي الله ڪم شروع ڪيو ويو ۽ بعض دوستن کي توحيد اجراء جو پيغام ملڻ ۽ ڏنو ويو
جن همت افزائيءَ سان ٽيڪ جي توحيد جي امداد لاءِ همت افزا خط لکيا جن
ڪن پنهنجي پرچن پرچي شايع ڪيو ويو جنهن ۾ ڪيترن دوستن جا همت افزا
خط لکيا ۽ انهي ودڙ لاءِ تمنا ڪيون.

توحيد جو شروع مقصد اگرچه فقط هي هو ته غير مسلمانن جي نامعقول ۽ ملحدانه اسلام تي
اعتراضن جا جواب ڏنا وڃن مگر ان کانپوءِ سنڌ ۾ مقصد کي ضرورت پٽاندڙ وسعت ڏني
وئي. يعني ته قرآن پاڪ جي تعليم جنهن کي مسلمان وسري ڪري ساري دنيا ۾ تمام تنزل ۾ آهن
مسلمانن کي متوجه ڪرڻ لاءِ قرآن پاڪ کي مختلف مضمون پڙهڻ لاءِ آيا، انهيءَ سان گڏ بدعات
۽ اصلاح رسوم ۽ تاريخي مختلف مضامين شايع ڪيا ويا ۽ پوءِ ان رسالو سنڌ جي مسلمانن
جي ڪيترائي طرح تمام خدمت ڪئي وڃي.

گذريل سال جي توحيد جي مضامين تي جيڪڏهن نظر ڪئي ويندي ته اهو معلوم ٿيندو ته توحيد
جو سارو فائل هينئن رنگارنگ ۽ دلچسپ مضمونن جو هڪ مجموعه نظر ايندو جنهن ۾
آريه ۽ هندن جي جوابن ۽ سندن مذهب بابت ۲۶ مضمون، رد قادياني ۳ مضمون، تاريخي
۱. شيعن جا جواب ۔ ۶ رد بدعت ۽ اصلاح رسوم ۵۔ اصلاحي فسانا ۶ قرآن پاڪ ۽

حديث تي هڪ ۽ تصوف تي ٻئي سفيد ي مضمون ۾. ڏاڏاري جي لاڏ داري سلسله ۾ بهترين مولويت جو هڪڙو ٻيو. آخر ۾ هڪ ڊراما به پڙهڻ رکيو ويو، جنهن جو سلسلو ٿائين جاري آهي،

~~~~~~~~~~~~

توحيد جي مضمون ۾ شروع کان دين جي لحاظ رکيو ويو ته ڪو به معمولي يا اهڙي درجي جو مضمون پڙهڻ نه ڏنو ويو جي اهوئي سبب آهي جو توحيد ۾ جيڪي به مضامين شايع ٿيا آهن سي سنڌ جي اعلى تعليم يافته بزرگن ۽ عالمن جا شائع ٿيندا رهيا آهن. جن صاحبن احسان فرمائي توحيد کي نظم ۽ نثر نگاري سان قلمي امداد ڏيندا فرمائي. تن جا نالا شڪريه سان هيٺ ڏجن ٿا،

مسٽر بشير محمد خان وڪيل. مولانا عبدالقادر (مير جهنڊو) مفتي سعد الله صاحب هالائي مخدوم محمد صالح بيتي هالائي. مولانا محمد صاحب بنوري جناب رحيمداد خان مولائي شيدائي حاجي پير محمد هالائي. مولانا عبدالخالق صاحب کنڊياروي. مولوي حڪيم محمد صادق صاحب راڻيپوري. مسٽر عبدالله صاحب جنهن بي، اي مختيارڪار واره ماستر لطف الله جوڳي شڪارپوري. ميان محمد بخش صاحب واصف حيدرآبادي. مولانا صاحبزاده محمد اسماعيل جان سرهندي. حافظ عبدالله صاحب ڀمل ٽنڊائي. ماستر عبدالله صاحب عبد ڪراچي وغيره ان کان سواءِ مان پنهنجي نوجوان دوست مرزا افضل بيگ جي شڪريه ادا ڪرڻ کان سواءِ به رهي نٿو سگهان جو صاحب مهرباني فرمائي وقت بوقت پنهنجي والد بزرگوار شمس العلماء مرزا قليچ بيگ مرحوم جون اڻ ڇپيل نظمون موڪلي ممنون ڪندو رهيو آهي

~~~~~~~~~~~~

گذريل اگسٽ ۾ حيدرآباد جي هڪ آريه اخبار ۾ اسلام جي بنيادي اصول قيامت تي هڪ اڻ پڙهيل آريه اعتراض ڪيا هيا جن کي ڪيترن توحيد جي خريدارن ۽ خواهشمندن ته اسين انهن جا جواب ڏيون. حقيقت ۾ هڪ غير مسلم کي قيامت جي حقيقت سمجهائڻ ۽ عقلي دليلن سان ذهن نشين ڪرائڻ لاءِ غور ۽ فڪر جي ضرورت هئي مونکي ان لاءِ ڪتابن جي تلاش هئي ته هڪ رات خواب ۾ مونکي هڪ بزرگ فرمايو ته ڪتاب حجة الاسلام پڙهه

ان لي مان عرض ڪيو ته، حجة الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوي عليه الرحمة جو لکيو ڪو ٻين، تنهن لي هڪ ڪتاب ڏيکاريو ويو، جنهن جي سرورق تي حجة الاسلام جو هيئن لکيل هو ته مؤلفه مولانا اڪبر شاه خان صاحب نجيب آبادي، جنهن جو ٻيو ڪتاب جي ڪراچي ۾ تلاش ڪيم مگر پتو نه پيو. پر عمر جو مولوي حبيب محمد صاحب نظاماڻي مون وٽ آيو جنهن سان مٿين خواب جو ذڪر ڪيم. هن چيو ته سندس وسيلي مولانا اڪبر شاه خان کي خط لکي ڪتاب جي ڇپائي ڪريو ان وقت مولانا کي خط لکيو ويو. جواب ۾ مولانا اڪبر شاه خان صاحب هيئن خط لکيو:-

حجة الاسلام دس گیارہ سال کا عرصہ ہوا میں نے لکھی تھی، اس کتاب کے لکھنے میں میں نے مسلسل خدا تعالیٰ ہی سے مدد طلب کی اور خدا تعالیٰ ہی نے مجھ پر مطالب و مضامین القا فرمائے، اس کتاب نے حیرت انگیز نتائج ظاہر کئے وغیرہ

من روئيا جي بيان ڪرڻ مان منهنجو مطلب آهي ته انسان جڏهن خاص خدا تعالیٰ جي خوشنودي جو پڪو عزم ڪري قدم کڻندو آهي ته الله تعالیٰ به سندس رهبري ڪندو آهي ۽ خود بخود غيب مان ان لاءِ سامان پيدا ڪندو آهي،

علامه اڪبر شاه خان جو ڪتاب حجة الاسلام اگرچه هن وقت تائين منهنجي سامهون نه آهي تاهم ٿيا منجهي مسئلي الزامي ۽ تحقيقي رنگ ۾ جو ڪجهه لکيو ويو ان بابت ڪيترن دوستن يارن تحسين ۽ تعريف جا جو ملا انهن خط موصول ٿيا، والحمد لله علىٰ ذالك.

حديث شريف ۾ آيو آهي ته "جيڪڏهن ڪنهن انسان جي هٿ تي فقط هڪ ٻي ماڻهوءَ کي هدايت نصيب ٿئي ته ان لاءِ اها سڀ کان وڏي ۾ وڏي نعمت آهي،

تنهن ڏينهن مونکي ريل ۾ سفر ڪندي هڪ دوست مليو جو سکر تعلقي جو رهاڪو آهي تنهن فرمايو ته اسان جو واهڙ بدعات ۽ بدرسمن جو ٻانڌو ۽ انهن جي سخت عامل هو، مگر جڏهن کان وٽي توحيد هن ڏانهن لڇڻ شروع ٿي آهي، ته گهڻا ماڻهو ان جي پڙهندي سڌري رهيا آهن، بدعات ۽ پير پرستي هن مان ١٢ آنا گهٽجي چڪي آهي اسان جي ڳوٺ کي توحيد مان بيحد فائدو رسيو آهي، ٿرپارڪر ضلعي جي هڪ زميندار لکيو آهي ته توحيد هڪ واعظ يا مولوي آهي، جو اسان کي ماه ٻه ماهه ڪيئي ٻوڏ دين جون ڳالهيون گهر ويٺي سيکاريندو،

سکهر تعلقي جي هڪ دوست لکيو ته ”توحيد“ مون وٽ ايندي آهي ته شهر جا نوجوان هندو هٿون هٿ کڻي ويندا آهن، جن کي آريہ جي اعتراضن جا جواب پڙهندي ڏاڍو اثر پوندو آهي واقعا آهن جيڪي مونکي معلوم ٿيا آهن. ممڪن آهي ته توحيد جي ذريعا جا بہ ڪن سعيد ۽ نيڪ روحن کي نيڪي ۽ هدايت جو ڪو رستو ڏيکاري جيڪا اڄ بيوسيءَ جي جنهن جو آواز مون تائين پهتو آهي،

منهنجو خيال آهي ته توحيد جي ذريعي جيڪڏهن هڪ بہ ماڻهو هدايت وارو ٿئي ته متين حديث شريف جي ارشاد موجب اهو بہ مون لاءِ ڪافي آهي،

توحيد جي علمي معاونت ۽ مددگاري ڪندڙن جن حضرات توحيد لاءِ جزيا ڏئي بيداري ڪئي يا مضمون ۽ امداد فرمائي آهي تن جو جيترو بہ شڪريو ادا ڪجي سو ٿورو آهي، خاص طرح مسٽر علي اڪبر بي. اي. رئيس علي محمد خان مري، سردار علي محمد خان ڪيريو – سيد مولوي صدرالدين شاهہ – مسٽر جيٿا، مسٽر علي محمد ڪينال اسسٽنٽ، ماستر محمد ٽانوري، جناب شيخ عبدالله صاحب مٽيارن – ماستر غلام سرور صاحب، شيخ رسول بخش صاحب جناب مسٽر عليخان ابڙو، جناب پير تاج محمد صاحب ڪامارو – وڏيرو نفير محمد صاحب منگريہ ۽ ٻيا حضرات جن جا نالا هن وقت ياد نہ آهن مگر دل سندن احسان جي معترف آهي الله تعاليٰ منهنجن انهن دوستن ۽ بزرگن کي جزاءِ خير ڏئي جن هن ديني ڪم ۾ منهنجي همت حوصلہ افزائي ڪئي توحيد جي سرسبز ۽ شاداب رکڻ ۾ بهاريءَ جي باد جو ڪم ڏنو آهي.

توحيد جو سالانه نمبر ان حالت ۾ شايع ڪجي ٿو جنهن وقت سال جي پڄاڻيءَ جي لحاظ سان ڪافي دير ٿي چڪي آهي، پر ان هوندي بہ عظيم الشان معنا مون سان هي نمبر غير معمولي مضمون کي تمام شاندار نموني ۾ شايع ڪيو ويو آهي تہ گذريل ٻن نمبرن ۾ جيڪا ڪوتاهي ٿيل هئي سا تہ پوري ٿي ڪئي وڃي. ان ڪري بہ ناظرين توحيد جي علمي خدمت ڪرڻ ۾ اجي مونکي اميد آهي تہ ... توحيد جي لاءِ جزيا ڏيئي مدد ڪري ڏيندا

سان هن ديني مذهبي علمي خدمت ۾ حصو ورتو، الله تعاليٰ وٽان ثواب ۽ جزاءِ خير جا مستحق ۽ مان عاجز جي ناچيز شڪريه جا حقدار ٿيندا. والله ولي التوفيق -

---

آخر ۾ آءٌ پنهنجي مشفق دوست مولوي شفيع محمد صاحب ڪاتب جي منت ڪشي ۽ شڪرگذاري کان سواءِ رهي نه ٿو سگهان جنهن صاحب توحيد جي ڪتابت ۾ بعيد ديده ريزي کان ڪم ورتو، وقت تي ڪاپيون تيار ڪري ڏنيون، هو آهي ۽ ناتندرستيءَ جي وقت بوقت ٿيڻ ڪيترن ۾ جيڪا هن صاحب محنت پئي ورتي آهي، بالڪل قابل قدر آهي ۽ ازانسواءِ هن رسالي جي ڪم کي هڪ مذهبي ڪم سمجهي جيڪا خاص قرباني ڪئي اٿس سا به صد تحسين جي لائق آهي، مولوي شفيع محمد جيتري قدر پنهنجي فن ۾ ڪماليت جو مالڪ آهي اوتري قدر هو مضبوط موحد ۽ سنڌ جو مالڪ آهي جنهنڪري ئي رسالي توحيد لئي سنڌ ۾ پڙهندو رهندو آهيو، ۽ سنڌ ۾ محنت هن رسالي جي ڪئي لاءِ سچ پچ نه آبياري جو ڪم ڏنو آهي.

(مدير)

جزاه الله خير الجزاء -

دعا

اي منهنجا الله تون سڀ کان وڏو آهين. تنهنجي رحمت تنهنجي بي پايان شفقت مان ناچيز جي گناهن کان گهڻي وسيع آهي. يا الله مونکي ڪنهن به وقت ڪنهن به هنڌ پنهنجي ڪبريائي ۽ پنهنجي وڏائي جي صدق پنهنجي رحمت جي سايه کان محروم نه ڪر. يا الله! اجڙ هن مان صداقت سان الله اڪبر چوندو آهيان ته دنيا جون عظيم الشان شيون سڀ نظر ايندڙ يون آهن، تنهنجي جلاليت ۽ جبروت جي آڏو وڏا وڏا بادشاه ڪجهه به نه آهن، مونکي پنهنجي محبت جو سرشار ڪر، غير جي ايذائن جهڪائن جي بدران نعمت کان بنا هه ۾ رکه! سڀ - الله اڪبر الله اڪبر لا اله الا الله والله اڪبر الله اڪبر ولله الحمد الله اڪبر ڪبيرا والحمد لله ڪثيرا سبحان الله بڪرة واصيلا. ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم

خدا دارم دلي بريان وعشق مصطفيٰ دارم
ندارد هيچ ڪافر سازو ساماني که من دارم

(مولانا حالي رحمه)

تحقيقات علميه

معجزه ۽ سائنس

معجزه جي معنيٰ آهي اها ڳالهه جا الله تعاليٰ پنهنجي قدرت سان پنهنجي ڪنهن پيغمبر جي هٿان ظاهر ڪري جو عام عادت جي برخلاف هجي ۽ ان مان پيغمبر جي تصديق ۽ سچائي ظاهر هجي مگر جنهن صورت ۾ هندو ڌرم يا يوناني فلاسفرن وٽ نبوت يا الهام يا پيغمبرائپ جو ڪو به عقيدو يا ويساهه ڪونه آهي بلڪ نبوت جي اصل کان بالڪل بيخبر آهن سي معجزن جي وجود کان بالڪل منڪر آهن. يعني نه جيئن نبوت جا انڪاري آهن تيئن هو نبوت جي لوازمات يعني معجزات وغيره کان به ڪو انڪاري نه آهي.

معجزه جي وجود کان انڪار جو هڪ ٻيو سبب هي آهي ته دنيا هڪ خاص نظام ۽ ترتيب سان هلي رهي آهي. هر هڪ شيءِ ۾ سبب ۽ علت يا ڪارڻ جو سلسلو بنديل آهي اهڙيءَ ريت جو ڪڙيون هڪ ٻئي سان اهڙيون ڳنڍيون پيون آهن جو هڪ ٻئي کان جدا نه ٿيون سگهن مثلاً باهه ساڙيندڙ آهي. درياءُ وهندڙ آهي. پٿر نه ڳالهائيندو آهي. زهر قاتل آهي پر جيڪڏهن ڪو ماڻهو هي دعويٰ ڪري ته پٿر ڳالهائي ٿو ۽ باهه نٿي ساڙي يا درياءُ وهڪري کان بيهي ويو يا زهر ڪنهن کي ڪو اثر ڪونه ڪيو ته ان مان هي لازم ٿو اچي ته اهو ماڻهو دنيا جي هن جوڙجڪ يا انتظام کي ڊاهڻ گهري ٿو ۽ تنهن جون جيڪي خصوصيتون ۽ طبيعتون آهن تن جو صاف انڪار ڪري ٿو. سو ذهن اهڙين تي ايمان آڻڻ مشڪل آهي!!

اهوئي هڪ وڏو سبب آهي جو معجزن جي منڪرن کي اڄ ڏينهن تائين حيران ۽ پريشان رکيو رهي ٿو جيئن هڪ اڻ پڙهيل آريه چاند اخبار جي ڪنهن ڳنڍهيل پرچي ۾ لکيو

معجزن تي قلم فرسائي ڪندي لکيو آهي ته "مطلب ته ماتا جي سرشتي ۾ جيڪي قاعدا قانون نظر اچن ٿا ۽ ماتا جو گيان (الهام) به انهيءَ جي برخلاف نه هوڻ گهرجي، هر طرح جيڪي قاعدا قانون پنهنجي گيان (الهام) ۾ بيان ڪيا آهن، اهي به سرشتي جي نيمن موجب هئڻ گهرجن پر مشڪل ڳالهه هي آهي ته گهڻا مسلمان علماء اها دعوى ڪن ٿا ته اسلام دين سچو آهي ۽ ان جي ڪا به ڳالهه عقل کان ٻاهر ناهي- اهي هن سان گڏ اهي معجزن يعني خارق عادتن جا به حمايتي آهن يعني اهي تسليم ڪن ٿا ته ڪي، هن ڪڏهن ڪڏهن خدا پنهنجي پيارن ٻانهن جي خاطر پنهنجي سرشتي جي نيمن جي برخلاف عمل ڪرڻ لڳي ٿو. وغيره- (چاند جولاءِ ۳۲ع)

حقيقت ۾ هي هڪ مغالطو آهي جو گهڻو ڪري انهن ماڻهن کي ٿيو پيو ٿو جيڪي هنن کي الله تي ايمان نه هوندو آهي يا دري دنيا جي سرشتي وارن نيمن يا بنيادي انتظام جي اسبابن ۽ علتن جي اڻ ۾ غلطي ڪن ٿا، ظاهر ۾ اگرچه هر هڪ شيءِ جو سبب علت موجود آهي جن تي عام عادت به ائين آهي ته پاڻي سان ٿڌي رهي ۽ برف ٿڌي آهي، باهه ٻرندڙ آهي، وڻ بيهل آهي پر انهيءَ جيڪڏهن برخلاف واقعو ٿي پوي يعني ته ڏيل ملڻ لڳي ۽ پاڻي ساڙڻ جو تاثير جيڏي ڏئي ته ظاهر ۾ اگرچه انسان کي ان جو سبب نظر ڪونه اچي ته بلڪ روزمره جي تجربي جي برخلاف ڏسي عقل حيرت ۾ ڇو اچي ته مگر هي به خيال ڪرڻ آهي ته انهيءَ عقل ڪيترن شين جو علم ۽ ڄاڻ ڪونه آهي بلڪ انهي ۾ مضمون سوين ادراڪ ۽ تعاقبندا رهن ٿا جي انهي سمجهه ۽ فهم کان بالاتر آهن ته ڇا انهن واقعن جي انڪار ڪرڻ جو انسان کي حق آهي؟ مثلاً انهي مضمون ۾ وقت علتن يا سببن جو هڪ سلسلو آهي يعني ته ڏسون ٿا ته ٻج مان پيدا ٿئي ٿو ۽ آنو ٻڪي مان وڃان سلسلا کان سواءِ جيڪڏهن ٻي ڪا صورت هوندي ته ان کان انڪار ڪرڻو پوندو مگر هي ته ڪو ٻڌائي ته اول آنو هو يا ٻڪي، هر حالت ۾ ٻنهي مان هڪڙي کي اول تسليم ڪرڻو پوندو ته يقيناً پنهنجي تجربي يا دعوى جو انڪار ڪرڻو پوندو- يعني ته نه ٻئي جهڙو پوندو ته پهريون فقط آنو هو يا فقط ٻڪي هو ته هن انسان جي ته هي دعوى آهي ته اهي ٻئي شيون هڪ ٻئي جي علت ۽ معلول آهن. بهرحال انهي مشڪل عقدي کي حل ڪرڻ لاءِ انسان کي ضرور هڪ قدم پوئتي هٽڻو پوندو دنيا جي سببن ۽ نيمن واري اصول کان يقيناً انڪار ڪرڻو پوندو يا هي ته تسليم ڪرڻو پوندو

دنيا جي نظم جو سلسلو مقرر ڪيل آهي ته قدرت جي مالڪ جي مشيت ۾ آهي جنهن جي
انتظام ۽ ارادي سان اهو سڀ ڪجهه ٺهيل رهيو آهي ۽ هو هڪ خاص نموني ۽ خاص عادت تي
هلائي رهيو آهي، پر هو انهن هميشه لاءِ پابند نه آهي. بلڪ اختيار رکي ٿو ته هو ڪڏهن به پنهنجي
قدرت جا نشان اهڙي ريت ظاهر ڪري ڏيکاري جنهن جي علت اگرچه اسان کي ظاهر ۾ معلوم نه آهي
پر سندس مقرر ڪا مخفي علت يا ڳجهو ڪارڻ هوندو جنهن تي انساني عقل جي رسائي نه
ڪرڻ انڪار جو سبب هرگز نه ٿي سگهي ڇو ته اوهان ڏسو ٿا ته ڪيترين ئي امرن پر ڪالهون
آهن جن تي انساني عقل هرگز نه پهچي سگهي ٿو ته پوءِ انهن جو هڪدم انڪار ڪري ويهجي؟ مثلاً
پاڻي جي هڪ ڪڻ مان ۽ ڪڪر جا بادل پيدا ٿين ٿا ۽ جا پاڻي مان نڪري سج جي تپش
کان اٿن ٿا. مطلب آهي ته پاڻي جا ڪڻ مان اٿي ٿو ته ڪجا پاڻي مان. هاڻي ابتدا ڪيو ته پهريني
مان ڪهڙي بيان ڪيو آهي. پهرين ڪير علت ۽ ڪهڙو معلول ۽ ڪير سبب ۽ ڪير مسبب آهي
آخر اهڙي حالت ۾ انسان کي هن ڳالهه جو ڪو چارو نه ٿو رهي ته اسان کي هي چوڻو پوي ته دنيا جي
سرشتي يا انتظام جي هڪ ٻئي سان بيحد جڪڙ اسان کي نظر اچي ٿي اها فقط هن ڪري آهي
جو اسان بار بار انهن جو تجربو ڪيو آهي. مثلاً باهه جو ساڙڻ ۽ نهر جو ٻارڻ وغيره مگر هو
تجربو پڻ گمان جي درجه کي حاصل آهي ڇو ته اسان کي هي اچاڻ ۽ يقين نه پيدا ٿيو آهي
ته اسان جي تجربي کان اڳ هن ريت اها شيءِ ساڙڻ جو ڪم ڏيندي رهندي هئي يا نه؟ ۽ نه ڪو هي يقين
آهي ته هن زمين تي جيترا باهه جا قسم آهن سي هميشه لاءِ ساڙڻ جو ڪم ڏيندا رهندا ڇو ته اسان کي
ته فقط هن باهه جو تجربو آهي جيڪا اسان جي سامهون روزمره ڏسڻ ۾ اچي ٿي ان تي پڻ سو ڪي
هڪ قاعدو ڪليه ٺاهڻ عقل سليم جي بالڪل برخلاف آهي، ڇو ته جنهن قادر مطلق هن دنيا
جي ڪارخانه کي ٺاهيو آهي تنهن کي هي به طاقت ۽ قدرت ۾ آهي ته ڪڏهن به اسان جي روزمره
تجربي جي برخلاف ڪو ڪرشمه ڏيکاري جنهن جي علت يا سبب اهڙو مخفي رکيل هجي جو اسان جي
سمجهه ۾ نه اچي سگهي ۽ اهڙي سمجهه کان بالاتر واقعن جي شاهدي پوري اعتبار ڀري انداز ۾ هجي
جن کي غلط چوڻ ورهي عقل لاءِ محال هجي ته اهڙي واقعي کي تسليم ڪرڻ نه فقط عقل جي برخلاف
آهي پر هي دانشمندي آهي.

يورپ جو مشهور حڪيم ۽ ڊاڪٽر ڪارپينٽر معجزات جي مشهور مُنڪر "هيوم" فلاسفي جي رد ڪندي لکيو آهي ته:-

> جيڪي سائنس جي مذهب جا قائل آهن تن کي ٻه ئي ڳالهيون تسليم ڪرڻ ۾ ڪا تڪليف پيش نه ايندي ته خالق فطرت جيڪڏهن گهري ته ڪڏهن ڪڏهن فطرت جي قاعدن جي برخلاف به ڪري سگهي ٿو. مون کي معجزن جي برخلاف سائنس يا انڪشافن ۾ ڪوئي جواب ڪونه آهي جو معتبر شاهدي جي موجودگيءَ ۾ ان جي قبول ڪرڻ کان روڪي ڇڏي. تنهنڪري مون وٽ سوال فقط اهو آهي ته ان قسم جي ڪا اهڙي معتبر شاهدي موجود به آهي يا نه ---؟ جنهن مان معلوم ٿئي ته خالق فطرت ڪڏهن ڪڏهن فطرت (يا نيچر) جي برخلاف به ڪري سگهيو.
>
> (ڏسو زنيڪ بيلاد رکي)

مگر حقيقت هيءَ آهي ته قانون قدرت جي خلاف معجزن جو ٿيڻ نه فقط ممڪن آهي بلڪ خالق فطرت جيڪڏهن گهري ته سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو يعني ته هن دنيا ۾ جو علتن ۽ معلولن جو هڪ زنجير ٻڌل پيو آهي تنهن کي ٽوڙي سگهي ٿو. بلڪ هڪ نامور عالم طبيعات پروفيسر ماليبر جو اقرار آهي ته اسان وٽ هن ڳالهه جون پوريون پوريون شاهديون موجود آهن جن کي ڪڏهن به نظرانداز ڪري نٿا سگهون ته ڪي طبعي حوادث يا فطرتي ڳالهيون اهڙي نموني ۾ واقع ۾ اچن ٿيون جو سندن سمورين علتن ۽ سببن کان ڪي سبب غائب ٿي ويندا آهن. مثلاً ڪي بوٽا چهنڊا پيندا آهن. سرد هوا هنن کي نه ڪوجهرڻ پورڻ وارو هوندو آهي ۽ نه وري ڪا بي طاقت منجهن ڪم ڪندي نظر ايندي آهي، اهڙيءَ طرح هن ڳالهه جي شاهدي به موجود آهي ته هڪ ماڻهو جو خيال ٻئي ماڻهو جي جند ۾ بنا ڪنهن وسيلي جي پهچي وڃي ٿو پوءِ جن شين کي معجزه سمجهيو وڃي ٿو. تن جو واقع ٿيڻ بالڪل مشڪل نه آهي. هن مان صاف ظاهر آهي ته سڀني جي نيمن يا قانون فطرت جي برخلاف ٿي پوڻ (جنهن کي معجزو چيو وڃي ٿو) بذات خود ممڪن ۽ عقلاً جائز آهي يعني ته معجزه جو دنيا ۾ ظاهر ٿيڻ اهڙي ڳالهه نه آهي جو عقل ان کان انڪار ڪري سگهي.

يورپ جو مشهور فلاسفر هيوم جو معجزه جي سبب کان وڌ منڪر ٿيو آهي، ۽ ان ئي بحث ڪندي به هو مڃيندڙ آهي ته معجزه جي ثابتي لاءِ اهڙي شاهدي موجود ٿئي، جو جنهن کي قبول ڪرڻ لاءِ مجبور ٿجي، سو ڪين ٿو ٿئي. -

فرض ڪريو ته سڀني زمانن جا مصنف هن ڳالهه تي اتفاق ڪن ته پهرين جنوري ۱۶۰۰ع کان وٺي پوءِ اٺن ڏينهن تائين سڄي دنيا ۾ اونداهه ڇانيل هئي، معجزه جهڙي روايت اڄ تائين ماڻهن وٽ مشهور آهي، ۽ سڀني ملڪن مان جيڪي مسافر اچن ٿا، سي به پوري طرح ساڳي خبر ڏين، ته ان ڳالهه ڪندا رهن. ان حالت ۾ ظاهر آهي ته زماني جا حڪيم يا فلاسفر شڪ جي بجاءِ انهيءَ واقعي تي يقين ڪرڻ لاءِ مجبور ٿيندا، ۽ ان جي سبب ۽ حقيقت جاچڻ جي ڪوشش ڪندا...... جيئن اهڙن واقعن لاءِ انساني شاهدي قبول ڪرڻ جي لائق آهي مگر شرط هي آهي ته اها شاهدي بالڪل وسيع ۽ بالڪل مضبوط ۽ متفق عليه هجي. (فهم انساني باب)

بهرحال معجزه جي مشڪل هجڻ جي سبب کان وڌ دليل هي بيان ڪيو ويو آهي ته دنيا جي ڪارخاني سڄو ڪاروبار هر حالت ۾ هڪ جهڙا ۽ هڪ ئي اصول تي هلندا رهن ٿا، جن ۾ تغير تبدل يا اهڙي قسم ڪانه ٿي سگهي ٿي، مگر حقيقت ۾ اهو هڪ وڏو مغالطو آهي ورنه هزارين نه ته سوين اهڙا واقعا روز اچي رهيا آهن جو ڪارخانه قدرت جي عام اصولن جي بالڪل برخلاف آهن. تان جو يورپ جي مشهور حڪيم مسٽر مل کي پنهنجي ڪتاب "نظام منطق" ۾ انهيءَ خيال جي ترديد ڪرڻي پيئي آهي يعني ته فطرت جو هر هميشه هڪ ئي نموني تي هلندو رهي ٿو.

اسان پاڻ روزانه دنيا جي اخبارن ۾ ڪيترا اهڙا واقعا پڙهي رهيا آهيون جي دنيا جي ڪارخانه جي بنيادي هلچل جي برخلاف نظر اچن ٿا. اهڙا ڪي سڌا هوندي ته زالون عام طرح هڪ ٻار ڄڻينديون آهن، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ٻه ٻار ۽ جيئن ٽيرن ۾ آمريڪا جي ميڪسيڪو شهر ۾ هڪ عورت هڪ وقت هڪ پيٽ سان ۵ ٻار ڄڻيا. برما ۾ هڪ عورت ۶ ٻار هڪ وقت ڄڻيا (اخبار ليڊر الهآباد) ساڳي اخبار ۾ ٻيو هڪ واقعو آهي ته برهٽل ۾ انفلوئنزا ۾ هڪ بيمار جو ڪيري ڪري ۶.۱ ڊگرين بخار چڙهيو مگر ان هوندي به هو جيئري رهي جنهن ڪري ڊاڪٽر ڏاڍيو حيرت ۾ آهن

مرده ماڻهن تي تجربي موجب جيڪڏهن خون جي حرارت فقط ٧٠ يا ٨٠ درجي تائين ويندي آهي ته
انسان هڪ مدت مرده جو ٿورو ٿي ويندو آهي. اهڙيءَ طرح هڪ هندو پڻ ته هڪ مدراسي
جوڳي راج نارائڻ نالي جنهن جي ساهه رڪڻ فقط ١١ درهه سُئي ٿي هن استادن جي سڪا رڪان سواءِ
الجبرا، ٽرگنا ميٽري ۽ جاميٽري جون مشڪل داڻون حل ڪيون جنهن کي اخبارن معجزه
رياضت جي ڪري هندستان ۾ مشهور ڪيو.

عيسيٰ پيغمبر جو ٻيءَ جي جمڻ عام سمجهه ۽ تجربي کان تمام بلند ته معجزه آهي مگر يورپ
مگر يورپ جو مشهور فيلسوف هڪسلي ان بابت پنهنجي "مقالات" ۾ لکي ٿو ته:-
"ڪنوار پڻ مسيح جو پيدا ٿيڻ نه فقط امڪاني شيءِ آهي بلڪ علم الحيات جي تحقيقات
مان هي ڳالهه ثابت ٿي آهي ته ڪيترا حيوان ۽ اهڙا نسر به آهن جي بغير نر جي ٻچن جي
پيدا ٿين ٿا ۽ اهڙا واقعا انسان ۾ روزانو ڏسي رهيا آهيون. سائي بت مُل جو جيڪو ٿيندو آهي،
يعني ته ڪيترا جانور مري بالڪل خشڪ ٿي ويندا آهن ۽ ڪيتري وقت تائين ساڳي حالت ۾
رهن ٿا پر جڏهن هنن کي ڪنهن خاص مناسب حالت ۾ رکيو ويندو ته هنن ۾ وري جهان
موٽي ايندي آهي،

ان کان علاوه ٻيون ايجابي هڪ حالت آهي جنهن کي هپنا ٽزم يا عمل تنويم ۽ مسمريزم جيو
ديو ٿو. اهن شين جو عامل به اهڙا عجيب ڪم عقل و قياس کان ٻاهر ڏيکاري ٿو جو ڏسندڙ
لاءِ حيرت ۽ عجب پيدا ڪرڻ ۾ معجزه کان گهٽ ڪونه آهن. مثلاً هڪ ماڻهو يا پوري جماعت
تي عامل اهڙو اثر وجهي جو مجلس جي ڪرسي شيخن تي ڏسڻ ۾ اچي يا موجود کي ٻيا نظرن
اڳيان هڪ خوبصورت حسين عورت ۾ بدلائي ڇڏي، عامل کي هي يقين ٿي ويندو آهي ته
هو جو ڪجهه چوندو سو ٿي پوندو. مسمريزم وارا ڪيترن بيمارن جي بيماري کي ڇڪي
وٺندا آهن ۽ بيمار ٺيڪ ٿيندا اثر عمل مان بالڪل چڱا ڀلا نظر ايندا آهن. جرمني جو عامل ڊاڪٽر
البرٽ مول پنهنجي ڪتاب ۾ عمل تنويم يا چشم بندي تي بحث ڪندي لکيو آهي، تنهن
جي مسئلا مان معجزن جو سوال بالڪل حل ٿي سگهي ٿو. اهڙيءَ طرح جادو ۽ ٻيون حيرت انگيز
حالتن جا به عقده کلي پون ٿا،

معجزي ۽ جادوءَ ۾ اگرچه ظاهر ۾ ڪو به فرق نظر نه ايندو مگر حقيقت ۾ ٻنهي ۾ تمام وڏو فرق آهي جو ته هپناٽزم يا جادوءَ جو سمورو مدار آهي فريب نظر يا چشم بندي تي. معجزي جي ظاهر ٿيڻ سان ڪجهه شين جون حقيقتون تبديل ٿي وڃن ٿيون. ازانسواءِ جادو يا شعبدي[2] مان مقصد فقط رانديون يا تماشا هوندو آهي جنهن ڪري نه قومن ۾ انقلاب اچي سگهي ٿو ۽ نه وري ان ڪري خدائي قوتن جو مظاهرو ڪرڻ مقصود آهي. برخلاف انهي معجزي جي ڪرڻ سان دنيا ۾ هڪ زبردست انقلاب پيدا ٿئي ٿو. خدا ۽ نبوت جي منڪرن کي بالڪل علم نه هوندو آهي ته ايمان وارن جي يقين ۽ ايمان جي مضبوطي سان گڏ دلين ۾ پاڪائي پيدا ٿئي ٿي. معجزي سان شريعت الاهي جي تبليغ ۽ بدڪارين جي بيخ ڪني مقصود هوندي آهي جڏهن ته جادو يا شعبدا[2] سراسر خالي هوندا آهن. ان کان سواءِ پيغمبرن جي زندگي معصوم ۽ بالڪل صاف ۽ سندن عمل پاڪ ۽ اخلاق بلند تر هوندا آهن. پر جادوگر يا هپناٽزم يا مسمريزم جا عامل انهن سيني گڻن کان عاري ۽ آجو هوندو آهي. ظاهر ۾ عوام ماڻهو جادوگر جي طلسم ڪاريءَ ۽ پيغمبر جي معجزي مان هڪ جهڙائي جو دوکو کائي سگهن ٿا. مگر حقيقت بين نظرن ۾ بهرحال ٻنهي جي پاڪيزي اخلاق ۽ پاڪيزه دعويٰ ۽ مخصوص اثرن سان فرق ڏسڻ ۾ ايندو آهي، جيئن ته پيغمبر نيڪ اخلاق جو مجسمو ۽ الاهي جو فرشته سيرت جو مالڪ. ڄڻڪ روح جو طبيب ۽ دلين جو حڪيم هوندو آهي. پر جادوگر فقط هڪ فريباڻگ يا مسخرو ۽ نقال هوندو آهي،

هن مختصري تقرير مان هڪ سمجهدار پڙهندڙ سمجهي سگهي ٿو ته معجزو بالذات خرق عادت امر ٿئي، نه آهي جو عقل ۽ سمجهه کان ٻاهر هجي گهٽ ۾ گهٽ ته معجزي جي پوزيشن ايتري ئي آهي جيتري قدر هڪ حيرت انگيز واقعو عام تجربي يا دنيا جي نظام جي برخلاف معلوم ٿئي ۽ ان تي يقين ڪرڻ جهڙي شاهدي موجود هجي ته ان کان ڪو به انڪار ڪري نٿو سگهي ان ئي طرح معجزي کان به انڪار ڪرڻ جو مضبوط شاهدين کانپوءِ ڪو به ڪارڻ ڪونه آهي، ازانسواءِ معجزي جي يقين لاءِ ايمان ۽ يقين جي ضرورت آهي جنهن طرح خدا تعاليٰ تي جيستائين ايمان نه هوندو ۽ جيستائين خدا تعاليٰ قادر مطلق نه ڄاڻبو تيستائين

معجزه يا نبوت جو سوال ڇڏ ڏيندي، منڪر متعصب کي سمجهائي نٿا سگهون، ورنه ته سچي صورت
۾ جنهن ڪنهن سان تعلق اهيا ن آهي ته طبع ۾ ضد ڪونهي، نبوت جي معجزن جو ثبوت
اخلاق ۽ احوال سامهون آهن ته پوءِ انهيءَ بزرگ هستيءَ جو وجود ئي معجزه آهي

در دل هر کس که دانش را مزه ست
روی و آواز پيمبر معجزه ست

هندو ڌرم ۾ عقل جي خلاف ڳالهيون

اسلام ۾ جيترا به معجزا بيان ڪيل آهن تن لاءِ اگرچه ظاهر ۾ ڪو سبب يا علت عام طرح نظر ڪونه ايندي تڏهن به قدرت پاران جيڪي مخفي علتون ۽ اسباب آهن تن تي غور ڪرڻ سان ته پوءِ عقل کي ٻاهر ڪرڻ جي ڪا به پيش ڪانه رهي ٿي، مگر هندو ڌرم جي ڪن روايتن ۽ ڪجهه مذهبي ڪتابن ۾ سمجهه ۽ عقل کان بالڪل ٻاهريون ڪهاڻيون ۽ ڳالهيون آهن جن لاءِ ڪو دليل ڏئي سگهجي ٿو ته انهن کي غلط يا صحيح تاويل ڪري سگهجي ٿي.

(۱) رامائڻ جي قصي ۾ لنڪا جي جنگ وقت ڪيترائي نه خرق الفطرت يعني خلاف عادت واقعا بيان ٿيل آهن. هنومان بانڊر جو هڪ ٽپي سان سمنڊ ٽپي پار ٿيڻ ۽ ٻاهران تاپا ۽ هٿين ۽ لڇمڻ جي مارجڻ وقت هن جي جڙي ڪرڻ لاءِ هڪ ٽپي ۾ لنڪا مان ڪيلاش پربت جهڙي ٻيا رکي ڪڍي، روانو ٿيو، مگر ٻيا رتي جي بوٽين جو مسئلو ڪجي جڙي ڪرڻ لاءِ، تن هن ڪارائتو جهڙو جنهن سان تڏهن ئي سج جو نڪرڻ پوي ۽ سج اڀرڻ کان اڳ ۾ هيمالا مندرين موٽي پهچڻ جو من هنومان ٻيا رکي ڪڍي روانو ٿيو. تڏهن لڇمڻ ته سج جي اڀرڻ ظاهر ٿي رهيو آهي جنهن تي هنومان سج کي للڪاري چيو ته خبردار جي آهين اڃا سج ٻاهر هڪ تر به اڳتي نه وڌ. سج جواب ڏنو ته مان حڪم جو ٻڌل آهيان مان ايشور جي قانون جي مخالفت ڪري نٿو سگهان. هنومان اهو ٻڌي سج جي سواري تي هڪدم ڪاهه ڪري پيو، ته ٻنهي ۾ اچي ڪشتي لڳي. آخر هنومان سج کي پڪڙي پنهنجي بغل ۾ ڪري ڇڏيو. اهي ڪان پوءِ ڪيلاش پربت ۽ سج ٻنهي کي کڻي ولي اُڏامي جڏهن اجوڌيا جي مٿان اچي لنگهيو تڏهن سندس پيرن جو آواز ٻڌي رام چندر جي ڀاءُ ڀرت کي شڪ پيو هنومان

ڀرت ۽ شترگهن ٻئي جاڳي پيا. ڀرت سمجهيو ته ڪو راڪس اڏري پيو وڃي ٿو. سو تير ڀري کڻي جو هڻيائين ته هنومان پهاڙ ۽ سڀ سميت زخمي ٿي اچي هيٺ ڪريو. ڀرت کي ملامت ڪيائين ته مون لنڪا جي ميدان ۾ ڇڏيو، لڇمڻ مئو پيو آهي، هي پهاڙ ٻوٽي لاءِ کنيو آهي، سا ٻوٽي سو کڻي مُلُ جيئرو ٿيندو. ڀرت چيس ته تون فڪر نه ڪر منهنجي مٿي تير تي چڙهي ويهه ته فقط دم ۾ لنڪا پهچائيندو. آخر هنومان سڀ کي بغل ۾ دٻائي ۽ پهاڙ کي تير تي رکي. تير تي ويٺو ڀرت اهڙي تير کي ڪمان ۾ وجهي سڌو لنڪا جي طرف ورائي ڇڏيو ته هنومان سموري سامان سميت اچي لنڪا ۾ ڪريو وغيره“.

هي واقعو هندو تاريخ ۽ هندو ڪتابن ۾ اهڙي قدر مقبول ۽ مشهور آهي جنهن کان ڪو به هندو انڪار ڪري نه سگهندو. خبر نه آهي ته ان بابت سناتني هندو ۽ مجاهدي دشمن آريا الائي ڪهڙي راءِ ڏيندا. ڪجهه اميد ته ان تي ڪجهه روشني وڌي ڏيندي ؟

(٢) مهاڀارت جهڙي مشهور ڪتاب ۾ آهي ته راجا پانڊو جي شادي. پانڊو جي پيءُ ڪنتي سان ٿيل هئي ۽ راجا کي ڏاڍي شڪار جو تمام گهڻو شوق هوندو هو. هڪ ڏينهن شڪار لاءِ ويو ته جهنگل ۾ هڪ هرڻ ۽ هرڻي ڳنڍي حالت ۾ ڏٺائين پوءِ تير ٿي تير ڀري ڪئي جو هڻيائين ته ٻئي ختم ڪري پيا. هو ڏس حقيقت ۾ هرڻ هڪ عبادت گذار درويش هو ۽ هرڻي سندس زال هئي جن پنهنجي معجزه سان شڪل بدلائي نفساني خواهش کي پورو ڪري رهيا هئا. اهڙي بن باسي عابد شخص مرڻ کان اڳ ۾ شراپ (بد دعا) ڏني ته جنهن ماڻهو اسان کي جماع جي حالت ۾ ماريو آهي سو به ساڳي حالت ۾ مري ويندو. پانڊو جڏهن عابد دعا ٻڌي ته ڏاهو ڊپ وچان پنهنجن زالن ڏي ڏسڻ ئي ڇڏي ڏنائين سندس زال ڪنتي جيئن ته هڪ رشي کان امر منتر ياد ڪري چڪي هئي جنهن جي پڙهڻ سان ورتي ڌرم راج يا فرشتو نازل ٿيندو هو. جنهن لاءِ پنهنجي مڙس پانڊو جي اجازت سان ڪنتي امر منتر پڙهيو ته ورتي فرشتو اچي نازل ٿيو جنهن ڪنتي کي پٽ ڄڻڻ جي خوشخبري ڏني جو ساڍن نون مهينن کانپوءِ مهاراجا يڌشٽر جاتو جنهن جي ڄمڻ وقت سارو گهر روشن ٿي ويو، ۽ آسمان مان آواز آيو ته هي ٻار بالڪل سعادتمند

۽ ملندا قبال ٿيندو هو، هن راڻي ٻه دفعا هو منتر پڙهيو ۽ وٽس فرشتا آيو جنهن ڪري ٻه
پٽ پيدا ٿيا جن سڀ پاڪ ٿيا هو منتر راڄ پانڊوءَ جي ٻيءَ راڻي کي سيکاريو جنهن کي
نڪل ۽ سهديو ٻه پٽ ڄاوا، انهي پنجن پانڊن جي پنجن پانڊون سان مشهور آهن جي پنهنجي
پيءُ جي نطفي مان نه آهن پر فرشتن جي حز تصرف آهي،

هندو ڌرم ۾ پيون به ڪيتريون اهڙيون روايتون جن جي بيان ڪرڻ سان تمام ڊگهو
ٿي ويندو. انهن ۾ ٻه مثال هنڌ ڪري هت آندا آهن. ته آرين کي اک ۾ پنهنجي گهر جي
خبر هئڻ گهرجي جو ته سوامي ديانند جن واسطي آريه دهرم سناتني هندن جي عقيدن جو ته ڌو
ڪيو ويندو هو. پر موجوده وقت ۾ خود آريا بين کان هين ۾ ته نهيو بر بت پرستي جي معاملن
۾ هنن کي هستاني رهيا آهن. بلڪ آريه ۽ سناتني مذهب هڪ ٿيندا وڃن ٿا ته ان صورت ۾
هي بي انصافي ناهي ته جهالت يا بي سمجهائي ڪري مقدس اسلام تي اعتراض ڪيا وڃن ته پر
جڏهن هندن گهر مان اهڙيون جهڙيون ملن ٿيون جن تي ڪوبه پردو وجهي سگهجي ته
هوريءَ سماج جا ريش لوڪ مخفي ڪري مان ۾ رهجي وڃن ٿا،

خريدار صاحبن توجهه ڪن

گذريل سال جي ڪن حضرات توحيد جا چندو ڪونه ڏني خريدار ٿيل آهن. تن جا اسماءِ گرامي جي
فهرست بي شمار تعداد آهي جن جو چندو ڊسمبر تائين پورو ٿئي ٿو. تن کي گذارش آهي ته هو هن
سال جاري رکڻ جو ارادو هجي ته احسان فرمائي ايندڙ سال جو چندو مني آرڊر ڪري
ارسال فرمائين يا وي پي جي اجازت ڏين پر جيڪڏهن خوانخواسته ڪو
توحيد جي ضرورت نه هجين ته به اطلاع ڏين ته جيئن وي پي ڪري ساڙن نالي بند رکي وڃي

(مينيجر رسالو توحيد ڪراچي)

قرآن مجيد جي هڪ تاريخي پيشنگوئي

[illegible]

منکر نتوان گشت اگر دم زنم از عشق
کراين نشه من نيست اگر باد گرے ہست

قرآن مجيد جي خوبين مان هڪڙي ھيءَ به خوبي آهي جو منجهس بيشمار تاريخي يا جاگرافي تي بيش بها سرمايو موجود آهي. تاريخي نقطهءِ نگاهه سان اسان کي گذريل قومن، سلاطين، انبيا ڪرام جي ڪارنامن جي خبر پئجي سگهي ٿي. جاگرافي نقطهءِ نگاهه سان مختلف ملڪن، زمين ۽ هوائن. قومن جي واپار، ملڪ ۽ شهرن جي ڪيفيت جو پتو لڳي سگهي ٿو. مطلب ته قرآن حڪيم هڪڙي بينظير اهڙي سماوي تاريخ يا جاگرافي آهي جنهن ۾ زمين ۽ آسمان جي طبقن جا سمورا اسرار گويا ڪوزي ۾ معنيٰ پنهان ڪيل آهن. سندس بيان هڪڙو صحيح ۽ دائمي معجزو آهي جو هر هڪ زماني ۾ مخلوق خدا جي رهنمائي ڪري سگهي ٿو. قرآن شريف ۾ مصر، بابل، ايران، عربستان ۽ دنيا جي ٻين گذريل قومن جي عروج ۽ زوال جا احوال ڏنل آهن جي پنهنجي دور موجب متمدن ۽ صاحب علم ۽ هنر رهيون. اهي احوال محض قصا يا افسانا ڪين آهن جنکي پڙهي اسين دل وندرايون پر اهي اسان لاءِ عبرت آموز مثال آهن. ساڳيءَ طرح دنيا جي طبعي حالتن تي جيڪا قرآن شريف روشني وڌي ٿي. اهي جاگرافي جا حالات ذڪر ڪري ڏنل آهن ته اسين خداوند تعاليٰ جي انهن نعمتن کي ڏسي سندس تعريف ڪريون ته خداوند تعاليٰ اسان انسانن جي ڀلي لاءِ ڪهڙيون ڪهڙيون نعمتون پيدا ڪيون آهن. منهنجو مضمون ته هڪ تاريخي عظيم الشان واقعي آهي پر ان مان ٻي به طرح روشني وجهان ٿو ته قرآن ڪريم ۾ جاگرافي لاءِ هڪ وڏو قيمتي سرمايه موجود آهي. مثال لاءِ سمنڊ ۾ بحر قلزم RED SEA

ڏکڻ عرب ARABIN SEA متعلق جيڪا ڪيفيت بيان ڪئي آهي سا هيٺ ڏجي ٿي
سمنڊي پيرا ۾ بيان ڪيل آهي:-

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ
بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ،
يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ - (رحمن)

خدا ٻنهي سمنڊن کي پاڻ ۾ (الله تعالى مرج) وڃائي ٿو
جن جي ڳنڍجي ٿا وڃن. سنڌن وچ ۾ پردو ڏنل آهي
ڏنل آهي (مقرر حدن کان) زيادتي نٿا ڪن.
تنهن ٻنهي پروردگار جي ڪهڙين نعمتن کي ننڪار
ڪندا (جو) ٻنهي سمنڊن مان موتي ۽ مرجان نڪرندا.

جيڪي اصحاب جاگرافي جي صحبت مان واقف هوندا. سي آسانيءَ سان سمجهي سگهندا ته ٻئي
مٿان سمنڊ پاڻ ۾ باب المندب جي وچ ۾ سمنڊ ڪري ڳنڍيل آهن ۽ سنڌن
مقرر حدون اُن هنڌ کان شروع ٿين ٿيون جتي قلزم ۽ اجهو تنهن ٿا ٿين مرجان جي پيدا
واري ڪري مشهور آهي ۽ عربي سمنڊ خام ڪري موتين ڪري ڪري مشهور
آهي. اڄ تائين عرب جو سمنڊ پيو واپار ۽ موتين ڪري مشهور آهي.
غور ڪري ڏسو ته سورة رحمٰن جي فقط ٻن سٽن ۾ ڪيترو نه جاگرافي لاءِ سرمايو ڏنل
آهي جنهن مان اسان کي دنيا جي هڪ ٻئي اتلير جي طبعي حالت، پيدا واري، واپار، اقتصادي
حالت ۽ ٻين ڳالهين جو پتو پئجي سگهي ٿو ته جي شايد اڄوڪي ترقي جي دور ۾ ڪنهن
ٻئي جاگرافي ۾ ايترو مواد ورتي پئي سگهندو. مسلمانن جي جاگرافيءَ جي فن ۾ ڪمال
حاصل ڪيو، تنهن جو سبب قرآن مجيد هيو جنهن تان هنن روشني وٺي جاگرافي جي
فن لاءِ سرمايو گڏ ڪيو. بعد يورپ وارن کان اُن روشني ورتي. اهڙي طرح سورة الروم
۾ جيڪو تاريخي واقعو بيان ڪيل آهي تنهن جي فقط ٻن لفظن الٓمٓ ﴿ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴾ مان
ايترو تاريخي بيان معلوم ڪري سگهجي ٿو جنهن جو شايد گبن جي مشهور آفاق
تاريخ "زوال سلطنت روم" جي ٻن ضخيم جلدن ۾ به ڏسڻ
مشڪل هوندو. مان سورة الروم جي مٿين ٻن لفظن جي مختصر پيرا ۾ تشريح
ڪريان ٿو - تاڪه علم پرور اصحابن کي خبر پوي ته قرآن مجيد ۾ ڪيترو نه تاريخي مواد موجود آهي

انهن ٻن نقطن مان ساسانن کي يا ساساني بادشاهن. شهنشاهن ۽ عرب جي تاريخ جا
شاندار باب نظر اچن ٿا - اُهي هن ريت آهن :-

عربستان گهڻي ڀاڱي ساسانين ۽ رومن جي حملن جو جولانگاهه رهندو پيو.
۽ انهن ٻنهي زبردست سلطنتن ۾ به هميشه ڪي جنگيون لڳيون ٿي پيون. اصل ۾ ٻنهي طاقت
کان ٻنهي جي ڀڃڪڙي ٿي رهي. تان جو اسلام اچي هنن ٻنهي جو خاتمو ڪيو. اسلام کان
اڳ ۾ حيره جا علائقا اُتي جا عرب رهاڪو (فارس) وارن جي ماتحت رهندا آيا،
اهڙي طرح اُتر عربستان ۾ انباط جو علائقو بيزنطين ۽ آل غسان وارا عرب جن جو
علائقو تدمر ۽ بُصريٰ هو، سي قيصر روم جي ماتحت رهندا آيا. ڏاکڻي عرب مجوسي
۽ اُترو ارڏا يمن جي اتر کري عيسائي مذهب اختيار ڪيو هو. اسڪندر مقدوني جي
تباهه ڪن ڪاهه کان پوءِ سنه ۳۳۳ق م ايران ۾ طوائف الملوڪي جو خاتمو ٿيو. جڏهن ته سنه ۲۲۶ع
۾ اردشير بابڪان ساساني جو ظهور ٿيو. ٻنهي ملڪن تا ۽ مشرق ۽ مغرب (ايشيا، يورپ)
۾ مجوسيت ۽ عيسائيت جون ٻه جنگيون لڳنديون رهيون. انهن جنگين جو هر موقعي
عربن تي اثر پوندو رهيو. آخر سنه ۶۰۲ع ۾ هڪ اهڙو جو رخ بدلجي ويو ۽ قريش کي
رومن (عيسائين) کان نفرت ٿيڻ لڳي جنهن جو سبب هي هيو جو اسلام جي ظهور کان ٿورو اڳ
يمن جي حبشي عيسائي بادشاهه ابرهه الاشرم (روم جي قيصر جو سلطنت جي اشاري سان
مڪي تي ڪاهي خانه ڪعبه کي ڪيرائڻ جو ارادو ڪيو هو پر ناڪامياب رهيو. هي
مشهور واقعو تاريخ ۾ عام الفيل جي نالي سان ذڪر آهي. انهن ڪاهه جي سبب قريش
عيسائين جي مقابلي ۾ فارسين کي گهڻو پسند ڪندا هوا. رسول الله صلي الله عليه وسلم جڏهن
مڪي ۾ قريش بت پرستن کي اسلام جي ڪلي طرح دعوت ڏني ۽ حرم ۾ توحيد جو اعلان فرمايو
تڏهن قريش مان ابو جهل، حرب بن اُميه، وليد بن مغيره، ابو سفيان، ابو لهب، عامر بن
۽ ٻيا سردار مخالفت ڪرڻ لڳا. ساڳئي وقت مشرقي (رومن) شهنشاهت جي يورپ ۾ سرڪاري
طرف کان سلاف قوم ڪاهه ڪئي ۽ ايشيائي (رومن) مقبوضات تي سنه ۶۱۱ع ۾ نوشيروان جي
پوٽي خسرو پرويز ايشيا ڪوچڪ تي ڪاهون شروع ڪيون. سنه ۶۱۳ع ملڪ ايراني

فوجن شام، فلسطين ۽ مصر تي قبضو ڪري ورتو.

بيت المقدس ٻيون دفعو هن پيري ايرانين ۽ يهودين هٿان برباد ٿي ويو. هيءُ اهو خسرو پرويز آهي. جنهن جا عشقيه داستان نظامي گنجوي شيرين جي بيان ۾ ذڪر آهن. آتش پرست فوجن جي ۲۶ هزار يهودين مدد ڪئي. بيت المقدس برباد ٿي ويو. قسطنطنيه ۾ شهزادي سليما جون جڙيل شاندار ديولون ۽ باغ جيڪي بند ٿي ويون. ٽن صدين جو گڏ ڪيل نذرون، جو خزانو هو ڪري ٿي ڏنو ۾ پهچي ويو. حضرت زڪريا جون يادگارون ۽ اصلي صليب ايران ڏانهن ڪجي ويا .... ۹۰ هزار عيسائي نيودن ۽ فارسن هٿان قتل ٿي ويا. قليل التعداد مسلمان جن کي اڃا قريش مڪه ۾ سوڙهو ڪيو هيو، تن ۾ واقعي جي ڪري مايوسي ٿي. برعڪس قريش ايرانين جي فتح ۽ نصرت جي حال ٻڌي شادمانا ڪري رهيا. اهڙي مايوسي جي حالت ۾ سورة الروم نازل ٿي، جنهن پيشگوئي ۾ صاف ڏيکاريو ويو ته ۹ سالن اندر مغلوب رومي غالب ٿي ويندا. ۽ عين ساڳي وقت مسلمانن کي ڪاميابي حاصل ٿيندي. وڌيڪ فرمايو ويو ته عنقريب رسول الله صلي الله عليه وسلم کي ايمان آڻڻ وارا الله تعاليٰ جي (دين جي) مدد ڪري خوش ٿيندا. جيئن اڳين فرمايل آهي:-

فِيْ اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ	ويجهي سرزمين (فلسطين) ۾ آهي (رومن)
غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُوْنَ ۙ فِيْ بِضْعِ	مغلوب ٿيڻ بعد غالب ٿيندا .
سِنِيْنَ ۛ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ	ٿورن سالن اندر. اڳ ۽ پوءِ
وَمِنْ بَعْدُ ۭ وَيَوْمَىِٕذٍ يَّفْرَحُ	الله جي حڪم آهي. اُن ڏينهن مومن خوش
الْمُؤْمِنُوْنَ ۙ بِنَصْرِ اللّٰهِ ۭ يَنْصُرُ مَنْ	ٿيندا. الله جي مدد ڪان. هو جنهن کي گهري
يَّشَاۗءُ ۭ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الرَّحِيْمُ	مدد ڪري ٿو ۽ هو غالب رحم ڪرڻ وارو آهي.

متين پيشنگوئي ٿي هئي. قليل التعداد مسلمانن جا ايمان جبل وانگر مضبوط هيا. تن کي خوشي نصيب ٿي هاڻي ڏٺا ته قرآن مجيد جي مٿين پيشنگوئي ڪيتري معجزه نما هئي! سو هن ريت

آهي ته هرقل جي ايشيا ۾ مفتوحات هٿ ڪرڻ کانپوءِ خسرو پرويز جي فوجن قسطنطنيه کي گهيرو ڪيو. قيصر جلدئي انا سامان ته جنگين جي ڪري خالي ٿي ويا هوا. هن ڪسريٰ جا شرط منظور ڪيا جي هن ريت آهن (۱) قيصر هر سال بطور سون ۽ چانديءَ جا سڪا خراج طور پيش ڪندو (۲) هڪ هزار گهوڙا، هڪ هزار ريشمي جاما ڪپڙا، هڪ هزار حسين جميله نوجوان ڪنواريون ڇوڪريون ڪسريٰ کي موڪليندو! ——— سنه ۶۲۲ع ۾ هرقل تنگ ٿي خسرو تي چڙهائي ڪئي. هي فيصلو ڪن جنگ هئي يا صليب جو جهنڊو بلند رهيو يا درفش ڪاوياني بلند رهي پر قرآن ڪريم ان جي بابت اعلان پڌرو ڪري چڪو هو ته رومي غالب پوندا. سا پيشنگوئي پوري ٿي خسرو پرويز جنگ ۾ مارجي ويو ۽ سندس اولاد پڻ باهمي لڙائين سلطنت هٿان ائجي ويا. ۹ سالن اندر هنن ڪفار جو عهد ڪيل پورو ٿيو جنهن ته سنه ۶۲۳ع ۾ بدر الڪبريٰ جي فيصلو ڪن معرڪي حق و باطل مٿان غالب اچي ويو. ٽن سو ٽيرهن مسلمانن هڪ هزار مسلح بت پرست قريش جي لشڪر کي شڪست فاش ڏني.

ڪفار جا ارڏا ۽ ڏاڍا رئيس جهڙوڪ ابوجهل، ابو البختري، زمعه بن اسود، عاص بن هشام اميه بن خلف، منبه بن حجاج، شيبه، عتبه، نضر بن حارث قتل ٿي ويا. بيت المقدس جي بدران مڪه معظمه هميشه لاءِ قبله مقصود بڻجي پيو. رسول الله صلي الله عليه وسلم جي بيدارت کي ظاهر ڪرڻ لاءِ، سورة الروم الم ۽ زبردست تاريخي واقعو آهي جو قيامت تائين قائم رهندو. مٿين قرآني معجزه مان صاف معلوم ٿئي ٿو ته زمين ۽ دنيا جو نظام به هڪڙي مقرر وقت لاءِ آهي ان کي به هڪڙو فنا جو وقت ايندو. اسان کي خدا جي رحمت کان مايوس رهڻ ڪين گهرجي.

خريدار پڙهن

جن صاحبن جو چندو ڊسمبر تي ختم ٿيندو سي مهرباني فرمائي هن رسالي پهچڻ کان پوءِ اينده سال جو چندو موڪلي ممنون فرمائيندا ته سالانه سندن رسالي باقاعده جاري رکيو وڃي

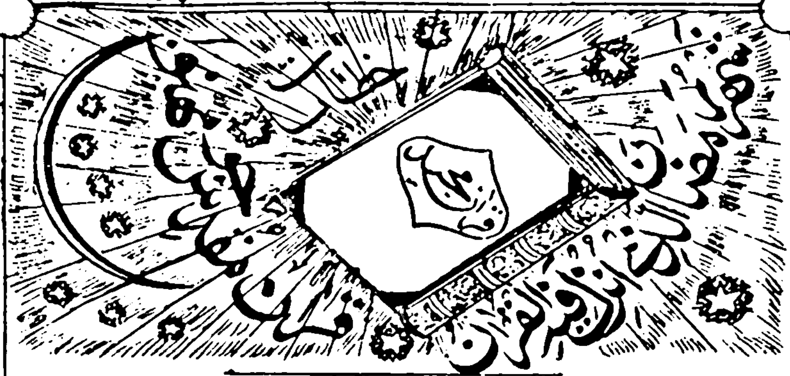

رمضان مهيني جو شرف ۽ شان شوڪت، احترام ۽ عزت سڀ ڪجهه هن ڪري آهي جو اهو
مهيني ۾ خدا جو آخرين پيغام ۽ دنيا کي ڪمال هيءَ جي اونداهين مان ڪڍي روشني ۾ آڻڻ لاءِ
نازل ٿيو ـــ انهيءَ موجب رمضان جي يادگار ۾ سندس حڪمن ۽ مشن تي عمل ڪرڻ ۽ مضبوط
جهلڻ جي ارادي سان ئي رمضان مهيني جي رات جي جاڳڻ ۽ قرآن جي تلاوت ڪرڻ ۽
ڏينهن جو نفس جي پاڪائي لاءِ رحمت الله تعاليٰ ڏي رجوع ٿيڻ جي ارادي سان روزن
رکڻ جو حڪم ٿيو آهي.

روزن جي فرضيت هن لاءِ آهي ته امت محمديه قرآن شريف جهڙي نعمت کي پوري
پاڪائي ۽ پوري ڀلائيءَ ۽ نورانيت ۽ نياز سان عمل ڪرڻ لاءِ تيار رهي. قرآن مسلمانن
کي خلافت الاهي جو مالڪ بڻايو ۽ الله جي وسيع زمين جا وارث ڪيا هوا. هن ۾ قرآن
سمجهڻ جي صلاحيت پيدا ٿي ته سڄي زمين جي بادشاهت جا وارث ٿيا، انهي ڪري هن
کي حڪم ٿيو ته رمضان جي ختم ٿيڻ تائين عبادت ۾ رهن ته آسماني پيغام جي نازل ٿيڻ جي خوشي ۾
جنهن تي عمل درآمد جو نتيجو آهي روءِ زمين جي بادشاهت، رمضان کان پوءِ الله تعاليٰ جي حمد
ثنا ۽ رڪعتون شڪر ۾ جو ادا ڪن ۽ غريبن ۾ فطره جي ناليءَ سان خيرات ورهائين
اگرچه سادن ٽيرهن سو ورهين کان وٺي سال بسال رمضان مهينو مسلمانن لاءِ تيار ڪري
بيٺي اچي ته ته پيغام آسماني تي عمل ڪري حڪومت ۽ وراثت جا مالڪ بڻجن مگر هو
هيڏي قرآن کي حقيقي معنيٰ ۽ قرآن يا پيغام الاهي سمجهڻ کان غافل ٿي ويا آهن. هن بدبختي

دت قرآن فقط مُردن کي بخشڻ يا قسم کڻڻ يا گھر ۾ رومال ويڙهي رکڻ جو هڪ راند ٻجو بڻجي چڪو آهي. شاهد بِهِن مسلمانن قرآن شريف کي فقط زباني دور ڪرڻ يا وظيفو طور پڙهڻ لاءِ سبب ڪُتب سمجهيو آهي يا هنن جي دلين مان خدا جي لفظن جو خوف نڪري ويو آهي. ياهو سچ پچ هن پاڪ ڪتاب کي پوءِ تان اڇلائڻ گهرن ٿا، ته پوءِ يقيناً ان قرآن مسلمانن کي تباهي اچي ڏني آهي بلڪ اچي چڪي آهي ۽ خلافت في الارض جي نعمت کان محروم رهجي ويا آهن پر ڪفر جي زبردست چڪي ۾ پيسبا ن پيسجي رهيا آهن. هو يهودين وانگي نالي خاطر ته اسلام جون وڏيون دعوائون ڪن ٿا پر غير مسلمانن جي حڪومت آئيا ن اسلام هنن جو سايل ۽ بيڪار بندين جي برابر رهجي وڃي ٿو.

قرآن مجيد کان غفلت ۽ بيزاري ۽ هجرت جو وڏو ڪارڻ اسان مسلمانن ۾ ها جماعت آهي جن کي پنهنجي تقدس ۽ پرهيزگاري تي زبردست ناز آهي جيڪي قرآن کي ميهن تي جهاڙ ڦوڪ جي هڙ آئي ڏوڪڙ ڪمائين ٿا جيڪي مُلن مسلمانن کي مهندي وقت پيان کان پوءِ قبر جي مٿان ويهي قرآن جو وظيفو ڪري پنهنجي تور شڪم جي پرڻجي ڪوشش ڪن ٿا، جيڪي خدا وحده لاشريڪ لا جي جاءِ پنهنجي پرستش ۽ تعظيم ڪرائڻ جي تعليم ڏين ٿا، جيڪي علم ۽ عمل کان ناڪاره ٿي چڪا آهن، جن جو گذران هندن جي برهمڻن وانگي گداگري يا نذر نيازن تي آهي ۽ انهي سبب ۽ غير واجبي ڪمائي کي پاڪ ۽ حلال طيب سمجهن ٿا. اهائي جماعت حقيقت ۾ قرآن پاڪ تي عمل ڪرڻ کان روڪ ۽ سبب ڪا آهي چو ته قرآن پاڪ انسان کي نه فقط انسانيت جي تعليم ڏئي ٿو پر ان سان گڏ عمل بلڪ سراپا عمل جي تعليم ڏئي ٿو مگر مسلمانن جي بيڪار هوڏي سندن ڪوڙ ۽ وقار ڪوڙي وڏائي غلط پندار ۽ معصوم جي پيشوائي عمل کان به روڪي ڇڏي، اسان جو پيارو پيغمبر صلي الله عليه وسلم ٻاهراري ۾ ڏجي بلڪ، سنت ۽ گهٽين ۾ پيهي ماڻهن کي قرآن پڙهائيندو هو مگر هي پيارو ڳنهنجي مسند يا حجري کان ٻاهر نڪرڻ ۽ سنت تي قرآن پڙهائڻ ٻار لاءِ هلڪائي سمجهي رهيا آهن. حضور جن پنهنجن

صحابين سميت ڪوڏر سان خندق کوٽي ڇڏي. پر اسان جا پيرين ۽ ڪي علماءُ اهڙا آهن
جن کي قومي خدمت يا اسلام جي حفاظت لاءِ ڪوڏر رهڻ ۾ ننڍائي ٿي ڏسڻ ۾ اچي. تصوّر ڪيو ته ليلا جهڙين
حضور جن ته پنهنجي فوج جي ڪمان پاڻ ڪندا هئا. پر هنن اسان کان پڇيو ديني نه
آخر اوهان ڪهڙي درد جي دوا ۽ ڪهڙي مرض جو علاج ۽ ڪهڙي مرض جي شفا
آهيو. پيغمبر اسلام صلي الله عليه وسلم جون بيبيون سڳوريون. جن جي شان ۾ تطهير
جي آيت نازل ٿيل آهي سي خد پاڻ پيهنديون هيون ۽ گهر جو سمورو ڪم ڪار پاڻ
ڪنديون هيون. مگر اسان جي زماني جون مرمن جو زمانو جهڙي منهن جي جياپي گذاري
رهيون آهن. ان جا ڏاڍا لڳاتار اسان جي فرض کان ٻاهر آهي. حضرت عمرؓ ته خلافت
جي زماني ۾ ڪلهي ۾ مشڪ پاڻي جي وجهي هڪ بيوه عورت کي پاڻي ڀري ڏنو
پر اسان جي زماني جا ڪي بزرگ آهن جو پنهنجي لاءِ پاڻي اوتي پيئڻ کان عاجز آهن.

اهو سڀ ڪجهه جو آهي ۽ ائين جو ٿي رهيو آهي. جو هنن پاڻ ته قرآن کي وساريو
آهي پر پنهنجي پيٽ پالڻ ۽ ناجائز ڪمائي لاءِ مسلمانن کي به قرآن کان پري هٽائي
ڇڏيو اٿن. جيڪڏهن هنن کي قرآن سمجهڻ ۾ اچي يا هو قرآن تي عمل ڪرڻ جي
ڪوشش ڪن ته پوءِ يقيناً هنن ۾ صحابه ڪرام واري زندگي واپس اچي ۽ جيڪو عمل
پنهنجي ۽ قوم جي خدمت لاءِ عاشقاڻو ولوڙو ٿي پون. ور ڙا به اسان جا نٺن هن سمجهايا
آهن ته هن اسان حڪومت بخشيندڙ پيغام الاهي تي عمل ڪرڻ جي پاڻ ۾ طاقت
پيدا ڪريون. نه ته ٻئي صورت ۾ جيڪڏهن بکين سڀني مسلمانن ٣٠ ڏينهن بک
ڪڍي ۽ قرآن جو سالگره پوري معنيٰ ۾ حقيقي انداز ۾ سندس عظمت پلڻ ر
نه ملهايو ويو ته ان حالت ۾ جا قوم سال جا پورا ٣٠ ڏينهن اڳ ۾ بکون ڪڍي
رهي آهي تن جيڪڏهن پا رهندي سان ڪين ٣٠ ڏينهن بک ڪڍي ۽ ان بک
جي فلسفي ۽ حڪمت کان بي خبر رهي نه ان ڪري فقط هڪ شرعي فرض جي
ادائگي کان سواءِ اصل مقصد کان محروم رهندي پوي ٿو.

هي رمضان جو مهينو آهي اچو ته قرآن کي سامهون رکي. ان کي سمجهي مثر

عمل ڪري ڪو عملي قدم کڻڻو ٿي پوي. ۽ خيال ڪريو ته قرآن ساڳيو پيغام ئي آهي جنهن
تي صحابه ڪرام عمل ڪري مشرق مغرب جا مالڪ ٿيا، جن جي عملي زندگي تعمير ڪئي
جي بنياد ۾ لرزا ئي اچي نٿو پئي، جا اڄ قرآن مان اسواءِ نڪري چڪو آهي ـــــ؟
ڇا اڄ قرآن مقدس پنهنجي شيدائين کي ساڳي اوچ ۽ عروج تي پهچائي نٿو سگهي ـــ؟
يقينًا پهچائي سگهي ٿو. پر ضرورت آهي قرآن سمجهڻ جي، ضرورت آهي حضرت رسول ڪريم
صلّي الله عليه وسلم ۽ سندس صحابين ۽ سائين جي زندگي کي سامهون رکڻ جي، اڄ
بس جيڪڏهن مسلمان قرآن تي عمل ڪرڻ لاءِ تيار ٿين ۽ پيرن فقيرن جي غلامي جا
زنجير پير زمان ڪيڏي ڦٽا ڪن ۽ خود پڻ مولوين جي دام مان نڪري ٻاهر
اچن ۽ رمضان جي مهيني ۾ انهن سمجهن ته جڏهن اڄ اسان وٽ قرآن نازل ٿيو آهي
اوان تي عمل ڪرڻ لاءِ آهي ته يقينًا مسلمانن جو ويران ٿيل باغ اڄ به سرسبز ٿي
سگهي ٿو. ۽ اڄ به سندس رڃ ٿيل کيتي تر و تازه نظر اچي سگهي ٿي،
آهي ڪو الله جو ٻانهو جو هن صدا تي لبيڪ چئي ڪتاب الله تي عمل ڪرڻ لاءِ
تيار ٿئي ـــــ؟؟

رمضان ۽ سندس فلسفو

رمضان جي روزن متعلق هتي ڪري جيڪڏهن هڪ طرف قرآن شريف جي نازل ٿيڻ جو سالگره ملهايو وڃي ٿو ته ٻئي طرف وري هڪ مسلمان جو پورو سال دنيا جي ڌنڌن ۾ لڳو رهي ٿو ۽ ٻين نفساني امورن ۽ زماني جي جهڳڙن ۾ مصروف آهي تنهن کي خدا تعالى ڏانهن متوجه ڪرڻ ۽ سندس نفس کي پاڪ ۽ صاف ڪرڻ ۽ فرشتن جي هم صفت بنائڻ لاءِ هي مهينو مقرر ڪيو ويو آهي. رمضان جي روزن جي قرآن شريف جيڪا بنيادي علت يا حقيقي حڪمت بيان ڪئي آهي سا آهي تقوى، پرهيزگاري جنهن روزي واري حالت ۾ انسان سمورو وقت هڪ خاموش بندگي ۾ رهي ٿو. نفساني خواهشن ۽ شهواني جذبن تي هڪ قسم جي روڪ وڌي وڃي ٿي بلڪ يڪسان گڏ بندگي جي حالت ۾ پاڻ کي سمجهڻ سان گناهن جي خواهش بالڪل نابود ٿي وڃي ٿي، روزي جو اصل مطلب آهي انسان کي نفس تي ضابطو رکي ان کي پاڪ بنائڻ ۽ نتيجي ۾ اهڙي پاڪائي جو يقيناً سمورن بدن تي اثر پوندو آهي جيئن ته صوفيا ڪرام جو تجربو بعد فرمائڻ آهي ته نفس جي خواهش مرڻ سان سموري بدن جي عضون جي خواهش مري ويندي آهي. جنهن ڪري روحانيت ترقي ڪندي آهي اهو ئي سبب آهي جو حضور جن فرمايو آهي ته جيڪڏهن ڪو ماڻهو روزي واري حالت ۾ ڪوڙ ۽ بدڪلامي يا گلا غيبت کي ترڪ نٿو ڪري ته پوءِ الله تعالى کي سندس خالي بکيو رهڻ جي ڪابه گهرج ڪانه آهي. حديث شريف ۾ آيو آهي ته

رُبَّ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ
مِنْ صِيَامِهِ اِلَّا الْجُوْعُ
وَرُبَّ قَائِمٍ لَيْسَ لَهُ

ڪيترا روزي دار آهن جن کي روزي
مان بک کانسواءِ ڪجهه به نصيب نه آهي
۽ ڪيترا رات جو بندگي ڪندڙ آهن

مِنْ قِيَامِهِ إِلَّا السَّهَرُ (ابن ماجه) جن کي شب بيداريءَ جو ثواب نه مليو.

اصل نقطو هي آهي ته روزي دار کي لازم آهي ته هر قسم جي بڇڙين ڳالهين کان بالڪل پرهيز ڪري يعني ته جو بڇڙا اثر نه ڪري جو تقويٰ ۽ خدائي ۽ تدبير جي برخلاف هجي روزن جي ثمر يا نتيجي بابت قرآن شريف جو ارشاد آهي ته -

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ — مَنَ اوهان پرهيز ڪريو!

انهيءَ طرح ٻيو ارشاد آهي ته:-

وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰىكُمْ — ۽ ضرور اوهان الله تعاليٰ جي نعمتن جنهن جي اوهان کي هدايت ڪيائين سندس وڏائي بيان ڪريو

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ — من اوهان الله تعاليٰ جو شڪر ڪريو!

مطلب ته روزي جو مکه سبب آهي ته الله تعاليٰ جي ڏنل نعمت يعني قرآن جي نزول ۽ خلافت ۽ حڪومت ملڻ جي شڪرانه بجا آڻڻ جو مسلمانن کي هڪ خاص انداز ۾ مرتبو پر هڪ معمولي دنيائي بادشاهت سان گڏ ملائڻ جو مضمون پيدا ڪري اٿا. شڪر الله تعاليٰ جي وڏائي ۽ واکاڻ ۾ وقت گذاري

دنيا ۾ ئي روحانيت جي بهشت جا دروازا کلي پون ٿا ۽ شهواني خواهشات جي جهنم جون منهن بند آهن سي مفاجيت ٿي وڃن ٿيون. ان ڪري حقيقت ته انهن حديث شريف ۾ اشارو آهي:-

إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ — يعني جڏهن رمضان اچي ٿو ته بهشت جا دروازا کلي پون ٿا ۽ جهنم جا دروازا بند ڪيا وڃن ٿا

(بخاري)

نفس جي تزڪيه ۽ روح جي پاڪائي لاءِ روزي جي حقيقت جو بيان حديث ۾ هنن روح پرور الفاظن ۾ بيان آيل آهي.

لَيْسَ الصِّيَامُ مِنَ الْأَكْلِ وَالشُّرْبِ إِنَّمَا الصِّيَامُ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ (مستدرڪ حاڪم)

روزو فقط کائڻ پيئڻ کان روڪجي پوڻ جو نالو نه آهي پر روزي جي معنيٰ آهي ته انسان ڪن بيهودگارين کان پاسو ڪري.

روزي جي معنيٰ آهي ڪاڏي پيتي سان گڏ نفس جي خواهشن کي ترڪ ڪرڻ. جيڪو مسلمان رمضان جي مهيني ۾ نفس جون خواهشون مڪمل ترڪ ڪري ٿو ۽ الله ڪارڻ ۽ ثواب جي اميد سان راتيون جاڳي ٿو ته ان جو نتيجو يقيناً مغفرت جي صورت ۾ نڪري ٿو.

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ (صحيح مسلم)

جيڪو ماڻهو ايمان سان ۽ ثواب جي ارادي سان رمضان جا روزا رکي ٿو ته ان جا اڳيان گناهه معاف ڪيا ويندا.

رمضان جي مهيني ۾ انسان لاءِ هڪ اهڙي حالت پيدا ٿئي ٿي جو گويا هو خدا تعاليٰ جي درگاهه ۾ هر وقت توبه ۽ معافي لاءِ حاضري ڏئي رهيو آهي. رات جو جاڳڻ، تهجد ۾ استغفار پڙهڻ ۽ ڏينهن جو روزي جي حالت ۾ نفساني خواهشات تي قابو ڪرڻ اها هڪ معنوي توبه پيش ڪرڻ جي تصوير آهي، جنهن ڪري ئي الله تعاليٰ روزي رکندڙن لاءِ پنهنجي پياري پيغمبر جي زبان تي بخشش جي بشارت ڏني آهي.

فدا شيوهٔ رحمت ڪه در لباس بهار
بعذرخواهي رندان باده نوش آمد

روزو ايندڙ تهذيب جو مرتبو وارو عمل آهي جنهن لاءِ حديث شريف ۾ حضور رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم جا هيٺيان الفاظ بيان نقل ڪيا آهن.

قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى كُلُّ عَمَلِ	انسان جو سڀ ڪو عمل سندس [illegible]
ابْنِ اٰدَمَ لَهٗ اِلَّا الصِّيَامَ فَاِنَّهٗ	فقط روزو منهنجي لاءِ ۽ مان [illegible]
لِيْ وَاَنَا اَجْزِيْ بِهٖ وَالصِّيَامُ	انجو عوض ڏيان. روزو ڍال آهي [illegible]
جُنَّةٌ (صحيح بخاري)	

جنهن عبادت جي جزا يا عوض الله جي ذات مقدس هجي ان عبادت ۾ انسان کي [illegible]
حد جو ڪي رهڻ کان سواءِ ٻيو ڪو به چارو ئي چارو ڪونه ٿو ٿئي، اهي وڏي بدبختي ۽ وڏي [illegible]
ڇٻي جو، رمضان جو مهينو پورو نصيب ۾ ان ۾ رونديءَ گذري وڃي. روزن جي عبادت
نعمت نصيب نه ٿئي يا وري روزا رکڻ کان پوءِ بد اخلاقي ۽ بد مزاجي ۽ بد ڪلا[illegible]
روزي جي ثواب ۽ نيڪي کي صفا برباد ڪري ڇڏي، بلڪ روزي جي حالت ۾ [illegible]
کي غصو ۽ چڙ زياده ٿئي ٿي ۽ سندن بد اخلاقي جو اندازو هر ڪو پوري طرح ڪري پوندو آ[illegible]
افسوس!! روزي جي حقيقت جي انهن ماڻهن کي ڪا خبر ڪانه آهي هو انهي نعمت عظ[illegible]
بالڪل بيخبر آهن. روزي جي حقيقت معلوم ڪرڻي اٿو ته اوهان انهي پاڪ هستي
عظيم الشان اولوالعزم پيغمبر سيدنا حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم جي زندگي
ڏسو جنهن جي زندگي مُقدّس جو پورو وڏو حصو روزن ۾ گذرندو هو، پر انهن
حياتي پاڪ ۾ ڪڏهن به ڪنهن کي غصو نه ڪيو ۽ نه اُف چيو.
اچو ته الله تعالى جي رضا جوئي ۽ محبت الهي لاءِ مقدس پاڪ رسول جي پيروي ڪ[illegible]
جي حقيقي خوشنودي حاصل ڪريون -

شو ہمدم پروانہ تا سوختن آموزی

با سوختگان بنشین شاید کہ تو ہم سوزی

انتخاب مضامين

ڇا ويد ڪلام الاهي آهي؟

(از پنڊت ديوي دت ايڊووڪيٽ)

ڪجهه عرصو ٿيو آهي ته مون هڪ ڪتاب "سماج سڌار، ويد ڌرم ڪا آدرش" جي عنوان سان شائع ڪيو هو. انهي ۾ مون موجوده هندو سوسائٽي جي متعلق قديم ويدن جي اسناد دلائي حتى الامڪان ڪوشش ڪرڻ جي ضرورت ظاهر ڪئي هئي. هنن جي اڄ تائين اها راءِ هئي ته ويدن ۾ ايشور گيان (معرفت الاهي) آهي ۽ اهي قابل عمل اعلى تعليم جو خزانو آهن ليڪن پنهنجي هڪ دوست جي زور آڻڻ تي جڏهن ويدن کي زياده مطالعو ڪيم ته آءٌ هن نتيجي تي پهتو آهيان ته ويد ايشور گيان (خدائي ڪلام) ناهن ۽ هن دنيا جي ڪا به الهامي مذهب ناهي جنهن جو بنياد ويد نه هجن.

آئون هن مضمون ۾ هي ثابت ڪندس ته هندو مذهب ۽ هندو تهذيب اسين ويدن جي جي بنياد رکي ڪنهن به طرح سان ترقي ڪري نٿا سگهون.

(١) هن ۾ ڪو به شڪ ناهي ته آريه سماج جي باني سوامي ديانند ويدن جي تفسير ۾ ڪيتريون ئي تبديليون ڪري هندو سوسائٽي جي جا خدمت ڪئي اها نهايت ئي تعريف جي لائق آهي ۽ هن اسان کي هن لائق بنايو آهي ته اسين دنيا ۾ پنهنجو منهن مٿي ڪري سگهون ؛ اسين هي به ڏسون پيا ته ٻين مذهبن جي حامين سوامي صاحب جي هن ڪوشش کي قبول نه ڪيو آهي. انهي جو سبب فقط هي آهي ته سوامي صاحب جو تفسير غلط ۽ اڻ پورو معلوم

ٿئي ٿو. تنهن ڪري اسين هي اميد نٿا ڪري سگهون ته آريه سماج جي ذريعي اسين
هندو ڌرم جي هميشه لاءِ حفاظت ڪري سگهنداسون.

مثال طور، آئون هتي ڪجهه ويد منتر پيش ڪري ثابت ڪندس ته هن علم معتقد جي
زماني ۾ اسين انهيءَ ويدڪ تعليم کي ڪنهن به صورت ۾ مهذب دنيا جي اڳيان پيش
ڪري نٿا سگهون. اسين جو ٻين مذهبن تي نڪته چيني ڪندا آهيون تنهن ڪري فرض آهي ته
پهريائين پنهنجن عيبن جاچڻ جي ڪوشش ڪريون.

رگويد منڊل ٣ سوڪت ٣١ منتر ١ ۾ ڪهيل آهي ته- "لاولد پيءُ پنهنجو وارث وغيره ڪرڻ لاءِ
پنهنجي ڌيءُ مان پٽ جڻي وٺي". هنن ديانند منتر جي تشريح ڪندي رگويد ڀاشيا
ڀومڪا ۾ هن جو نرالو مطلب لکيو آهي. مٿيون منتر اگرچه واضح ٿئي ٿو ڌيءَ جي ناجائز تعلق
کي جائز ڪندڙ آهي. پر سوامي صاحب ويدن جي بچاءَ لاءِ هن منتر تي پردو وجهي هڪ
فرضي استعارو قائم ڪيو آهي ته هن منتر ۾ پيءُ مان مراد سج ۽ ڌيءُ مان مراد پرڀاتي
جو وقت آهي، ليڪن اهو مطلب بالڪل غلط آهي ڇو ته دنيا جي ڪنهن به لغت يا مفسر
پيءُ جي معنيٰ سج ۽ ڌيءُ جو مطلب پرڀاتي جو وقت نه ورتو آهي. تنهن ڪري اسين هي
ڪنهن به صورت ۾ مڃي نٿا سگهون ته انهي منتر جو مطلب خدا فقط سوامي صاحب کي الهام
ڪيو آهي. حقيقت هي آهي ته هي منتر ويدن ۾ پيءُ ڌيءُ جو ناجائز تعلق ظاهر ڪري
رهيو آهي. ليڪن سوامي صاحب پنهنجي عقيدت کان مجبور ٿي ويدڪ ڌرم جي لڄ
رکي ورتي آهي.

هاڻي آئون ڏيندس نيوڳ جو ثبوت ناظرين جي خدمت ۾ پيش ڪريان ٿو مگر انهن کان
پهريائين هي ٻڌائڻ ضروري آهي ته ڪي ڌريون ڌيءَ جي جاءِ تي زال مڙس جي
معنيٰ ڏين ٿا. ليڪن انهيءَ جي تائيد ۾ ڪو لفظ به ڪونه ٿو ملي، انهي جي برخلاف ويدڪ
نيوڳ معاملي ۾ ساڪ تيار ٿي زال مڙس جا نڪاح ڪري ٿي ۽ ڌيءَ جو ناجائز تعلق
جي ٿو. نيوڳ اڌيا ٣ ڪنڊ ٤-٥ ۾ آهي ته پيءُ اولاد پيدا ڪرڻ لاءِ ڌيءَ کان اولاد جي
خواهش رکي ٿو ۽ ناتي کي حاصل ڪري ٿو. يعني ڌيءَ مان پيدا ٿيل ڇوڪري کي پوٽو

سمجهي ٿو ته ٻنهي طرح جا پٽ وارث ٿين ٿا.

اهوئي مفهوم شري ڏسرٿي ٻنهي ۾ ڏنل ڪيل آهي.

(٢) اصل هي منتر ايرارتڪا (بنايا) ڇوڪري جي باري ۾ آهي. اٿرو ويد 1/14 جو حوالو ڏيئي پاسڪ آچاريه لکي ٿو ته پيدا ٿيندڙ ڌيءُ لاءِ اولاد پيدا ڪرڻ جي مطلب سان جهڙي طرح ايرارتڪا ڇوڪري جي شادي جي منع آهي اهڙي طرح انهيءَ ڇوڪريءَ جي شادي به منع آهي جنهن جي جڳهه ۾ ٻيو نه هجي. هن ويد منتر ۾ مٿي ڄاڻايل بنايا ڇوڪري جي شادي جي ممانعت آهي.

رگويد 10/12 جي رچا (ويد جي دعا)، انهي اصول جي زياده کليل نموني ۾ پيش ڪئي وئي آهي، جنهن جو مطلب هي آهي ته جهڙي طرح زال خواهش سان سهڻو لباس پائي ڪري برسات موسم ۾ سينگار ڪري ڪلندي پنهنجي مڙس وٽ ويندي آهي، اهڙي طرح بنايا ڇوڪري پيدا وانجي رسم پوري ڪرڻ لاءِ اولاد پيدا ڪرائڻ لاءِ پيءُ وٽ وڃي ٿي. ايرارتڪا ڇوڪري کي هن جو پيءُ ڪٿي به نه پرڻائي ڇو ته سندس اولاد سندس پنهنجي طرفان ٿيندڙ آهي، انهيءَ ويد منتر ۾ بنايا ڇوڪري کي پرڻائڻ جي ڪليل منع آهي ۽ پيءُ جو اولاد حاصل ڪرڻ به صاف ظاهر آهي يعني ته پنهنجي ڪنواري ڇوڪري مان اولاد پيدا ڪري،

سرڪت جي انهن حوالن مان ناسين هيٺين مطلب تي پهچون ٿا ته ويدڪ زماني ۾ پرلوڪ ويندڙ وحز لاءِ پيدا ٿيندڙ وغيره جي رسم جاري هئي ۽ آريه ماڻهو انهي لاءِ پنهنجي ڌيءُ مان اولاد پيدا ڪندا هوا، جنهن جو نشان بائيبل (عيسائين جو مذهبي ڪتاب) ۾ به ملي ٿو ته لوط جون ٻه ڌيون سندس پيءُ مان حامله ٿيون هيون تان ته سندن پيءُ جو نسل هلندو رهي.

(نوٽ:- لوط عليه السلام خدا جو پيغمبر هو بائيبل ۾ اها گندي تحريف آهي مسلمان انهي ڳالهه جا قائل ناهن ۽ هو پيغمبرن جي عصمت جا قائل آهن لعنت الله على الكاذبين)

(ب) مهامن پاسڪ آچاريه اٿرويد 1/14 جي حوالي سان بنايا ڇوڪري کي پرڻائڻ جي منع لکي آهي.

(ج) رگويد ۲۲/۲ جو حوالو ڏيئي پاسڪ آچاريه ڪلي طرح ثابت ڪيو آهي ته جوڪري نيوڳ وغيره عمل لاءِ پيدائش اولاد خاطر نفس جي خواهش سان پنهنجي پيءُ وٽ ديندي آهي ته مڙس وٽ

(د) سوامي ديانند جي ڀاشيه (تفسير) هن منتر جو ڪيو آهي سو ٻنهي منترن جي متن سان غلط ثابت ٿيو. ۽ انهن ظاهر ٿيو ته آريه ڌرم جي ڄڄ رکڻ لاءِ ڀيپ پوچي ڪيو آهي.

(۲) منيزهتا سان ٻي ءِ ڌي جي ناجائز تعلق رکڻ جو ويدن مان ثبوت پيش ڪيو آهي،

(۲) منيزهتا سان ٻي ءِ ڌي جي ناجائز تعلق رکڻ جو ويدن مان ثبوت پيش ڪيو آهي مگر اڳتي هلي مين نهايت حيرت ۾ انهن سان ويدن ۾ عورتن مٿان جانورن جي بدڪاري ڪرڻ جي اجازت جو ثبوت ڏيندا سون. ۽ اڳتي مان اهي به معلوم ڪري ڏيندس ته اسان جا عالم ويد ڇنجي پڙهڻ ۽ پڙهائڻ جي اجازت برهمڻن کان سواءِ ٻين عام ماڻهن کي ڇو نٿا ڏين.

ڇهون ويد باب ۲۳ منتر ۱۹ لاغاية ۳۱ تائين مڪمل آهي ته ڇهان (ڇيلو) جي نال گهوڙي کان جيڪو ڪرائي مثال طور منتر ۲۰ ۾ ڏنل آهي (هن کان پوءِ اهو منتر ڪيل آهي جنهن جي عبارت ڏاڍي شرمناڪ آهي تنهن ڪري نقل نٿي ڪري سگهجي. جانڻ ڪي درخواست آهي ته انهن منترن جو مطلب ڪتابن ۾ ڏسي پڪ ڪن ته ڪو به شبهو نه رهي، انهن منترن جي جيڪا هن ايڪ مطلب آهي جو مهيد ر وغيره عالمن ڪيو آهي ته ڇا هي عقل ۽ غور و خوض جي زماني ۾ به الهي تعليم کي ڪلام آهي سمجهجي سگهجي ٿو؟

توحيد

توحيد وڌا ٻچي اسانجي سامهون آهي. منهن گهڻن مضامين جو مڙو علم جي خادمن کي قدر ڪندو. جا اوهان جو فرض آهي ته نئين سال ۾ هڪڙو خريدار پيدا ڪري ۽ حوصلا افزائي ڪريو (مينيجر رسالو توحيد ڪراچي)

ردّ تناسخ

(از پنڊت آتمانند صاحب نيني تال)

آريه سماج راولپنڊيءَ جي سالاني جلسي ۾ مهاشه چرنجي لال ٻي ءِ مسئله تناسخ تي لڪچر ڏنو پر سندس سموري عالمانه تقرير مان هي ثابت نه ٿي سگهيو ته مسئله تناسخ صحيح آهي. سندس ليڪچر ۾ ڪيترائي اهڙيون سڀئون ڳالهيون به هيون، مثلاً هن چيو ته ڪنهن به جاندار کي پنهنجي گذريل جنم جو حال معلوم نه ٿي سگهندو آهي. جيئن ته سوامي ديانند مهراج به پنهنجي ستيارٿ پرڪاش سملاس ٩ صفحه ٣٢٩ ۾ لکيو آهي ته ڪو به ماڻهو پنهنجي گذريل ۽ ايندڙ جنم جون حالتون نه ڄاڻي ٿو ۽ نه ڄاڻي سگهندو ڇو ته روح جو علم ۽ وجود محدود آهي ۽ الله ڪامل ۽ اننت روح جي ڄاڻ جي آهي ۽ نه روح جي ...... جنهن جو صاف مطلب اهو آهي ته سواءِ هڪ پرميشور جي ٻيو ڪو به جاندار پنهنجي گذريل جنم جا احوال ڄاڻي نٿو سگهي، مگر انهيءَ جي برخلاف ساڳي مهاشه سائي تقرير ۾ ڪن اخبارن مان اهڙيون خبرون ڏيکاريون ته جرمنيءَ ۾ هڪ اهڙو ڇوڪرو آهي جو حساب جا مشڪل سوال به پنهنجي سنئين سان ايڪليڊ جي وجي ۾ ٻڌائي ٿو ڳالهه ڏسڻ آهي ته جڏهن سوامي ديانند جي قول موجب ڪو به جاندار پنهنجي گذريل جنم جا احوال ٻڌائي نٿو سگهي ته ڇوڪرو مشڪل حساب ڪيئن حل ڪري سگهي ٿو. تنهن ڪانسواءِ اهي ڇوڪري ڇوڪري ٻوليءَ ۾ سوال ڪيا وڃن جرمنيءَ ۾ يا ڪنهن ٻئي ملڪ ۾ يا مور ڳولي سوال ڪندو ته ڇوڪري جي ٻولي سمجهي نه سگهيا آهن هاڻي مان مسئله تناسخ (پنرجنم) تي ڪجهه اعتراض ڪريان ٿو، ڏيک تفصيل منهنجي ڪتاب ردّ تناسخ ۾ ڏسڻ گهرجي.

اعتراض ١ مسئله تناسخ فقط انهيءَ حالت ۾ صحيح ثابت ٿي سگهي ٿو جڏهن ته روح ۽ مادي کي ازلي ۽ ابدي يعني هميشه کان موجود سمجهيو وڃي ۽ هن دنيا کي به ازلي تسليم ڪجي

جيڪڏهن دنيا کي غير ازلي ڄاڻو ٿا ته پوءِ هي اعتراض لڳي سگهي ٿو ته
هن جهان جي شروع ۾ جيڪي به حيوان مثلاً انسان ڇيون پکي پسا
جانور جيترا به پيدا ٿيا سي ڪهڙن ڪمن جي بنياد تي وجود ۾ آيا؟ اهو اعتراض جنهن
صورت ۾ آريه سماجي پاڻ کي ويدڪ ڌرم ۾ سڌ ائيندا آهن تنهن صورت ۾
هنن جو فرض آهي ته روح ۽ مادي جي قدامت يا ازلي ابدي هجڻ ويدن مان
ڏيکارين ته ڪهڙي منتر ۾ پرڪرتي ۽ جيو (روح ۽ ماده) ابدي ازلي لکيو ويو
آهي. ۽ ڪهڙي لفظ پرڪرتي (ماده) ۽ ڪهڙي لفظ جي معنيٰ روح آهي
منهنجي دعويٰ آهي ته جيئن ويدن جي ڪنهن به منتر ۾ پرڪرتي معنيٰ ماده
موجود نه آهي ۽ نه ڪنهن هنڌ پرڪرتي ۽ جيو کي ازلي لکيو ويو آهي. جنهن
ڪري منهنجي آرين کي گذارش آهي ته اجايون سچايون ڳالهيون ڇڏي ڪري
اهو ويد جو منتر پيش ڪن جنهن ۾ پرڪرتي ۽ جيو کي ازلي لکيو ويو هجي.

اعتراض ٢ آريه اهڙو منتر ڪڏهن به قيامت تائين پيش ڪري نه سگهندا
ڇو ته ويد جي ناهيندڙن کي فلسفه جي ڳالهين سمجهڻ جي ڪا به سڌ نه هئي، تان جو ڪله
جي هندستان وسنيارٿ پرڪاش کان سواءِ سوامي ديانند جي ڪنهن بي ڪتاب ۾ ن
ڪٿي ڏيکارين ته روح ۽ ماده قديم ازلي ابدي آهن. جيڪڏهن ڪڏهن ويدن
مان آريه سماجي ماده ۽ روح کي قديم ثابت نه ٿا ڪري سگهن، ته پوءِ انهن کي
ڪو حق نه آهي ته روح ۽ ماده جي قدامت لاءِ ويدڪ ڌرم جو اصول ڪري ڄاڻن.

اعتراض ٣ فلسفه دان مسئلي کي طرح سمجهي سگهن ٿا ته جنهن مسئلي ۾ تسلسل
(انوستهادوش) يا دور (پرسپر آشرئي دوش) هجي سو مسئلو بالڪل غلط ٿيندو
آهي. پر ڪٿي ويد نه ڄاڻيندڙن کي صحيح سمجهن ته به اهو غلط آهي، اسان جا آريه
سماجي دوست چوندا آهن ته اسان جو ايندڙ جنم موجوده جنم جي ڪرتوتن جو
۽ موجوده جنم گذريل جنم جي عملن جو نتيجو آهي جنهن جو مطلب هي ٿيو ڪري ٿو
ته هر هڪ جسم اڳين جنم جي عملن ڪري آهي، ته ان حالت ۾ جيڪڏهن روح

ڏيئي ماده کي ابدي ڪري ڇڏيو وڃي ته پوءِ سلسلو غير متناهي يعني الي ڪتن زنجير يا تسلسل لازم اچي ٿو جو مسئلو تناسخ جي باطل ڪرڻ لاءِ علم مناظره ۾ ڪافي آهي

اعتراض ٤٢ سوامي ديانند جي اصلي ستيارٿ پرڪاش مطبوعه بنارس سال ١٨٧٥ع ۾ آهي :-

> ”جو جيو دوسرا شرير دھارن نہیں کريگا تو ايک جنم میں کئے پاپ و پن ان کا بھوگ نہیں ہو سکيگا پھر اُس ايشور کا نيا ئي نہ ہو گا کہ پاپ کرنے والے کو دکھ اور پن کرنے والے کو سکھ ہونا چاہیئے سو بنا شرير بھوگ ہی نہیں ہو سکتا۔“

اهڙي طرح هالوڪي ستيارٿ پرڪاش سملاس ٩ صفحه ٢٣٢ ۾ لکي ٿو ته

> ”پس: پچھلے جنم کے پاپ اور پن کے مطابق دکھ سکھ دينے سے پرميشور ٹھيک ٹھيک منصف ہے۔“

انهن مٿين حوالن مان ظاهر آهي ته جيڪڏهن تناسخ جو مسئلو نه ڇڏيو وڃي ته خدا کي منصف يا عادل نه ٿا سمجهي سگهون ته آرين جي خيال موجب امير و غريب ڏکي سکي. جو خدا جو انصاف آهي جو انهن کي سندن عملن موجب مختلف حالتن ۾ آڻي ڏيو آهي. تنهنڪري انهي عقيده کي دور ڪرڻ سان (جو آرين جي دوش) لازم اچي ٿو. جيڪڏهن جيتائين پرميشور کي عادل نه ڇڏيو ويندو تيتائين تناسخ ثابت نه ٿيندو ۽ جيتائين تناسخ نه ڇڏيو ويندو تيتائين وري ويدڪ ايشور نياءِ ڪاري ثابت نه ٿيندو. يعني ته ايشوري جو انصاف مسئلو تناسخ جي ثابت ٿيڻ تي موقوف آهي ۽ تناسخ جو ثبوت وري ايشور جي انصاف تي دور يا پر سپر آشر جي دوش مٿي آهي انهيءَ ڪري لازم اچي ٿو جو محال عقلي آهي تنهنڪري مسئلو تناسخ باطل ٿي وڃي ٿو.

گيتا جو فلسفو ترجمو

سنڌي محترم دوست مولوي حڪيم محمد صادق صاحب راني پوري هندن جي مشهور ڪتاب سريمد ڀڳوت گيتا جو سنڌي نظم ۾ ترجمو ڪيو آهي. جنهن جو ديباچو ۽ ڪجهه گيتا جو اصل مضمون جنهن جو حصو توحيد ۾ اشاعت لاءِ موڪليو آهي جو شڪريه سان شايع ڪيو وڃي ٿو. اميد ته هندو فلسفي جو ذوق رکندڙ حضرات ۽ علمي مذاق وارا اصحاب ضرور هن مان فائدو حاصل ڪندا. (مدير)

سريمد ڀڳوت گيتا جو مقدمو

(مولوي حڪيم محمد صادق صاحب راني پوري)

وڏي خوشي جي ڳالهه آهي جو سنڌي ديس ۾ آريه ورت جي لئي يعني سري ڪرشن مهاراج جي ويدڪ فلسفي کي ...... سنڌي زبان ۾ نظم ڪري ارباب ذوق ۽ اصحاب علم جي خدمت ۾ تحفو پيش ٿو ڪريان. جيتوڻيڪ ان کان اڳ ٻيا به ترجما سنڌي نظم ۾ ڇپيل پڌرا ٿيا آهن پر "هر گلي را رنگ و بوئي ديگر است" جي مطابق هن ترجمي کي چند خصوصيات مان موزون ۽ مرغوب بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. پهريون ته هن ترجمي ۾ حتي الوسع سنسڪرت ۽ ڀاشا جي لفظن جي بجاءِ عربي ۽ فارسي الفاظ ڪثرت سان ڪم آندل آهن. جنهن ڪري سنڌ جا مسلمان ڀائر هن کي چڱي طرح سمجهي سگهندا. ٻيو ته جيڪي سنسڪرت جا الفاظ بحال رکيا ويا آهن. انهن جي معنا نوٽ لفظ، اوزان حاشيه ۾ درج ڪري پڙهندڙن لاءِ سهوليت پيدا ڪئي ويئي آهي. ٽيون ته سري ڪرشن مهاراج جي خيالات جي پوري نقشي ڪڍڻ ۽ سنسڪرت جي محاورات جو سنڌي ٻولي ۾ پوري لفظي ترجمو ڪرڻ جي انتهائي ڪوشش ڪئي آهي. اهي ارادو ۾ ڪيتري قدر ڪاميابي ٿي آهي، ان جو فيصلو ڪرڻ کان اڳ ۾ ناظرين عالي نظر کي سنڌي ٻولي

جي ٻي مانگيءَ نادا ري ڏانهن نگاهه ڦيرائڻ کپي.

هن ترجمي جي متعلق هي ڳالهه به ضروري سمجهيو ٿو ته اجهاڻي مسٽر تلڪ ئي اهو پهريون شخص دنيا ۾ ٿيو جنهن هي آواز نهايت زور شور سان بلند ڪيو ته گيتا تارڪ الدنيا هوڻ جي تعليم نٿي ڏي بلڪ تارڪ الجزا ٿيڻ جو سبق ٿي سيکاري. مسٽر تلڪ پنهنجي ڪتاب گيتا رهسيه ۾ پنهنجي انهيءَ عجيب دعوى تي تمام زور ورتو آهي. سنڌ ۾ انهيءَ ڪتاب جي شايع ٿيڻ کان پوءِ انهن جي تقليد ۾ گهڻن ئي پنڊتن ۽ صاحبن به ترجما لکيا آهن ۽ مسٽر تلڪ کان به ٻه چار قدم اڳتي وڌي لکيو اٿن ته سري ڪرشن مهاراج پنهنجي هن تلقين ۾ فرمايو آهي ته تارڪ الدنيا ٿيڻ جي ضرورت نه آهي صرف تارڪ الجزا ٿيڻ سان انسان پنهنجي اصليت يعني نور لم يزل ۾ واصل ٿي نجات ٿو حاصل ڪري. تون دنيا اندر رهيو ۽ دنيا جا نيڪ و بد ڪم ڪريو. پنهنجي زال ۽ ٻارن جي پرداخت ۽ پرورش ڪريو ۽ انهن سان جائز محبت رکو مگر بي تعلقي سان متان انهن جي محبت ۾ مبتلا ٿي پنهنجي حقيقت ۽ دنيا ۾ اچڻ جي غرض يعني خدا وند عالم کان ساري غافل ٿي وڃو. هو ملڪ پنهنجي سچي محبت ۽ خدمت پروردگار عالم جي خدمت ۾ نذر ڪريو. ورنه مسٽر تلڪ کان اڳ ۾ عوام کان قطع نظر سنسڪرت جي خواص علما ۽ فضلا ڪڏهن به ڪنهن زماني ۾ اهڙو تعبير ۽ حقيقت خيال ظاهر نه ڪيو آهي بلڪ سنسڪرت جي علماء ۾ هميشه اهو خيال عمل پذير آهي ته گيتا ۾ تارڪ الدنيا هئڻ جي تعليم ڏنل آهي ۽ سنڌن جو سنياسي مات جي فرقه هميشه کان ترڪ دنيا جي تائيد ۽ عامل سليوا جي ٿو.

فقير مترجم کي هن وقت انهيءَ ڳالهه جي فيصلي ڪرڻ جي ضرورت ڪونه آهي مگر هي حقيقت ته اظهر من الشمس آهي ته سري ڪرشن مهاراج جن پاڻ تارڪ الدنيا هوا ۽ سندن احوال، اقوال ۽ نصائح مان انهيءَ جي ثابتي ظاهر آهي.

سنسڪرت ۾ خطاب مخاطب مخصوص آيا آهي ڪري گيتا جي هڪ شلوڪ ۾

ٻه ٻي دفعو مختلف نالن ۽ خطابن سان مخاطب ٿيڻ جو تڪرار موجود آهي، مثلاً ارجن
آديا جي ٻين شلوڪ ۾ ارجن. سري ڪرشن جي کي مهاباهو (مضبوط ٻانهن وارو)
رشي ڪيش (اندرين کي محرڪ ڏيندڙ) سان ٻي دفعو مخاطب ڪيو آهي، اهڙي
طرح ساڳي ادتي جي چوٿين شلوڪ ۾ سري ڪرشن جيا ارجن کي هڪ دفعو پرت مرشڀ
(افضل صفدري) ۽ ٻي دفعو پرش مرشڀ (جوان افضل) سان مخاطب ڪيو آهي. ان طرح
سري ڪرشن جي ۽ ارجن هڪ ٻئي کي ڪيترن ئي نالن ۽ القابن سان مخاطب
ڪيو آهي جن کان هن ترجمه ۾ احتراز ڪرڻ ضروري خيال ڪيو ويو. البت جتي
جتي ضرورت پئي آهي ته خوش خصال خوش خو مهم ترن لفظن کي ڪم آندو ويو آهي،
جيئن ته سنسڪرت ۾ حرف (ر) گهڻو استعمال ٿئي ٿو جو ڪنهن لفظ ۾ ملم ڦ جي ميان
گنڍ پوو جي ته ليکن تقطيع ۾ شمار ڪونه ٿيندو آهي مثلاً ڪرشن جيڪو پڙهڻ ۾ ڪشن
برزن ميشن. اهي ته هذا اهي قسم جي (ر) کي محذوف پڙهيو ڏجي ورنه خارج
از بحر متصور ٿيندو.

ترجمه ۾ هندن کي هي پڻ عرض آهي ته سنسڪرت جو هيڪ هڪ لفظ جن کي
معنائون ٿين ٿيون مثلاً پرڪرتي. جو گيتا ۾ ڪٿي ماده جي لاءِ ڪٿي مرتبه ۽ فطرت
لاءِ ڪٿي جاءِ طينت انساني جي لاءِ ڪٿي هندو ولت لاءِ مستعمل آهي، ان ڪري
هن ترجمه ۾ انهيءَ لحاظ سان پرڪرتي جي لفظ جون مناسب معنائون مناسب موقعن
تي لکيون ويون آهن

جيتوڻيڪ ناچيز مترجم پنهنجي استعداد ۽ لياقت آهر ان شعر وسخن جي عيوب ۽ اسقام
کان بچڻ لاءِ پوري پوري ڪوشش ڪئي آهي پر انهيءَ هوندي به بعض مواقع تي اصل
مطلب کي فوت ٿيندو ڏسي اشعار کي قواعدن جي باعتبار ان پڙهڻ ۾ ڪريل ڇڏڻ
ضروري سمجهيو ويو ته شاعرانه تخيل تي حقيقت کي قربان ڪرڻ منهنجي ضمير جي خلاف هو.
ترجمه ڪندڙ هن وقت اسان جو جنگ مهاڀارت سان ڪو به واسطو ڪونه آهي بلڪه اسان جو
تعلق ڪرو گيتا سان آهي. پر جنهن صورت ۾ مهاڀارت جي جنگ ئي گيتا کي پنهنجي وجود ۾

آمد و تفصيري جنگ مهاڀارت جو مختصر ذڪر هن موقعي تي دلچسپيءَ کان خالي ۽
حقيقت کان غير متعلق نه ليکبو.

ڀڳوت گيتا جو مقدمو

بلاشبه جنگ مهاڀارت جي واقعي کان انڪار ڪرڻ بعيد از قياس آهي ته به
بعض نئين روشنيءَ جا تعليم يافته جنگ مهاڀارت کي هڪ شاعرانه تخيل کان
زياده ڪا به وقعت نٿا ڏين. الغرض جيڪي تصوف جو هي مسئلو ته دنيا ۾ ڪا به اهڙي
شيءِ نه آهي جا انسان جي هن مختصر وجود ۾ موجود نه هجي. جهڙيءَ طرح ٿي انسان کي
عالم صغير ڪوٺجي ٿو، چارئي عنصر ان ۾ موجود آهن. مٽي ماڊي انسان جي عمارت اڏيل
آهي. پاڻي رت جي صورت ۾ ساري جسم ۾ پيو گهمي ۽ اُن کي تر و تازه رکي ٿو
باهه انسان جي معدي ۽ دل ۾ پيدا ٿيندي آهي جا غذا کي ساڙي ۽ جذب ٿي ڪري، هوا جي
آمد رفت (اچ وڃ) نڪ جي رستي جاري آهي جا رت جي غلاظت کي صاف ٿي ڪري
هن ڀماري ۽ وار ادويته آهن. ان کان سواءِ ٻيا ڪيئي ان جسم جي اندر رهن ٿا. ساڳي
رت جنگ مهاڀارت جو نقشو به هن ئي جسم ۾ موجود آهي جو هت پيش قلم ڪجي ٿو.
ڪوروڪشيتر جي پوتر (پاڪ) ميدان ۾ هڪ طرف کان دريودن ٻنهي هڪ سو ڀائرن،
ڏاڏي ڀيشم ۽ استاد درونا چاريه ڪرن ۽ ٻين اتحادي راجائن سميت صف آرا آهي ۽ ٻي
طرف کان مهاراجه يڌشٽر ٻنهي پائن ڀائرن سان. ارجن، نڪل، سهديو ۽ ٻين اتحادي
راجائن سميت صف بسته آهي. اهڙي حالت ۾ ارجن جو مهاراجه يڌشٽر جي فوج جو سپه سالار
آهي ٻنهي رٿ بان سري ڪرشن جي کي چوي ٿو ته منهنجو رٿ ٻنهي فوجن جي وچ ۾ ٿي
هل ته مان ڏسان ته منهنجا مقابل حريف ڪير آهن ۽ ڪهڙا ڪهڙا بهادر جنگ آزمائيءَ
جي لاءِ تيار آهن. سندس حڪم جي تعميل ٿي ٿئي ۽ ارجن ٻنهي فوجن ۾ هيڪا عزيز اقارب
پاءُ پٽ، پوٽا، ناني، چاچا، ماما، ڏاڏا، استاد، سالا، سهرا، ڏسي آزرده دل ٿي ٿو منهنجا سڀ
اُجلاڻي چوي ٿو ته مان ڪوند و ٿو هنن سڀني منهنجي هن جنگ کان بس آهي. ارجن جو اهو
حال ڏسي سري ڪرشن جي ان کي جيڪا نصيحت ۽ سمجهاڻي ٿو ڏني اهي جو ناله آهي گيتا.

انسان جو سينو آهي ڪورڪشيتر جو ميدان ۽ نيڪ ۽ بد خيالات جي باهمي جدل ۽
ڪشمڪش جو نالو آهي جنگ مهاڀارت. خيالات نيڪ جو راجه انصاف ۽ عدل آهي
جنهن کي راجه يڌشٽر تصور ڪجي ۽ ارجن کي عقل ۽ ڀيمسين کي همت ۽ نڪل کي رحم
۽ سهديو کي سخاوت فرض ڪجي. سڀني گڏجي خوشحالي اهڙي ريت پانڊو سڏجن. جن جو
حريف. مقابل خيالات فاسده جو راجه دريوڌن آهي، جنهن کي غرور جو نالو ڏجي
۽ سندس انڌو پيءُ راجه ڌرتراشٽر آهي جهل ۽ دريوڌن جا ڀائر آهن حسد. خودي، بغض
هم جنس. ڀيشم کي قلب ۽ درونا چاريه کي دماغ ۽ سري ڪرشن کي آتما (روح) فرض
ڪجي. ڀيشم ڌرين جو ڏاڏو آهي، جنهن ڪري طرفين کي برابر ٿو سمجهي، انهيءَ سبب آهي ته
جڏهن يڌشٽر هن لڙائي جنگ جي اجازت ٿو گهري ته ان کي ڪاميابي جو دعا ٿو ڪري،
ليکن لڙائي ۾ دريوڌن جي طرف کان آماده پيڪار بيٺل آهي. جنهن لاءِ هي جواب ٿو ڏئي ته
چاڪيان لاچار آهيان دريوڌن جو نمڪ خوار آهيان. اهڙي ئي حالت انسان جي قلب
جي آهي جو خيالات نيڪ سان همدردي رکندي خيالات فاسده جو غلام ٿيو رهي ٿو.
ساڳي حالت دماغ جي آهي جو فريقين جو هڪ جهڙو معلم ۽ استاد آهي - جو ڀيشم جئين يڌشٽر
کي ڪاميابي جي دعا ڏئي ٿو مگر ... ۾ دريوڌن جو پاسو ٿو وٺي. ساڳي ريت نيڪ
۽ بد خيالات جي نتيجه به دماغ ۾ پهچي ٿي عقل (ارجن) جڏهن ڌرين ۾ ٻنهي جهڙا ڏٺائين ۽
ٻڪيچائي جي ٻنهي عزيز ۽ اقارب کي لڙائي لاءِ مستعد ڏسي ٿو ته هو انهن خاطر لڙائي
کان انڪار ٿو ڪري، تڏهن روح (ڪرشن) ان کي راه راست تي هلائڻ جي ڪوشش
ٿو ڪري جنهن ته سندس تعلق ڌرين سان هڪ جهڙو آهي، انهي ڪري اما مصلحت جي لاءِ پهرين
هو فرزند دريوڌن کي ٿو سمجهائي ته توهان پاڻ ۾ پيار آهيو، پاڻ ۾ جنگ ڪرڻ توهان جي تباهي ۽
برباديءَ جو باعث ٿيندو تنهن ڪري سوري بادشاهي پاڻ ۾ اڌو اڌ ڪري ورهائي ڏيو. پر
جڏهن غرور (دريوڌن) ٻڌجي ئي نٿو ڇڏي، تڏهن روح (ڪرشن) ان کي سڄي
جي لاءِ عقل (ارجن) کي همتائي ۽ اوپاري ٿو. چنانچه سري ڪرشن جي پهرين دريوڌن
جي سمجهائي لاءِ وڃي ٿو - ۽ ڪيئن باهمي جنگ جي بچڻ جي ڪان آگاه ٿو ڪري، ليڪن

جڏهن دريوڌن کين صاف جواب ڏنو ته ڪنهن حڪومت جو ڏتو ڪونه آهي، پر سوئي جي پاڪر جيتري زمين به جنگ کان سواءِ ڪونه ڏيندس، تڏهن ڪرشن جي نااميد ٿي موٽي آيو ۽ ڪوروڪشيتر ۾ فريقين جون فوجون صف آرا ٿيون ۽ معرڪو جدال وقتال گرم ٿيو، ارجن جي انڪار ڪرڻ تي ڪرشن جي ان کي سمجهائي لڙائي آماده جنگ بنايو.

سڳي سچو جڏهن پنهنجي ناتجربه ڪاري جي سبب غرور، خودي، غصه وغيره کي پنهنجو عزيز ۽ ڳانڍو ٿو سمجهي ته ذاتي روح (ضمير) سمجهائي ٿو ته انهي خيالات ناسده کي زير ڪرڻ جي تلقين ڪري ٿو، جڏهن عقل پنهنجي بلوغ ۽ پختگي کي ٿو پهچي ته جن کي هو پنهنجو عزيز ٿي سمجهندو هو، انهن کي دشمن ۽ ڳانڍو ٿيا ڪين معلوم ۽ زير ڪري ڪامياب ٿئي ٿو ۽ انسان کي فتح ۽ نجات جي در وار ڪري سمجهائي ٿو، ۽ جيڪي خيالات فاسده جا علامه ۽ مطيع ٿي رهن ٿا، انهن کي دوزخ ۾ اڇلائي ٿو، انهي نموني ڪو ته احساس کي سمجهي تصور طور جي حيثيت ڏي راجه دهرتراشٽ کي گهر ويٺي ميدان جنگ جون خبرون ٻڌائي ٿو - هي آهي جنگ مهاڀارت جو مضموني ۽ خيالي نقشو. هاڻي مهاڀارت جي تاريخي حالتن ۽ واقعات نهايت اختصار سان ناظرين بلند نظر جي ضيافت طبع لاءِ پيش ڪجن ٿا.

اڳ سنسڪرت ۾ مهاڀارت ۽ رامائڻ کي هندو نقطه نظر سان تاريخ جي رو ۾ بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي جنهن ۾ انهي ۾ هي بيان ڪيل آهي ته ڪهڙو راجه ڪهڙي وقت پاس ۾ تخت تي ويٺو ۽ ڪيترا سال مرفوت ٿيو يا تخت پنهنجي پٽن کي ڏيئي عزلت گزين ٿيو، حالانڪه انهي جي اصل ڳالهه آهي جنهن تي تاريخ جو مدار آهي، انهي تي تاريخ جو اصل غرض غايت آهي. تاهم انهي ٻنهي (مهاڀارت ۽ رامائڻ) جي مطالع ڪرڻ سان انهي زماني جي تمدني، معاشرتي، علمي، اخلاقي مذهبي حالت جو سچو منظر اکين جي آڏو اچي وڃي ٿو جهڙي نموني جا ٻئي ڪتابن ۾ ذڪر آهي. يا گهٽ ۾ انهي زماني جي تهذيب، اخلاق، تمدن، معاشرت، جو پورو پورو نقشو سامهون اچي ٿو جنهن زماني ۾ اهي ٻئي ڪتابن جي تاليف ۽ تدوين ٿي ۽ جنهن زماني کي هندو قوم ست جڳ جي لقب سان ياد ڪري ٿي.

هاڻي جنهن پڌ سنڌو دريوڌن جي وچ ۾ اها جنگ عظيم واقع ٿي، جنهن هندستان جي راجپوت قوم کي قريبًا نيست و نابود ڪري ڇڏيو، انهن جو شجره نسب لکجي ته اِهي ڪري ٿي هندوستان جي چار پنج هزار سال آڳاٽي سمي جي تاريخ جيئرو جيتو،

انهيءَ دريوڌن ۽ پڌ سنڌ جو ڏاڏو راجا شانتنو هو جنهن جي پٽ جو نالو ديوبرت هو. ديوبرت جي ماءُ جو نالو هيو ڀاڳيرٿي يا گنگا. انهيءَ گنگا جي جدائي کان پوءِ راجه شانتنو خواهش نفساني جو شڪار ٿيو، هڪ ملاح جي ڌيءَ ستياوتي نالي تي عاشق ٿي پيو، ان جي پيءُ کان ستياوتي جو سڱ گهريائين،

مهاڀارت مان معلوم ٿو ٿئي ته ستياوتي مڇيءَ جي پيٽ مان ڄائي هئي، ۽ سن بلوغ کي پهتي تانئين سندس بدن مان مڇيءَ جي باس ايندي هئي، جنهن ڪري ڪير مستيه گنڌا (مڇي جي بوءِ) ڪري ڪوٺيندا هوا. ستياوتي پنهنجي آيالپ ۾ نديءَ بيڙيءَ جي ڪاهڻ ۾ مشغول رهندي هئي جنهن ته هوءَ ڏاڍي نماڻي جوان، هڪ ڏينهن پاراشر رشي سندس بيڙيءَ ۾ اچي چڙهيو ۽ ستياوتي تي الهڙ ومرهٽ ۽ مست ٿي پيو ۽ بيڙيءَ ۾ مباشرت (جماع) لاءِ سنبري بيٺو، ستياوتي جيئن ته نديءَ جي بنهي ڪنارن تي ماڻهو بيٺا ڏسجن ڏٺي جو انهن وٽ جيائي ۽ بي شرمي جهڙو ڪم ڪري نه سگهندو. رشي صاحب جي خوش قسمتي جيئن پاسندس باطني قوت (استدراج) سان ڪوهر پيدا ٿيو جنهن ڪري اونداهي ٿي ويئي ته ديرڪانه هئي رشي صاحب ستياوتي سان اُتي جو اُتي بيڙيءَ ۾ ئي مباشرت ڪئي. جنهن مان ستياوتيءَ کي ٻيٽ ۾ پٽ ڄڻيائين جنهن کي ڪرشن دوپائن رشي نالو ڪيو ويو. جو وڏو فاضل ٿيو ۽ ويد به انهيءَ لکيا جنهن ڪري ويد وياس جي لقب سان مشهور ٿيو، ڪتاب مهاڀارت جنهن جو هڪ حصو گيتا آهي سو به انهيءَ جي تصنيف آهي، پاراشر رشي جي نفس جامعت سان ستياوتي جي بدن مان مڇيءَ جي بدبوءِ هلي وئي

(باقي ايندي)

تاريخي تحقيقات

عرب ۽ مغرب جا لاڳاپا

عربن جو يورپ وارن سان لاڳاپو اُن وقت کان شروع ٿيو، جڏهن عربن شام مصر ۽ بين رومي مقبوضات کي قبضي ۾ آندو، اسپين ۽ پورچوگال جي فتح ته خود عربن کي يورپ ۾ پهچايو هو. ٽين ۽ چوٿين صدي هجري ۾ جڏهن بنو اميه جي خلافت اندلس ۾ قائم ٿي، تڏهن ته هنن جا يورپ سان تعلقات اڃا زياده وسيع ٿي ويا. ٽين صدي هجري ۾ ...... سسلي ۽ ڏاکڻي اٽلي جي فتح هنن لڳ لاڳاپن کي وڌيڪ اهميت ڏني.

هن سرين کان پوءِ صليبي جنگين جي زماني ۾ هي تصادم ۽ اتصال نهايت وڌي ويو. يورپ وارا مشرق جو تمدن، اخلاق ۽ علم ڏسي دنگ ٿي ويا. مال ۽ جان جي بيشمار نقصان جي بدلي هنن اسلامي مجاهدين کان بي شمار تمدني، علمي، اخلاقي فائدا حاصل ڪيا. ڪيترن ئي صليبي سر فروشن عربي جي باقاعدي تحصيل ڪئي. ڪيترا امير ۽ سپه سالار عربي زبان ۽ عربي تمدن جا دلجان سان حامي ٿي ويا.

يورپ ۾ عربي زبان ۽ تمدن جي مقبوليت جي شروعات. صليبي لڙاين کان به اڳ ٿي چڪي هئي. يورپ جي جدا جدا ملڪن جا طالب علم اسلامي اسپين ۾ ايندا هئا ۽ مسلمان اُستادن کان تعليم حاصل ڪندا هئا. خود پوپ سلوسٽر بيو جو سنه ۹۹۶ع ۾ پاپائيت جي منصب تي پهتو، عربن جو شاگرد هو. هن قرطبه ۽ اشبيليه ۾ مسلمان عالمن کان فلسفه، رياضي، هيئت ۽ جاگرافي جي تعليم حاصل ڪئي هئي. ساڳي ريت شاه ليون ۽ اسٽوريا به قرطبه ۾ طب جو علم حاصل ڪيو هو.

والٽير مشهور فرينچ عالم ۽ شاعر جو بيان آهي ته قديم زماني ۾ سڀني يورپين ناٿيا

عرب طبيب ۽ انهن جا يهودي شاگرد پنهنجي دربارن ۾ رکندا هئا. سپين ۽ اُن جي پاڙي ملڪن جا رهواسي به عربي زبان جي تحصيل ڪندا هئا، تان جو عربي سلطنت ۾ عهدا حاصل ڪري سگهن يا عربي ملڪن ۾ وڃي ڌنڌا لائي سگهن؛

چوڏهين صدي جي اوائل ۾ عربي زبان جي لاءِ يورپ ۾ خاص سرگرمي پيدا ٿي. روم جي پوپ، قرون وسطيٰ ۾ رهبانيت (سنياس) جو هڪ نئون نظام جاري ڪيو، اِنهيءَ لاءِ ته ايشيا، آفريقا، سپين ۽ سسلي جي غير مسيحي رهندڙن ۾ مسيحيت جي تبليغ ڪئي وڃي. پر تجربي مان معلوم ٿيس ته مبلغن کي عربي زبان جي مهارت کانسواءِ مقصد ۾ ڪامياب ٿيڻ نهايت مشڪل آهي. هن عقدي کي حل ڪرڻ لاءِ سنه ١٣١١ع ۾ پوپ ڪليمنٽ جي زير صدارت وائنا ۾ جمع ٿيو، جنهن ۾ فيصلو ٿيو ته فرانس، انگلينڊ، اٽلي ۽ سپين جي علمي مرڪزن ۾ عربي، عبراني ۽ سرياني زبانن جي باقاعده تعليم ڏني وڃي.

پر هن تحريڪ کان گهڻو اڳ مونپليئر (فرانس) ۾ هڪ طبي مدرسو سنه ١٢٢٠ع ۾ قائم ٿي چڪو هو، جنهن جو سارو دارومدار اندلسي عالمن تي هو. هت عربي زبان جي باقاعده تعليم ملندي هئي. تان جو طبي ۽ عقلي علمن جي تحصيل پوري طرح ٿي سگهي. سنه ١٣٦٤ع ۾ وچ يورپ جو پهريون دارالعلوم ڪراڪو (پولينڊ) ۾ قائم ٿيو جنهن کان سالن بعد وائنا جي دارالعلوم جو بنياد رکيو ويو.

هن کان پوءِ جڏهن يورپ ۾ تعليمگاهه وڌندي ويا ته هن سامي زبانن خصوصاً عربي جي تعليم عام ٿي وئي، مگر هن وقت پادرين جي جماعت عربي کان نفرت ڪانه لڳي. ابن رشد، ابن سينا، رازي ۽ ابن زهر جهڙن اسلامي حڪيمن جي تصنيفن کي ڪفر ۽ الحاد جو خيمو سمجهڻ لڳا، انهيءَ ڪري هو طالب علمن کي انهن ڪتابن جي پڙهڻ کان روڪيندا هوا. پر پادرين جي هيءَ مخالفت ڪارگر نه ٿي. عربي زبان ۽ تصنيفن جو شوق برابر ترقي ڪندو رهيو، جنهن ته اُن زماني ۾ اٽلي جا ڪئي امير عربي زبان جا اهڙي قدر دان ٿي ويا هئا. جو هنن تحرير ۽ تقرير جي لاءِ هيءَ زبان منتخب ڪئي. اُنهن جي حلقن ۾ عربي زبان کان سواءِ ٻيو

پڻ پڙهيا ويندا ته اينديون هيون انهن جي ذهنن ۾ عرب عالمن جو هوءَ هوءَ
رهندو هو،

هنن اميرن ۾ جيڪو سڀني کان مشهور آهي، هو ڏکڻ اٽلي جو بادشاهه هو
جنهن کي شريف ادريسي چاندي جو گلوب (ڪره ارض) ٺاهي ڏنو، جنهن ۾ زمين جي
ڀاڱن سمونڊ ۽ ولايتن (ملڪ) صاف صاف ڏيکاريا ويا هئا. پڻ انهي
نالي تي ادريسي پنهنجي مشهور تصنيف نزهة المشتاق في اختراق الآفاق لکي هئي
ادريسي هن بادشاهه جي گهڻي تعريف لکي آهي ۽ هن کي روم جي بادشاهن کان وڌيڪ عادل
۽ نيڪ ٻڌايو آهي. صفدي الوافي بالوفيات ۾ لکيو آهي "بادشاهه ادريسي کي گهرائي چيو ته
مان زمين جي چپي چپي جا حالات معلوم ڪرڻ گهران ٿو. ادريسي کيس مشورو ڏنو ته
عقلمند ماڻهو سياحت تي موڪلجن جي دنيا جي ملڪن جا اکين ڏٺا احوال اچي پيش
ڪن. بادشاهه انهي تي عمل ڪيو. هر هڪ سياح سان هڪ مصور به گڏ موڪليائين
تان جو هر جڳهه جون تصويرون ۽ نقشا تيار ڪيا وڃن. هي سڀئي حالات، تصويرون
۽ نقشا ادريسي وٽ گڏ ٿيندا رهيا. ايتائين جو بادشاهه جي زندگيءَ ۾ ئي -
صفدي ٻي هي لکيو آهي ته بادشاهه ادريسي جي حد کان وڌيڪ تعظيم ڪندو هو هن کي
اجازت ڏني هئي ته هو پنهنجي سواري تي درٻار ۾ اچي. خود بادشاهه ساڻس تخت تي ويهي
انهي جي اميرن وانگر زندگي رکي پر جڏهن صليبي لڙاين جو سلسلو
عربي جي پوري طرح ماهر هو انهي جي تقريباً تمام وڏي وڏي تعليمگاهن ۾ ان
وقت عرب استاد درس ڏيندا هئا. سچ پڇ اهين آهي ته يورپ ۾ سڀ کان اڳ انهي
تي عربي زبان جو قدر ڪيو. اُن مان فائدو ورتو. لاطيني زبان ۾ ڪيترن ئي عربي
ڪتابن جا ترجما ڪيا ويا. بقراط ۽ ارسطو ويندين جي عربي ترجمن ۽ شرحن جا ترجما
تيار ڪرايا ويا. اٿالين سترن کان زياده عربي علمي ڪتابن جا ترجما لاطيني
زبان ۾ ٿيا. اصل عربي ڪتاب اڄ مفقود آهن مگر انهن جا ترجما موجود آهن،
شهنشاهه فريڊرڪ ٻيو گريگوري ستين پاڻ روم جي آهي، روم ۾ هڪ مدرسو قائم ڪيو

هن مدرسي عربي زبان جي گهڻي خدمت ڪئي. اُتان جي تعليم ورتل ماڻهن مان جبل لبنان
جا ٻه جوان جبرائيل صيهوني ابراهيم حلاقاني، ۽ سمعان سمعاني ٻه ماڻهن
ڪيترن عربي ڪتابن جا لاطيني ۾ ترجما ڪيا.

هي عجب جهڙي ڳالهه آهي جو اسپين ۽ پرتگال جي عربي زبان سان گهٽ دلچسپي رهي آهي. حالانڪ اسپين ۾ ڪامل اٺ سئو ورهين تائين عربي تمدن قائم هو جيڪو عربي عهد ۾ اندلس جي سرڪاري ۽ ملڪي زبان عربي هئي. خود اسپيني امير به عربي سکڻ ۽ ڳالهائڻ کي فخر سمجهندا هئا. تنهن هوندي به اسپيني ماڻهن عربين کان خاص دلچسپي نه ڏيکاري. مسيحي اسپين ۾ پهريون عربي مدرسو طليطله ۾ قائم ٿيو. هي تيرهين صدي جي اوائل جو واقعو آهي ورهي ۱۲۵۴ع ۾ اشبيليه ۾ هڪ عربي لاطيني تعليمگاه به جاري ٿيو.

پندرهين صدي ۽ خاص سورهين صدي کان يورپين قومن عربي ڪتاب مشرق کان خريد ڪرڻ شروع ڪيا، لوئيس چوڏهين فرانس جي بادشاه سڀ کان اڳي عربي ڪتبخاني قائم ڪرڻ جي رسم جاري رکي هئي. خيال ڪجي صليبي جنگين جي طفيل ئي پر. جو ته اُن زماني ۾ مصر ۾ هين ڏٺو هو ته مسلمان بادشاهن وٽ وڏا وڏا ڪتبخانا هئا جتي هو فرصت جي وقت ۾ هي ڪتابن جو مطالعو ڪندا هئا. هي واقعو سترهين صدي جو آهي هن ڪابينءَ لوئيس چوڏهين هڪ آسرڊي عالم کي مشرقي ملڪن ۾ خاص هن مطلب لاءِ موڪليو ته اُن جي لاءِ وڃي ڪتاب خريد ڪري اچي رت، ارڙهين صدي جي وچ ڌاري يورپ ۾ عربي ڪتابن جو وڏو ذخيرو گڏ ٿي ويو ۽ گهٽ ۾ گهٽ ٻه لک پنجاه هزار قلمي ڪتاب جدا جدا ڪتبخانن ۾ داخل ٿي ويا. هن وقت يورپ ۽ آمريڪا ۾ عربي جا وڏا وڏا ڪتبخانا موجود آهن. جن مان هيٺيان شهر خاص طور تي مشهور آهن

سينٽ گراڊ. برلن. پيرس. لنڊن. ليپزگ. ميونخ. ويانا. ليڊن. آڪسفورڊ. ڪيمبرج
ايڊنبرو. ڊبلن. نيويارڪ، شڪاگو، ڪيليفورنيا وغيره

سڀ ڪنهن ڪتبخاني ۾ باقاعدي فهرستون موجود آهن، هر ڪتاب تي مفصل تقريظ

لکي ڇڏيون آهي، ڪيئي عام فهرستون آهن جن کي ڏسڻ سان هڪ نظر ۾ معلوم ٿي ويندو ته ڪهڙا ڪهڙا ڪتاب ڪهڙن ڪهڙن ڪتبخانن ۾ موجود آهن؟ هي ڪتبخانا برابر ترقي ڪندا رهن ٿا، قيمتي ۽ نادر ڪتاب غير معمولي ڪوششن ۽ گهڻي قيمت سان گڏ ڪيا وڃن ٿا،

يورپ کي ديني تعصبات کان جڏهن ڇوٽڪارو مليو، ان جي بدران منجهن مدد گيري جو احساس ڏنو. جڏهن عربن ۽ ٻين مشرقي قومن جي علوم ۽ آداب کان واقف ٿيڻ جي ڪين ضرورت محسوس ٿي، جنهن ته ارڙهين صدي جي آخر ۾ علم الشرقيات هڪ منظم علم جي صورت اختيار ڪئي، ۽ ان جي باقاعده تعليم ۽ تدريس ٿيڻ لڳي، سڀ کان پهريائين سنه ۱۷۵۳ع ۾ آسٽريا مشرقي زبانن جو مدرسو جاري ڪيو جنهن ۾ حڪومت جي سفيرن ۽ واپارين کي تعليم ڏني ويندي هئي، ۱۷۹۵ع ۾ فرانس سنه ۱۸۲۱ع ۾ جرمني ان جي تقليد ڪئي. ٿوري وقت بعد روس انگلنڊ ۽ اٽلي به هن طرف توجه ڏني. هي واقعو آهي ته ارڙهين صدي جي اڌ پڄاڻ يورپ جي دارالعلوم ۾ خاص ڪري انگلنڊ، جرمني ۽ هالنڊ جي درسگاهن ۾ عربي زبان نصاب ۾ داخل ٿي چڪي هئي.

يورپ کي مشرقي زبان سان جا عقيدت رهي آهي، ان جو ثبوت مستشرقين جو وجود آهي، جن پنهنجي حياتي انهن علمن لاءِ وقف ڪري ڇڏي آهي، جن مان جرمن لوڊلف سلوسٽر دي ساسي فرينچ، وان بريمي، سونٽر هالنڊ جا عالم ۽ جرمن محقق هملٽن مشهور آهن هو ٽنيگ ڊيرنبرگ پنجاه ڪتاب عربي ادب ۽ تاريخ تي شائع ڪيا آهن، ڊچ عالم ڊوزي قاموس جو تتمو لکيو آهي. سائيوتي حال منگا ري جي به ڪير وغيره جو هو جو عبراني، ترڪي، لاطيني ۽ عربي جو مستند عالم هو،

يورپ نه فقط انهن مدرسا جاري ڪيا مگر ان جي تحقيق لاءِ انجمنون جاري ڪيون. اڄ جرمني ۽ هالنڊ جو علمي دارالعلوم آهي، ناياب عربي ڪتاب اڄ ڏينهن ملي سگهن ٿا مسلمان جيڪا رهي واقعات ڏاڍي عبرت آهن. فاعتبروا يا اولي الالباب؟

منصور تاريخ جي روشنيءَ ۾

(از مولوي حاجي احمد علي مجذوب ٺٽوي)

ڪن خاص خاندانن جي بيجا محبت واري جذبي ۾ اسلام ۽ سياست اسلام کي جيڪو تباهه ڪن نقصان پهچايو آهي سو مڪرر تاريخ روايتن ۾ روشن آهي. خلافت مان سلطنت، سلطنت مان حڪومت، حڪومت طوائف الملوڪي، طوائف الملوڪيءَ جي ذريعي شيرازهء اسلام کي ايتري ڀڃ ڊاهه پئي، ۽ سان پرزا پرزا ٿيو آهي جو هاڻي ان جي تلافي مشڪل بلڪ ناممڪن آهي،

ساڳيءَ طرح ايراني تصوف جي آڙ ۾ مقدس اسلام جي پاڪ اصولن ۽ عقائدن خصوصاً توحيد جهڙي بنيادي اصول تي جنهن شيطاني نموني سان حملو ڪيو ويو آهي سو هڪ داستان درد آهي. خاندان پرستيءَ جي پردي ۾ حملو ڪندڙ ته فوج شمشير بڪف نظر اچي ٿي ۽ ٻي صورت ۾ تصوف جي آڙ ۾ حملو ڪندڙ خنجر بآستين دشمن ڏسجن ٿا، منصور حلاج پاڻهين پڻ انهن خنجر بآستين فوج جو هڪ ممتاز سپاهي آهي، مون کي هت منصور جي سرگذشت زندگي لکڻي ڪانه آهي، فقط منصور جي ولايت جو روشن پهلو ڏيکارڻو آهي. جو مشهور مورخ ابو ريحان البيروني پنهنجي ڪتاب آثار الباقيه جي صفحي ٢١١ - ٢١٢ تي منصور بابت لکيو آهي،

البيروني جو بيان منصف مزاج اهل نظر اصحابن جي پيش ڪيو وڃي ٿو ته هو صاحب قرآن ۽ حديث کي پيش نظر رکي فيصلو ڪن ته اهڙي عقائد ۽ خيالات جي مالڪ کي قرآن ۽ حديث جي تعليم موجب ڪهڙي ولايت جو درجو ڏيئي سگهجي ٿو ته غوث، قطب مهدي، نبي، رسول يا ان کان به مٿي. ڪار شيطان ڪند نامش ولي - گر ولي اين است لعنت بر ولي

البيروني منصور حلاج جي ڏينهن زماني جو نهايت محقق مورخ گذريو آهي البيروني جي تصنيفات کي يورپ ۽ ايشيا بلڪه ساري دنيا ۾ عزت سان ڏٺو ۽ شوق سان پڙهيو وڃي ٿو جو سندس تصنيفات تعصبات کان پاڪ آهي.

ڪتاب الآثار الباقيه جي تصنيف وقت قتل منصور جي واقعي کي اڃا نه مس ڪي سال گذريا هوا جنهن کي منصور جي زماني جي ئي سمجهي ڏٺو مونکي معلوم آهي ته منصور ۽ منصوريت في تحقيقات نڪرڻ وارا مون کان وڌيڪ اهل قلم موجود آهن پر شايد وهابيت جي الزام کان ڊنا ڊنا آهن.

البيروني لکي ٿو ته المقنع کان پوءِ هڪ شخص صوفي مشرب فارسي نسل جو ابوالحسن بن منصور حلاج پيدا ٿيو. جنهن مهدي بن محمد هئڻ جي دعوى ڪئي ۽ چيائين ته آئون حل طالقان علا الله ديلم کان آيو آهيان ماڻهو کيس گرفتار ڪري بغداد وٺي ويا جتي تشهير ڪرڻ کان پوءِ قيد ڪيو ويو قيدخاني مان چوري ٿي وڃي ويو منصور شعبده باز (جادوگر) متصنع شخص هو ۽ هو هر مذهب ۽ هر فرقي جي اعتقادن سان اتفاق ظاهر ڪري ماڻهن سان ملي جلي ويندو هو. آخر دعوى ڪيائين ته منهنجي وجود ۾ روح القدس حلول ڪيو آهي ۽ پاڻ کي "الله" جي نالي سان ڪوٺائڻ لڳو.

منصور پنهنجي مريدن ۽ پيروي ڪندڙن ڏي جيڪو خط لکندو هو ان کي هن عبارت سان شروع ڪندو هو،

من الهو هو الازلي الاول النور الساطع اللامع والاصل الاصلي وحجة الحجج ورب الارباب ومنشئ السحاب ومشكوٰة النور ورب الطور المتصور في كل صورة الي عبده فلان"

يعني هي خط انهي جي طرفان آهي جو ازلي ابدي آهي جو چمڪندڙ نور سڀني اصلن جو اصل حجتن جي حجت خدائن جو خدا ڪڪرن جو ٺاهيندڙ نور جو ڏيئو طور جو خدا آهي ۽ سڀني صورتن ۾ متصور آهي فلاني ٻانهي جي نالي

منصور جا پيروي ڪندڙ ۽ مريد جيڪو خط منصور ڏي لکندا هوا سو هن عبارت

سان شروع ڪندا هوا -

بسبحانك يا ذات الذات ومنتهى
غاية الذات يا عظيم يا ڪبير
اشهد انك الباري القديم المنير
المتصور في ڪل زمان وفي
زماننا هو الحسين بن منصور
عبدك ومسڪينك وفقيرك
والمستجير بك والمنيب اليك
الراجي رحمتك يا علام الغيوب.
يقول ڪذا وڪذا

تنهنجي تعريف سان شروع اي سڀني هستين
جي هستي ۽ تمام حوشين جي انتها اي عظيم
اي ڪبير آءٌ شاهدي ڏيان ٿو ته بيشڪ
تون باري ۽ قديم آهين - روشني جو
پيدا ڪندڙ سڀني زمانن ۾ ظاهر ٿيندڙ
۽ اسان جي زماني ۾ حسين بن منصور جي
صورت ۾ ظاهر ٿيو آهين، تنهنجو ٻانهو
مسڪين فقير تنهنجي مدد جو محتاج تنهنجي
پناهه جو طلبگار ۽ تنهنجي رحمت جو اميدوار اي
ڳجهين ڳالهين جا ڄاڻندڙ (علام الغيوب) هي ۽
هي عرض آهي -

منصور پنهنجي دعويٰ جي ثبوت ۾ گهڻائي ڪتاب لکيا آهن مثلاً ڪتاب نور الاصل ڪتاب جمع الاڪبر ۽ ڪتاب جمع الاصغر. خليفه المقتدر بالله سنه ٣٠٢ هه ۾ منصور کي گرفتار ڪري هڪ هزار چهبڪ هڻائي سندس پير ۽ هٿ ڪٽرائي ڇڏيو. لاش کي ساڙي نٽائي (غالباً لاسليت) وجهائي باقي سان ساڙائي خاڪ دجله درياءَ جي حوالي ڪرائي ڇڏي. قتل ٿيڻ وقت منصور جي زبان مان هڪ لفظ به نه نڪتو ۽ نڪو منهن ۾ ڪو ملال هو. منصور جي مذهب جا پيرو ڪندڙ ماڻهو اڃا تائين موجود آهن جن جو عقيدو آهي ته مهدي وري ۾ طالقان جبل مان ظاهر ٿيندو جنهنجي متعلق ڪتاب الملاحم مذڪور آهي ته هو پڇي دنيا کي انصاف سان ائين ڀريندو جيئن هن وقت ظلم ۽ ستم سان ڀريل آهي.

سائي ڪتاب ۾ لکيل آهي ته اهو محمد بن عبدالله هوندو. ڪي لکيو اٿن ته اهو مهدي محمد بن علي هوندو. چنانچه جڏهن مختار بن عبيد الثقفي محمد الحنيفه جي نالي ماڻهن کي دعوت ڪئي ته ان به دعويٰ ڪئي ته محمد الحنيفه مهدي

موعود آهي، اسان جي زماني ۾ به ماڻهو مهدي جي اچڻ لاءِ ڏاڍا منتظر آهن، خيال اٿن ته مهدي موعود هن وقت رضوي جبل ۾ مخفي طرح مقيم آهي. بني اميه ڏري السفياني جي ظهور جا منتظر آهن، جنهن جو ذڪر ڪتاب الملاحم ۾ آيل آهي. انهي ڪتاب ۾ لکيل آهي ته دجال جو ماڻهن کي اچي گمراه ڪندو سو اصفهان مان خروج ڪندو. يهودين جو ڄاڻايل آهي ته جزيره برطانيل مان يزدجرد بن شهريار کان ۶۶۶ سال پوءِ ظاهر ٿيندو. انجيل ۾ به دجال جون علامتون مذڪور آهن. يونانين ۽ مسيحي ڪتابن ۾ جهڙي طرح مار ٿادوس اسقف مصيصيه انجيل جي تفسير ۾ بيان ڪيو آهي، ان جو نالو انطيخرسطوس آهي (آثار الباقيه صفحه ۲۱۲-۲۱۳)

هي آهي منصور بابت هڪ اهڙي ماڻهوءَ جو بيان يا ٿا هڏي آهي جو منصور جي بالڪل قريب زماني جو مشهور فلاسفر ۽ غير متعصب محقق مورخ آهي جنهن جي هن مختصر بيان ۾ اهل نظر اصحاب لاءِ، منصور حلاج جي تقرير جو اصلي رخ بي نقاب ٿيل آهي.

هي آهي ابوالحسن حسين بن منصور الحلاج جي دار و رسن جو اصلي افسانو جنهن جي ناقوس اناالحق کان محشر تائين پيا آهي ته ملن منصور بو ڪري منصور جي اظهار حق جي عوض ڪان مسيح مصلوب وانگي منصور کي ناحق ٿا سيءَ جي تختي تي لٽڪائي ڇڏيو

نوٽ:- منصور اهو منصور جنهن کي دنيا ۾ هڪ وڏو صوفي، وڏو بزرگ ۽ اهڙو خدا رسيده سمجهيو وڃي ٿو جو هر مجلس ۽ هر محفل ۾ سندس نالي کي ادب سان ياد ڪيو وڃي ٿو. هي انهيءَ منصور جو تاريخي تذڪرو آهي. منصور جو نالو واعظن علمائن جي مجلس جي گرمي آهي، شاعرن جي شعر واري شراب جو ڪيف نشو آهي، بلند خيالي ۽ اولوالعزمي لاءِ سندس دار و رسن کي سامهون رکيو وڃي ٿو، توڻي هر تن ”يا همه اوست“ جي سوال وقت ”من نمي گويم انا الحق يار مي گويد بگو“ جو ترانو ڳايو وڃي ٿو، وجد ۽ جوش جي حالت ۾ طبله تي پڻ سمجهيو وڃي ٿو —

منصور کے پردہ میں خدا بول رہا ہے، جو ڏنو ويو پئي هنن انهن نظرن تان.

اهي حسين بن منصور حلاج تان سنڌ جي سرزمين تي سڀ کان پهريان توحيد "پيرو ڪئين" ته سو حقيقت ۾ چيا آهي. سچ پچ هو اهي هن ع صف ۽ واڪا وٺي ساراءِ ۽ ثنا جو حقدار هو يا فقط انهن تي غلط هنگامه ڪرڻ ويل آهي، تاريخ ۾ سوين اهڙا واقعا ملندا جي بيحد شهرت ۽ بي انتها اشتها حاصل ڪري چڪا آهن، مگر حقيقت ۾ هو ڪجهه به نه آهن. اهڙي طرح ڏٺو وڃي ته منصور جي تصوف ۽ عرفان ۽ ولايت جو قصو به هڪ اهڙو مشهوري جو مالڪ ٿي چڪو آهي جنهن جو بنياد ۽ اصل تاريخي نقطه نظر موجب ڪجهه به نه آهي جي الست واري پرچي ۾ لواري جي لال ”لي منقيد ڪئي اسلام جي مشهور تاريخ ”ڪامل ابن اثير“ مان منصور جي موت ۽ قتل جو احوال نقل درج ڪيو ويو هو. ان کان پوءِ سيپٽمبر واري توحيد ۾ هي به اعلان ڪيو ويو هو ته جو صاحب به منصور جي فائدي ۾ مضمون موڪليندو ان کي خوشي سان درج ڪيو ويندو مگر ساري سنڌ مان ان لاءِ ڪو به مضمون ڪونه آيو فقط ڪراچي مان هڪ هفته وار اخبار ۾ توحيد جي منصور واري مضمون جي جواب لکڻ جو اهڙو ولڪيل هو جو گويا مڪراني زبان ۾ سنڌي موتي چڱي سان ٽڪا ڪري ياد ڏيا آهن، جواب جو مدار هو ”تذڪرة الاولياء“ جي ڪن عبارتن تي هو ته هن اسان جو توحيد ۾ هي اعلان ڪيل هو ته منصور تي جو ڪجهه لکيو ٿو جي ان جو بنياد تاريخي تحقيق تي هجي نه صوفياء ڪرام جي اقوال تي جو ته اهي ڪي ڪشف حالت ۾ به تاريخي تحقيق جي وقعت ۾ منزلت حاصل نه ٿي ڪري سگهي،

خود صوفياء ڪرام جو منصور جي بزرگي ۾ اختلاف آهي، ڪي هن کي ڪيچر صوفي جاڻن ٿا ڪي مهڳوڙي سندس بزرگي جا ته قائل ئي نه آهن بلڪ شعبده باز يا ٺڳ جاڻن ٿا جنهن ته اسان الست واري توحيد ۾ ان تي بحث ڪري چڪا آهيون،

منصور جي تاريخي بحث ڇيڙڻ کان پوءِ سڀ کان پهريان منهنجي دوست حاجي

احمد علي صاحب جو مضمون ڇپيو آهي جو مٿي درج ڪيو وڃي ٿو. اهڙو مضمون پڙهڻ کان پوءِ اميد ته گهڻن صاحبن جا شڪ شبها هڪ حد تائين رفع ٿي ويندا. ان کان پوءِ جناب مولائي شيدائي سنڌ جي مشهور مورخ جو هڪ خط به آيو جنهن ۾ هو صاحب لکي ٿو ته "اڳين مهيني ۾ جيڪو توهان مضمون حسين بن منصور حلاج جي متعلق شايع ڪيو آهي سو بالڪل قابل ديد آهي. منهنجي ڪتبخانه ۾ جيڪي ڪتاب موجود آهن انهن جي جڏهن مون ورق گرداني خاص توهان جي مضمون متعلق ڪئي ته انهن ڏٺم ته اسلامي تاريخ جي نقطهٔ نگاه سان اوهان جو مضمون بالڪل ٺيڪ ۽ سورهن آنا ئي سچ آهي. پر ڪي مون وٽ تصوف جا اهڙا ڪتاب به آهن جن ۾ ڏيکاريل آهي ته منصور حلاج وڏو سياح ۽ ڪامل درويش هو........ اڳتي هلي فرمائي ٿو ته جيڪي توهان لکيو آهي سو ٺيڪ آهي پر اسانجي نوجوانن کي به طبع آزمائي جو موقعو ملي. جڏهن ته هي هڪ تاريخي مسئلو آهي تنهن ڪري مون وٽ ان باري ۾ ڪافي مواد رکيل آهي جيڪڏهن نوجوان هم ويڙهه وند ڪيو ته پوءِ اسين نيازمند به حاضر آهيون".

اسانجي ڄاڻ ۾ منصور جي مداحن ۽ مخالفن کي معلوم آهي ته هنن جي خيالات لاءِ توحيد جا صفحا هر وقت کليل آهن. اسان وٽ تنگدلي ڪانه آهي مگر جو ڪجهه بحث ڪيو وڃي سو تاريخي لحاظ ۽ تاريخي تحقيق سان باقي صوفين جا شعر ۽ تذڪرن جا حوالا ڪتب نه آندا آهن "لِکُلِّ فَنٍّ رِجَالٌ" هر هڪ ڪم لاءِ جدا جدا ماڻهو آهن،

بوريا باف گرچه بافنده است
بر نيايد بڪارگاه حرير

اخلاقي جواهرات

(از مسٽر حسن علي ٻنڌاڻي مجسٽريٽ هالا)

خلوص نيت

عامر بن قيس رحمة الله عليه تمام وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي، هر وقت ۽ هر گهڙي خداوند ڪريم جي عبادت ۾ مشغول هوندو هو. هڪ دفعو دور دراز مسافري ۾ گهمندي هڪ ڏاڍي جهنگل ۾ وڃي پهتو. انهي جهنگل ۾ نانگ بلائون ۽ شينهن تمام گهڻا هوا. سج غروب ٿي ويو ۽ مغرب جي نماز پڙهڻ لاءِ اٿيو ته اوچتو هڪ عابد نصراني ونس اچي نڪتو، ڪاوڙ ۾ پڇيائين ته "اوهان ڪير آهيو؟" پاڻ فرمايائون ته "مسلمان آهيان" عابد چيو ته رات منهنجي جاءِ ۾ اچي رهو، جا بالڪل نزديڪ آهي ۽ هن جي هيل آهي، ائين نه ٿئي جو اوهان کي ڪو خوفناڪ جانور نقصان پهچائين". پاڻ فرمايائون ته "تون جهرڪي ٿي ٻيهين ٿو، هن آئون گوارا نه ڪندس مان تو کي يقين ٿو ڏيان ته آئون خدا تعالى جي پناه ۾ رهندس، اي نصراني هتان هڪدم هليو وڃ ائين نه ٿئي جو ڪو موذي جانور تو کي نقصان پهچائي وڃي" ديار نصراني پشيمان ٿي موٽي ويو، ۽ جاءِ جو در دروازو بند ڪري سمهي رهيو، اڌ رات جو جاڳيو ته ڏٺائين ته ڇا ٿو ڏسي جو عامر ڏاڍي نماز ۾ لڳو، ڏٺائين ته عامر نماز ۾ مشغول هو ۽ هڪ شينهن جو گرد ٿي ڦري، جڏهن نماز کان فارغ ٿيو ته هن شينهن کي چيائين ته "بابا! شينهن جيڪڏهن ڪڏهن ڪنهن جو لاتي ته جونه ته هليو وڃ" شينهن اهي اکر ٻڌي پڇ لوڏيندو هليو ويو.

نصراني اهو سارو معاملو پنهنجن اکين سان ڏٺو هو. ڏٺائين ته عامر جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو ۽ پنهنجو سر سندس قدمن ۾ رکي پڇيائين ته "اي خدا پرست!

اهڙن جي ڪرتوتن ٿي مذهب سان تعلق آهي. بابا فرمايائون ته غريب گنهگار مسلمان آهيان. نصراڻي چيو سبحان الله! جنهن مذهب جا غريب گنهگار ايترو خدا رسيده آهن ته بادشاهه ۽ پرهيزگار ان جو ڪهڙو حال هوندو.

آخر عابد نصراڻي مسلمان ٿيو.

بي شڪ خدا تعالى تائين پهچڻ جو سڌو رستو خلوص نيت سان آهي تنهنڪري سڀني آدمين جي عبادت قلب جي صفائي سان ڪرڻ گهرجي.

خيانت ڪرڻ واري جي شاهدي قبول نه آهي

حضرت ابو موسى اشعري کان روايت آهي ته هڪڙي ڀيري هڪ قبيلي سليم جا ڪي ماڻهو حضور آقاءِ نامدار سرور عالم صلى الله عليه وآله واصحابه وسلم وٽ آيا ۽ عرض ڪيائون ته مسلمانن جيڪو حد درجي فاسق خيانت ڪندڙ ۽ زاني آهي انهي جي شاهدي قبول ڪري سگهجي ٿي يا نه؟ حضور جن فرمايو: لَا تَجُوْزُ شَهَادَةُ خَائِنٍ وَلَا خَائِنَةٍ وَلَا زَانٍ وَلَا زَانِيَةٍ يعني ته خيانت ڪرڻ واري مرد خواه عورت ۽ زاني ۽ زانيه جي شاهدي جائز نه آهي. هن حديث جي شرح ۾ حضرت امام غزالي لکيو آهي ته جو شخص ڪنهن جي مال ۾ خيانت ڪرڻ ۽ زنا ڪرڻ ۾ تامل نه ٿو ڪري تنهن تي ڪنهن به معاملي ۾ سچ چوڻ جو اعتبار ڪري نٿو سگهجي. شاهدي فقط انهي شخص جي معتبر آهي جو الله کان ڊڄي ٿو ۽ ان جي حڪمن جي تعميل ڪري ٿو.

مظلوم جي دعا کان ڊڄو

حضرت انس بن مالك رضي الله تعالى عنه کان روايت آهي ته حضور آقاءِ نامدار سرور دو عالم هڪڙي دفعي ظلم ۽ زبردستي جي مذمت ۾ فرمايو:-

اِعْلَمُوْا الظُّلْمُ مُهْلِكٌ اِتَّقُوْا مِنْ دَعْوَةِ الْمَظْلُوْمِ فَاِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللّٰهِ حِجَابٌ ياد رکو ظلم هلاڪ ڪندڙ آهي. مظلوم جي دعا کان ڊڄو ڇوته ۾ شڪ ڪونهي ته الله ۽ هن (مظلوم) جي وچ ۾ ڪو به حجاب ڪونهي.

هن حديث جي شرح ۾ حضرت امام غزالي رحمة الله عليه لکي ٿو ته ظلم اهو گنا

آهي جو معافيءَ جي قابل نه آهي، ڪنهن لاچار ۽ عاجز کي ڏسي طاقت سان پائمال ڪرڻ ۽ هن جي آه و زاريءَ تي رحم نه ڪرڻ انسانيت کان ٻاهر آهي، شريعت ۾ ظلم شديد گناهه آهي،

حضرت جنيد بغداديءَ رحمة الله تعالیٰ عليه فرمايو آهي ته ماڻي کا ٻيڙي يا نفلن پڙهندي اوهان کي معلوم ٿئي ته ڪنهن شخص سان ظلم ٿيو ٿئي ته سڀ ڪم ڪار ڇڏي هن جي حمايت ڪجي، حق سبحانهٗ تعالیٰ ظالم کي زياده مهلت نه ٿو ڏئي جڏهن ڪو به مظلوم بيقرار ۽ مضطرب ٿي آه و زاري ٿو ڪري ته قهر الاهي جوش ۾ ٿو اچي ۽ ظالم کي فنا ٿو ڪري،

بترس از آهِ مظلومان که هنگام دعا کردن
اجابت از درِ حق بهر استقبال می آید

اي بندهٔ خدا! جيڪي تونگري، طاقت ۽ عهدي جي زور تي مسڪينن ۽ عاجزن تي ظلم نه ڪر بلڪه هنن تي رحم ڪار ٿيو! -

حضرت امام محمد غزالي رحمة الله عليه جا اقوال

(١) دنيا جي سڀ لذت فاني آهي تنهنڪري ابدي راحت جي تلاش ڪريو!
(٢) جو شخص عالم آهي ليڪن عمل جي سعادت کان محروم آهي سو اهڙي شخص وانگر آهي جنهن کي هٿيار موجود هجي مگر استعمال ڪرڻ نه ايندو هجي (٣) رات جو پهرين وقت ڏينهن جي ڪيل ڪم جي تنقيد ڪريو - ا
(٤) جيڪڏهن اوهان حق ۽ صداقت جي عزت ڪندو ته سڀڪو شخص اوهان جي عزت ڪندو (٥) جو شخص خدا کان نٿو ڊڄي سو سڀ ڪنهن کان ٿو ڊڄي ۽ جيڪو خدا کان ٿو ڊڄي سو ڪنهن کان به نٿو ڊڄي (٦) جيڪو فقير اميرن جي در تي ٿو وڃي سو مڪار آهي. (٧) ٻين جي اعمال نامن تي نڪته چيني ڪرڻ کان اڳ پنهنجن اعمالن جي ڳڻ ڪريو! (٨) هدايت جو سڀ کان وڏو حقدار اوهان جو نفس آهي

(مسٽر احمد خان کهاوڙ وارو)

تاريخ شاهد آهي ته سنه ٩٩ھ ۾ تخت گاهه خلافت (دمشق) ۾ عيد الفطر لڳي رهي هئي، عيد جي تياري ۾ شهر جا ننڍا وڏا ...... خوشيءَ جا اظهار ڪري رهيا هئا! عين انهيءَ مهل ۾ امير المومنين عمر بن عبدالعزيز جو معصوم ٻچو ٻاهران ڊوڙندو محلسرا ۾ آيو، ماءُ جي ڳچي ۾ روئڻ لڳو. ماءُ پنهنجي لخت جگر کي اوچتو روئندو ڏسي گهٻرائجي وئي. سندس سر مٿي ڪري پيشاني تي چمي ڏئي ڪارڻ پڇڻ لڳي ته ٻچا ڇو ٿو روئين. پر تڏهن به ننڍڙي جي روئڻ جي حد نه رهي، ماءُ جڏهن ڏٺو ته شايد ٻچي کي اڄ روزي بيتاب ڪيو آهي. گرميءَ جي شدت کان اڄ وڏا به پريشان ٿي رهيا آهن. ماٺ ڪر ڏس ٻچڙا عيد اچڻ واري آهي امير المومنين سان سڀاڻي عيدگاهه تي گڏجي وڃجانءِ. ننڍڙي جواب ڏنو ته امان جان روئڻ انهيءَ سبب کان رهيو آهيان ته سڀاڻي عيد جي ڏينهن جعفر خالد، عباس ۽ ٻيا سڀ بني اميه جا ڇوڪرا سهڻا ڪپڙا پائي عيدگاهه تي ويندا مونکي پراڻا ۽ ساده ڪپڙا آهن، انهن ڪپڙن سان عيدگاهه تي ڪيئن ويندس مونکي ڏاڍي شرم ٿي اچي. ڇوڪرو ائين چئي وري روئڻ لڳو ڪين ماءُ بي اختياري پاڻ روئڻ لڳس. ماءُ وري ڇاتيءَ سان لائي دلجاءِ ڏئي چوڻ لڳس ته ٻچا رات امير المومنين اچي ته ان کي چئي نوان ۽ سنا ڪپڙا ٺهرائي ڏيون ٿا ٿوري دير بعد امير المومنين سلطنت جي ڪم ڪار کان فارغ ٿي حرم سراءِ ۾ آيو

اها حقيقت پيش ٿيس ته عيد مٿان اچي ڏني آهي شهر جا سڀئي ماڻهو نوان ڪپڙا ڍڪيندا، وقت جي خليفي جا ٻار پراڻا ڪپڙن ۾ عيد ملهائن! اها البته ذڪر لائق آهي ته هنن ڪپڙن جو نئون ربت ڪري ڏيو! امير المؤمنين پنهنجي بيبي کي جواب ڏنو ته ياد اٿيئي تو کي معلوم آهي ته مان پنهنجي روزاني جو مزدور آهيان ۽ اهو قليل آمدني مان ڪا رقم بچائي جوڙڻ مشڪل سان ٿئي ٿو. بيت المال غريبن يتيمن ۽ بيوائن جو آهي مان ته محض ان جو امين آهيان، ان مان خرچ ڪرڻ جو ڀَڪو خيال ڪرڻ به سخت گناهه آهي.

بي بي چيو ته يا امير المؤمنين منهنجي تي ته ٿا بر ڪن اُهن ته مهر ڪيو آهي عيد تي نون ڪپڙن ملڻ لاءِ، امير المؤمنين جواب ڏنو ته جيڪڏهن گهر ۾ ڪا ڪري ڪرڻ جهڙي شي موجود آهي ته اها وڪرو ڪري وٺي.

بي بي. يا امير المؤمنين جنهن وقت اوهان تخت خلافت تي ويٺا هئا ان وقت منهنجو سڀ سامان ملڪيت مون کان ڌار ڪري بيت المال ۾ داخل ڪيو. هن کان سواءِ منهنجا قيمتي زيور جي بابت سائين پنهنجي يادگار ۾ رکيا هوا اهي اوهان ڪئي وڃي بيت المال ۾ داخل ڪيا ۽ فرمايو ته اهي بيت المال جي ملڪ مان خريد ٿيل آهن؛ جو حق مسڪين ۽ بيواهن جو آهي هن وقت اسان وٽ ته گهر ۾ ڪجهه به موجود نه آهي.

امير المؤمنين ڪجهه دير تائين ڪنڌ هيٺ ڪري سوچيندو رهيو بعد سوچڻ جي خزانچي بيت المال جي کي، ڪوٺائي ته تنهنجو پگهار ڪجهه ڏينهن جو اڳواٽ مونکي موڪلي، خزانچي جواب ڏياري موڪليو ته يا امير المؤمنين مان سائين جن جو نوڪر آهيان ڪيل حڪم جي تعميل بجا ڪرڻ وارو آهيان پر سائين جن مهرباني ڪري ٻڌائي سگهندا ته ٿا اوهان کي ڪيترو يقين آهي ته ايندڙ مهيني تائين زنده رهي سگهندو!

هن تي اهو يقين بالڪل نه آهي ته ڪنهن غريبن جي مال جو بار پنهنجي

سڙي ڪين ڪونہ ٿا،

اميرالمؤمنين انهيءَ جواب ملڻ تي آبديده ٿيو ۽ چوڻ لڳو ته الحمدلله خزانچيءَ کي آفرين آهي جنهن مون کي هلاڪت کان بچايو - خزانچيءَ سچ چيو آهي موذوف ڪا الڙي سنڌ ڪا نه آهي جو ايندڙ مهيني تائين زنده رهندس.

ٻئي ڏينهن عيد جو جلوه اڳ ۾ ٿيو سنڌ او ٿا غريب شاهوڪار سڀ عيد جي خوشيءَ ملهائڻ لاءِ عيد گاهه ڏانهن نهايت خوشيءَ سان مختلف سهڻا ڪپڙا ڍڪي زيب تن ٿيا پيا وڃن. اميرالمؤمنين دولت عاليه اُميه پنهنجي بدن تي سان سادن ڪپڙن ۾ پيل نهايت خوش ٿي سان عيد گاهه ڏانهن وڃي رهيو هو. سبحان الله هي آهي سچي عيد.

ماء الحيات

ماڻهو نيڪ آهي ته بدن نيڪ آهي - ماءُ الحيات معدي جي سڀني بيمارين لاءِ اڪسير جو حڪم رکي ٿي. ان کان سواءِ دل جي ضعف ۽ جگر جي بيمارين لاءِ به ناياب شيءِ آهي - ضرور رکڻ لاءِ آزمائش ڪريو! قيمت في شيشي ١-٠-٠

اڪسير يرقان

سنڌ ۾ يرقان جي بيماري عام طرح وڌيل آهي انهي به بالڪل خبيث بيماري آهي ان ڪري هر شخص اڪسير يرقان استعمال ڪري ته هميشه لاءِ بنياد نڪري ويندس قيمت ٠-١٢-٠

حڪيم حاجي سيد باغ علي شاهه لکوي

ڪامل گلي ڪراچي

رسول الله صلي الله عليه وسلم جا اخلاق

سنت تي هلڻ جو تاڪيد

(از ميان عبدالرحمان صاحب منشي هالائي)

الله تعاليٰ جلشانه قرآن شريف ۾ فرمايو آهي ته إِنَّكَ لَعَلىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (اي نبي) بيشڪ تون وڏن چڱن اخلاقن وارو آهين،

صحيح بخاري ۾ آهي ته حضرت براء چيو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم سڀني ماڻهن ۾ صورت جو سهڻو هو، عادتن جو ڏاڍو موچارو هو.

صحيح بخاري ۾ آهي حضرت انس چيو ته مون مخمل يا پٽ کي هٿ لائيندي ايترو نرم نه ڏٺو جيترو رسول الله صلي الله عليه وسلم جا هٿ مبارڪ نرم هيا، نڪا ايتري خوشبوءِ سنگهيم جيتري رسول الله صلي الله عليه وسلم جي بدن جي خوشبوءِ هئي

صحيح بخاري ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته اوهان ۾ ڀلو ماڻهو اهو آهي جيڪو اوهان ۾ عادتن جو چڱو آهي. پاڻ سردار صلي الله عليه وسلم جن ماڻهن سان مٺو ڳالهائيندا هوا. پاڻ سردار جن تمام گهڻو سخي هوا. پاڻ سردار جن اڇا ڪپڙا ۽ ساوا ڪپڙا ڪيندا هوا. پاڻ سردار ماڻهن کي وعظ ٻڌائيندا هوا تنهنڪري علمائن کي گهرجي ته تبليغ ۽ وعظ ڪن.

مسلمانن کي گهرجي ته ڏينهن رات انهي ۾ الله تعاليٰ جلشانه جو ذڪر ڪن ۽ الله تعاليٰ جلشانه سان عشق ۽ محبت رکن، مسلمانن کي گهرجي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي سنت تي هلن جاڻن ته صحيح ترمذي ۾ حديث آهي:-

مَنْ اَحَبَّ سُنَّتِي فَقَدْ — جنهن منهنجي سنت سان محبت ڪئي

أَحَبَّنِي وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِيَ فِي الْجَنَّةِ (رواه الترمذي)

پوءِ تحقيق اُن مون سان محبت ڪئي ۽ جنهن مون سان محبت ڪئي اُهو مون سان بهشت ۾ گڏ هوندو

ٻي حديث صحيح ۾ آهي

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا كِتَابُ اللّٰهِ وَسُنَّةُ رَسُولِهِ

(رواه المؤطا امام مالڪ)

(فرمايو رسول الله صلى الله عليه وسلم) ته توهان ۾ ٻه ڪم ڇڏيا اٿم جو هرگز گمراهه نه ٿيندؤ جيستائين انهن کي قابو ڪري وٺندؤ الله جو ڪتاب ۽ انجي رسول جي سنت

هن حديث مان معلوم ٿيو ته هدايت جو رستو آهي قرآن شريف تي عمل ڪرڻ ۽ رسول الله صلى الله عليه وسلم جي سنت تي عمل ڪرڻ ـ

ٻي حديث صحيح ۾ آهي ـ

كُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ

سڀ ڪا بدعت گمراهي آهي ۽ سڀ ڪا گمراهي دوزخ ۾ آهي ـ

يعني جيڪي بدعتي بڇڙا ڪم گناهه جا ڪن ٿا سي دوزخ منجهه پوندا تنهن ڪري مسلمانن کي گهرجي ته بڇڙا ڪم بدعت جا نه ڪن ـ

هڪ اصلاحي خط

مڪرمي جناب مولانا صاحب

السلام عليڪم

اوهان جي رسالہ توحيد ماهہ آگسٽ جا ”ملاحظات“ نظر مان گذريا. اوهان انگريزي طبقہ وارن کان اسلامي محبت جي ثابتي گهري آهي. مگر ڪهڙي قسم جي ثابتي گهري سو نہ ٻڌايو، ڪو نہ ڪيو اٿو. بهتر تہ اهين ٿئي ها تہ اوهان ٻہ پائين اسلام ۽ اسلامي محبت تي پنهنجا خيال ظاهر ڪيو ها،

انگريزي خواندن ۾ حميت آهي ۽ غيرت بہ. ليڪن ڪين اها خبر ڪانهي تہ اسلامي حميت ڪهڙي آهي ۽ اسلامي غيرت ڇا کي چئجي. عمومًا ڏٺو ويو آهي تہ علماء ڪرام ۽ پيران طريقت انگريز پڙهندڙن کيا چوٽ سمجهندا آهن ڇاڪاڻ تہ مؤخر الذڪر ڏاڙهي ڪو نہ اٿئين تا ۽ انگريزي اهڙن سان سختي جا نہ رکي وڃي في حال الانڌ حسني اڄ ڪلهہ جا جيڪي مولوي سڳورا ڏاڙهي صفاچٽ ڪرائين تہ بہ مولانا آهن.

ٻئي پاسي انگريزي ڏان طبقہ عربي علم کان بي بهره آهي. انهن جي اڳيان جهڙي نموني ۾ اسلام پيش ڪيو وڃي ٿو سو هڪاري ڪين پيرا ڪري رهيو آهي. مثلاً سوانح عمري مخدوم نوح رحمة الله عليه جي صفحہ ١٠ تي لکيل آهي تہ ”هڪ موقع ۾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ جون ٽي سوسٺ معنائون بيان فرمايون هوائون“. اهو مقولو مخدوم صاحب ڏانهن منسوب ٿيل آهي. هاڻي جيڪڏهن اوهان مولوين جو قرآن شريف تي سوسٺ معنائن جو محتمل آهي تہ پوءِ اسان ٻيهر دستان قسمت کي ڇو ڏهين مدد ۾ اسلام جي روح جو پتو ڪٿان پوندو جيڪڏهن اهڙا ڪتاب جناب فضائل مآب مولوي عبد الحي صاحب قادري ۽ جناب عمدة العلماء زبدة الفضلاء حضرت مولانا مولوي مخدوم غلام حيدر صاحب

جهڙن بزرگن جي اهتمام سان ڇپجي اسان جهڙن جو ذهين صدي جي انگريزي دان
مسلمانن وٽ پهچندا ته پوءِ اسان جيڪي اسلام ۽ ان جي روح بابت سمجهي سگهندا سون
سو صفا ظاهر آهي.

جيڪڏهن قرآن شريف جي هڪڙي آيت جون ٻي سڀ معنائون ڇڏي ڏيون تڏهن تون
تاج ڪاٺ اسان جهڙا انگريزي دان جن وٽ وقت جي اڻهوند آهي
سو قرآن شريف ڪڏهن پڙهي سگهندا سمجهڻ ته جاءِ دارد.

اوهان لکيو آهي ته ڏاڍي مهرباني ڪري ٻڌايو ته جيڪي انگريزي خوانده زمانن
کي اصلي اسلام ڏي آڻيو اهو اسلام جو سرور ڪائنات صلى الله عليه وسلم سيکاريو
ان جي اصحابن سڳورن سمجهيو اهو ساده اسلام جيڪو بدعتن سان ڀريل
نه آهي. اهو اسلام جيڪو اسان جا قادري صاحب، چشتي بزرگ ۽ سهروردي خاندان
وارا خوش اعتقادي سان سمجهي ويٺا آهن. جن سڀني کي سجاده نشين کان
پيروي ڪئي ته به لطف طريقه قادري ڪيترين صدين مستعمل ٿي آيو آهي جو نه
ڪنهن حديث سان ثابت آهي .... نه فرمائين ته ٿا ڪي جديد انگريزي دان
بدعتي آهيو ورنه بزرگن دين جهڙو سري سقطي رحمة الله عليه. حضرت
پيران پير دستگير رضي الله عنه جن ڏي منسوب ڪيا آهن. جنهن قرآن شريف ۽ حديث
شريف مان ثابت ٿيڻ مشڪل آهي. جو قوال بزرگن جي پيروي ڪرڻ کي
سبب ڪري ڪري ٿي. انهي ڪري چيو آهي اسلاف پرستي جنهن جو ذڪر پهرين
(اسلاف پرستي)
پنهنجي ڪتاب
۾ ڪيو آهي. جنهن ۾ اسلاف پرستي جي هڪ نه هڪ ڪڙي آهي
۽ اسان ۾ اندها دهند تقليد جو ڏينهون ڏينهن افزون آهي ته پوءِ قرآن شريف ۽
اسلام ڪيئن سمجهي سگهندا. حقيقت سمجهڻ به ڪو گهڻو مشڪل ڪونه آهي.
تاويلن جي ٻي سڀ مضمون وارو قرآن شريف اهو آهي جي پيرويءَ ڪرڻ
جي ڪري تاويلن جي گهڻي گهرج موجود آهي ....

تڏا جي اڳيان ماٿو ٽيڪي نوڙت ڪري بدران منهنجي اڳيان سجدا جي تلقين ڪن ٿا
جڏهن پيرن کي پيرين پوڻ هڪ رڪن اسلامي آهي ۽ ان جو منڪر دائره اسلام
کان خارج ڄاڻن ٿا ارهان وٽ لفظ ’سوست‘ قرآني معنيٰ جا موجود آهن مٿي هن
اوهين اڄوڪي تن کي ٻاهر سيکاريندا ته پيرمائين جي پيرين پئو، مولانا جا هٿ
چُمو ۽ درگاهه مخدوم نوح جي اڳيان سامهون دروازي جي ٻهي نماز پڙهو جيئن
قبر کي سجدو ٿئي ته پوءِ سفينا چوڏهن طبق روشن. انا لله وانا اليه راجعون ـ
عزيز محترم صفا گوئي نهايت خراب ٿيندي آهي - آئون پاڻ اهڙن انگريزي خوانن
مان ٦ سيان جن کي دين اسلام جي خبر ڪا نهي - تنهنڪري بزرگن تي نڪته چيني
ڪرڻ جو حق ڪو نهي مگر مونکي الله تعالىٰ هڪ قلب سليم ڏنو آهي جو مون کي
چوي ٿو ته فطرتي دين اهڙو نه سلهندو ماڪا ٻي شئي آهي- ڪهڙي آهي سا
برابر مونکي خبر ڪا نهي جنهنڪري اوهانکي لکيا آهي ته خدا رابدا بره رحمة للعلمين
ڪهڙو اسلام آندو هو ۽ اصحابن سڳورن ان کي ڇا سمجهيو هيو ڇا ڪان ته معمولي
عقل وارو به سمجهي سگهي ٿو ته اهو اسلام جو پڙهان مرحوم تي ڇا ٻجي ۽ پوهو سو خانقاهن
۽ درگاهن ۽ خوش اعتقاد اسلاف پرست علمائن وارو هرگز نه هوندو-

والسلام على من اتبع الهدىٰ-

(بندهه هڪ پڇندڙ)

نوٽ:- منهنجي دوست نوجوان انگريزي جي فاضل جنهن درد دل ۽ صلاحت
سان هي خط لکيو آهي سو بالڪل قدر ۽ عزت جي لائق آهي. اسان کي سچ پچ ته اهڙن
انگريزيدانن جي ضرورت آهي جيڪي اسلام کي سنڌ مرا صلي ۽ صحيح رنگ ۾ مطالعه
ڪرڻ جا منتظر يا شائق آهن . قرآن شريف کي ظاهر باطن آهي يا؟ ــ اهو هڪ
جدا مسئلو آهي جو ايران جي صوفين پيدا ڪيو جنهن جي آواز جي بازگشت توهان جي
صوفي سڳوري مولانا جلال الدين رومي جي سريلي نظم مان ٿيندي رهي آهي. ته ته

حقيقت ۾ قرآن پاڪ سڄو بالڪل سادو ۽ [illegible] مشڪل معنائن ۽ [illegible] ترجمي
[illegible] بالڪل [illegible] آهي [illegible] زبان ۾ [illegible]
[illegible] واضح ۽ آسان [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ۱۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] محبت [illegible]
مطلب آهي [illegible] ترجمو [illegible]
[illegible] ترجمو [illegible]
معنائن [illegible] خلاف قرآن پاڪ جي معني [illegible]
[illegible] قرآن پاڪ [illegible] الله ڪتاب آهي [illegible]
مان سڀ [illegible] ته مان جيڪا انگريزي [illegible]
اسلامي محبت جي ثابتي ٿي آهي ان جو اصلي مطلب آهي ته قرآن پاڪ سمجهڻ
۽ پاڻ مذهبي [illegible] ۽ نمازن جا فرض ادا ڪن ۽ پنهنجي جندڙي آمرحلتي
مخلوق جي عادت لاءِ ۽ پنهنجي مسلم قوم جي خدمت ڪن. مالڪ [illegible]

صحيح طريقي تي ٺڪرا ادا ڪن طالبعلمن جي مدد ڪن. اڄ قوم کي فقط قديم نمونه جي علمائن جي ضرورت نه آهي پر انگريزي دانن ۽ ماهرن جي ضرورت آهي جهڙوڪ مولانا ظفر علي، علامه عنايت الله مشرقي. مولانا عبدالماجد صاحب دريابادي وغيره وغيره مگر سنڌ ۾ چند فردن کان سواءِ، ٻيا انگريزيدان اوهان ڏسندا ته ٿورو ڪري ڪلارڪي يا ٻي ڪنهن هنڌ ۾ پورا آهن. قوم جي ڀلائي ۾ ۽ اسلام جي ڀلائي ۾ هرگز عيا هنن کي نوڪريون مليون پر اڄ ڏهر قوم يا اسلام کي گهوٽ ٻيا ٿن ئي ڪرن !! انا لله وانا اليه راجعون

اڄ قوم کي ضرورت آهي ته انگريزيدان نوجوان اسلام جو جهنڊو بلند ڪري ميدان وارن قوم جي خدمت لاءِ هليا اچن جيڪي مسلمانن طرح خدمت نه ڪري سگهن ته جهڙي طرح خدمت ڪن.

اڄ قوم مريض آهي من هڪ طبيب يا ڪن طبيبن نه پر هزارن طبيبن جي ضرورت آهي منهنجو آخر ۾ دري بمرض آهي ته انگريزيدان طبقو کي اسلامي محبت جي تابي ڏيڻ گهرجي.

خاص رعايت

١٥ رمضان کان ١٥ شوال تائين

تجريد بخاري جو سنڌي ترجمو مجلد پنجن جلدن ۾ جو ٧ رپين ۾ ڏنو ويندو هو سو رمضان شريف جي خوشي ۾ ١٥ رمضان کان ١٥ شوال تائين فقط ٢٠٠ سو خريدارن کي ٥ رپين ۾ ڏنو ويندو. جلدي آرڊر ڏئي فائدو حاصل ڪريو

نه ته پوءِ اهڙي رعايت نه ڏني ويندي،

حڪيم عبدالحق تاجر ڪتب سکر

حساب دوستان در دل

توحيد جي خريدارن مان جن صاحب جو سال ڊسمبر ۾ ختم ٿيو آهي تن جا نالا
هيٺ درج ڪجن ٿا. سندن خدمت ۾ محبت سان گذارش آهي ته هن رسالي جي
ڪان پوءِ ايندڙ سال جو چندو ٢ رپيا مني آرڊر ڪري ارسال ڪن ته جنوري ڪان
..... ڏني ايندڙ سال جو پرچو سندن خدمت ۾ روانو ڪري پوري سال لاءِ رسالو
سندن خدمت ۾ جاري رکيو وڃي. يا وري هڪ ڪارڊ لکي اجازت ڏين ته رسالو
سندن خدمت ۾ وي پي ڪري چندو وصول ڪيو وڃي.

نمبروار اهي صاحب هي آهن.

(٢) حاجي الله بخش عقيلي (٣) مفتي عبدالقادر صاحب (٤) حاجي منشي فضل محمد
(٥) ميان محمد صادق ميمڻ (٧) ميان الهڏنو آرمي موٽر گيراج حيدرآباد
(٩) شيخ پير بخش درزي (١١) سيد عبدالله شاهه صاحب فنائي (١٢) مسٽر
احمد بخش حيرن بخش (١٣) مسٽر نعمت الله (عليڪ) (١٤) مسٽر عبدالرحيم
وڪيل سکر (١٥) وڏيرو محمد عمر ڪلر و (١٦) حاجي احمد علي مجذوب -
(١٧) وڏيرو فقير محمد منگريو (٢١) رئيس الهداد خان مري بلوچ (٢٣) سيد
مولوي صدرالدين شاهه (٢٤) مسٽر حبيب الله بي. اي خشڪ. ٢٦ مسٽر علاؤالدين
بي. اي. (٢٧) حڪيم محمد عثمان صاحب دادو (٢٨) ماسٽر محمد بخش سکر (٢٩)
غلام نبي خان بروهي (٣٠) مولوي حڪيم محمد قاسم (٣٢) مولوي محمد يوسف
درس (٣٥) مسٽر عليخان ايم اي (٣٧) جناب حبيب علي مير وانهڱ ٽنڊو (٣٩) سيد
علي اڪبر شاهه نارو شاهه (٤٠) مين علي محمد استنبالد (٤١) مسٽر عبدالوهاب خان
شڪارپور (٤٢) ڊاڪٽر ولي محمد صاحب عباسي (٤٣) مرزا عبدالرحمان وڪيل
(٤٤) مولوي ابوالنصر الهداد (٤٥) مسٽر غلام قادر وڪيل حبيب آباد

(٤٦) رئيس سر الهبخش خان مري (٤٧) رئيس صاحب خان مري بلوچ
(٤٨) رئيس شاه محمد خان نوحاڻي (٥٠) وڏيرو آدم خان صاحب پنهور (٥١) منشي
حاجي علي محمد حريري . (٥٢) مولانا محمد اسماعيل (پير جهنڊو) (٥٣) رئيس محمد بخش
خان مري (٥٤) مولوي حڪيم محڪم الدين (٥٥) حافظ سيد امام الدين شاه
(٥٧) ميان محمد صديق قريشي حيدرآباد سنڌ (٥٨) مولوي حڪيم محمد صادق
صاحب راڻيپور (٥٩) سيد عبدالقادر شاه بخاري آريجا (٦٠) فقير نظر محمد
صاحب ڪنب ليمان (٦١) حڪيم عبدالحليم ڪنب ليمان (٦٢) خليفو غلام رسول
راڻيپور (٦٤) مولانا احمد صاحب مدرسه محمديه هالا (٦٥) قاضي علي محمد
ڏنيلو (٦٦) يار محمد پريل متعلم (٦٧) ابراهيم خليل (٦٨) اسماعيل صادق
(٦٩) مسٽر غلام حيدر ڪيرو (٧٠) حڪيم محمد شريف (٧١) اوستو جمعو ڪنيار (٧٢)
منشي محمد عظيم آخوند ساڪري (٧٣) مسٽر اين. ايم خان بي. اي (٧٤) مرزا
سلطان محمود (٧٥) مسٽر محمد اسماعيل ڏيرو لعل (٧٦) قاضي سلطان محمود
رستم (٧٧) اوستو جنيد ڪنيار (٧٨) ڊاڪٽر فضل محمد شيخ (٧٩) اوستو رزق ڏنو
لوهار (٨٠) وڏيرو حاجي ڪنهور خان ابڙو (٨١) ماسٽر ڪرم الله ڏل (٨٢) سيٺ
محمد چنل زميندار (٨٣) سيٺ حاجي خداداد عبدالغفور (٨٤) ميان علي بخش
ڪوڪر (٨٥) مسٽر مير قربان علي رحيلا (٨٦) جناب پير غلام علي شاه صاحب راشدي (٨٧)
رئيس حاجي علي محمد خان شيخ (٨٨) رئيس حاجي غلام حسين شيخ (٨٩) خان بهادر
مير چاڪر خان سهراڻي (٩٠) سيڪريٽري صاحب مدرسه جامع العلوم سکر (٩١) مسٽر
عبدالغفور يوسفاڻي (٩٢) مولانا دُر محمد صاحب نل (٩٣) ميان محمد صالح معرفت
صدرالدين شاه (٩٤) مسٽر عبدالرسول سومرو (٩٥) خان صاحب حاجي گل محمد خان
ڪيرو (٩٦) مولانا عبدالحق نصرپور (٩٧) مسٽر مقصود علي خان ٽوگر (٩٨) سردار
علي حيدر خان ڪيرو (٩٩) سردار غلام قادر خان ڪيرو (١٠٠) آغا مير محمد خان سب انسپيڪٽر
پوليس (١٠١) ميان علي محمد سيد ماسٽر چنجا (١٠٢) سيد گل محمد شاه سنڌ الهيار

(١٠٧) ماستر محمد مراد خان (١٠٨) مسٽر محمد صالح سرشته دار ڪپڙو (١٠٩) مسٽر محمد سومار مختيارڪار شهدادڪوٽ (١١٠) مسٽر نور محمد خان مختيارڪار شهدادپور (١١١) نواب محمد علي خان لغاري (١١٤) ميان الهه بخش عباسي طالب العلم (١١٥) وڏيرو محمد سنگهر خان صاحب پلي (١٢٠) محمد هاشم دارو غه داد وڪنيال (١٢٢) مسٽر گل محمد هالائي (١٢٣) نواب گل محمد خان حيدري (١٢٤) بشير دودخان مري (١٥٥) حاجي پير محمد انصاري (١٥٦) حافظ عبدالڪريم انصاري (١٥٧) ماستر شفيع محمد هالا (١٥١) ميان شفيع محمد ميونسپل ڪائونسلر هالا (١٥٩) مسٽر عبدالصمد هالا (١٦٠) عبدالرحمان ڀٽي (١٦١) قاضي جان محمد صاحب ضعيف.

ملڪي فضا

هن وقت هندستان ۾ جيڪو اهم سياسي سوال درپيش آيل آهي سو آهي گڏيل چونڊ ڪميٽي جي رپورٽ جو رد يا قبول ڪرڻ. ١٩١٩ع ۾ جو هندستان کي سڌارا ڏنا ويا هوا، جن ڪان پوءِ ڪائونسلن ۾ ممبر چونڊيا ويا ۽ اسيمبلي جو نئون نمونو ٺهرايو ان وقت سرڪار ٻڌ ڪيو هو ته ڏهن سالن ڪان پوءِ ٻيهر هندستان کي وڌيڪ سڌارا ڏنا ويندا ۽ هن جو درجو بلند ڪيو ويندو مگر ان وچ ۾ ڪانگريس هلچل جا وڏا وڏا هنگامه برپا ٿيا، ۽ سختيون ٿيون ستياگره ٿيا ان ڪان پوءِ ڪانگريس ۽ انگريزي وائسراءِ هند لارڊ ارون جو ٺاهه ٿيو ولايت ۾ گول ميز ڪانفرنس جا ٣ اجلاس ويا، ۽ انهن ڪان اڳ ۾ هندستان وارن جي مطالبن جاچ ڪرڻ لاءِ سائمن ڪميشن ويٺي جنهن ڪري هندستان کي جو ڏهن سالن ڪان پوءِ سڌارا ڏنا ويا هوا انهن کي مرگهوئي سال وڌيڪ دير پئجي وئي، جاچ ۽ تحقيقات ۾ لکين رپيا سرڪار جا خرچ ٿي ويا پر نتيجه ۾ هندستان کي مليو ڇا آهي؟ فقط اهڙا سڌارا جي اڳين ڪان وڌيڪ ڏهن کي

غلام ۽ پابند بڻائين ٿا، ائين سڌارا آهي
آهن جي پارليامينٽ برطانيه پاران
هڪ ڪميٽي ٺهي تيار ڪيا جنهن ۾
هڪ به هندستانين کي به نمائنده
شريڪ ڪيو ويو هو. انهن سڌارن موجب
مرڪز يا اسيمبلي ۾ اختيارات جيڪي
ٿُلها آهن. باقي صوبن جي خود مختياري
جو سبز باغ ڏيکاريل آهي. پران ۾ به
سمورا اختيار، ڏنل آهن گورنرن جي
هٿن ۾ جنهن کي ڪونسل جا ممبر
ڪجهه به ڪري نٿا سگهن. اهو ئي
سبب آهي جو اهڙي رپورٽ جي سفارش
کي هندستان جا هندو ۽ مسلمان متفق
ٿي رد ڪرڻ گهرن ٿا!

ترڪِ موالات يا بوسامي کان پوءِ حالتن
جي تبديلي کان پوءِ ڪانگريس موالات ترڪ
بہ هن سال اسيمبلي ۾ گهڙيا آهن. تنهن جو
مطلب آهي پنهنجي پوري طاقت خرچ ڪري
انهن سڌارن کي رد ڪرايو وڃي. في الحال
تہ ائين ڏسڻ ۾ اچي ٿو تہ ڪانگريس
جي پارٽي تمام طاقتور آهي ۽ سرڪار بہ
مقابلي لاءِ تياريون ڪري رهي آهي. ڏي

ظاهر آهي تہ نتيجي ۾ ڪلي قومي ڌر، هندو
مسلمان اسيمبلي ۾ رپورٽ جي سفارشن
کي رد ڪرائي ڇڏيندا. پر هندستان ۾
جو دهلي حڪومت يا ٻيو سرشتو هلي
رهيو آهي تنهن جو ڪم تہ علاج هي
ٿو تہ اسيمبلي جي مردود ٿيل شي کي
وائسراءِ پنهنجي اختيارات سان فقط قلم
جي هڪ جنبش سان منظور ڪري سگهي ٿو
يا منظور ٿيل قرار کي مردود ڪري سگهي ٿو.

موجوده حالتن ۾ مطلب صاف آهي تہ
ملڪ جي راجائن رعايا جون دليون
هڪ ٻئي ڏانهن صاف نہ آهن. هڪ
ٻئي جي راءِ بنا ملڪ ۾ راڄ ڪري
نٿا گهرن.
وائسراءِ تازو ڪلڪتي ۾ تقرير ڪندي
فرمايو تہ هندستان لاءِ فقط ٻہ صورتون
آهن يا رپورٽ کي پوريءَ ريت قبول
ڪيو وڃي يا مرڪوئي ڌڪر پوسٽ
پوءِ ڪنهن معلوم مدت تائين جيڪا حالت اٿو
تنهن ۾ گذاريندا. جي هن تمام صاف ظاهر آهي
وائسراءِ کي رعيت جي جذبات جي ڪا پرواهہ نہ آهي
هو پنهنجي طاقت سان ئي حڪومت هلائڻ گهري ٿو.

سنڌ اسلاميه هوٽل

جيڪڏهن ڪراچي اچو ته

اوهان کي سنڌ اسلاميه هوٽل ۾ کاڌو کائڻ گهرجي ڇالاءِ ته ڪراچي شهر ۾ اهائي هوٽل آهي جنهن کي ڪراچي ميونسپل جي هيلٿ آفيسر ۽ ڪيترن معزز مسلمانن ۽ غير مسلمانن جا سرٽيفڪيٽ مليل آهن ۽ اها هوٽل صاف گهڻو اعلى انتظام جي ڪري ساري هندوستان ۾ بالڪل مشهور آهي

اسان جي سچائي جي تصديق

ڪراچي جا هزارها واقف ڪار اصحاب بہ ڪان اوهان جي طرح ڪري سگهن ٿا

ان هوٽل کان سواءِ

اسان ڪراچي جي رهاڪن لاءِ خالص گيهه جي سپلاءِ ڪرڻ لاءِ نوآباد ۾ هڪ سيڙي جوڙ دڪان بہ کوليو آهي جتان ريزڪي خواه بند وگيهه ۽ اٽو اناج وغيره واجبي اگهن تي فروخت ڪيو وڃي ٿو ۽ هڪ مل اُن جي سُٺي ڪفايتي اگهه سپلاءِ ڪرڻ لاءِ نهايت اعلى پيماني تي جاري ڪئي وئي آهي۔ المشتهر

مالڪ حاجي محمد صديق موسى

اينڊ سنز

بندر روڊ ڪراچي

از قلم حاجي [illegible]

ٿر ۽ پارڪر جا آثار قديمه

اصحاب بصيرت لاءِ عبرت جو سامان

ٿر ملڪ گهڻن سببن ڪري گوشهءِ گمنامي ۾ پيو رهيل آهي. انتظامي ڳالهين ۾ اهو سنڌ سان لاڳو آهي پر سنڌ جي هڪ ڏورانهين ڪنڊ آهي. زمين جي اوکي حالت ڪري جنهن ۾ واريءَ جون پٽون ۽ ڊڙا بيشمار آهن هن ملڪ ۾ اڄ ڏينهن تائين ڪا سهوليت ڪانهي. گاڏي ۽ موٽر جو گذر محال آهي. ۽ ريل ملڪ جي اترئين ڪناري کان ڪيئي ميل پري نڪتي آهي؛ ڏاکڻين ڪناري تي ريل کان هڪ سو ميلن کان به وڌيڪ پري آهي. ملڪ ۾ ڪا قابل قدر پيداوار ڪانهي جنهن ڪري لوڪ جي نظر چڙهي. ۽ جيڪا ٿوري گهڻي ڪجهه ٿئي پيداوار آهي تنهن لاءِ آمدرفت جا رستا نهايت دشوار آهن. ماڻهن جي رهڻي ڪرڻي نرالي ۽ رسم رواج سنڌ کان صفا نرالا آهن جنهن ڪري سنڌ سان ڪو ميل جول ڪونهي. ملڪ تي صدين تائين هندن جي جدا جدا قومن جو تسلط رهيو آهي ۽ اها حقيقت آهي ته هندو قوم کي تاريخ نويسيءَ سان دلچسپي ڪانه رهي آهي. خود هندستان ۾ تاريخ جو مسلمان تاريخ نويسن ڪيو آهي نه ته جو ملڪ مرڪز جي پاسي کان محروم رهيو سو تاريخ جي روشني کان به محروم رهجي ويو. جنهن ڪري ڪي به مستند حالات هيئر هٿ ڪونه ٿا اچن باقي تهذيب جا ڪي جيڪي چڙهيا آثار زماني جي دستبرد کان بچي ويا آهن جي قديم تهذيب تي تمام جهڪي روشني وجهن ٿا، پر جن ۾ اهڙي عبرت جو گهڻو سامان موجود آهي جنهن ڪري ٿوري گهڻي جستجو سان جيڪا حقيقت ملي آهي سا هديهءِ ناظرين ڪجي ٿي. اهل بصيرت لاءِ خدا جي ڪارخاني جي الٽ پلٽ ۾ هڪ عبرت جو انگ رکيل آهي. ۽ انهيءَ لحاظ سان قديم زماني جي آثارن جو هي مختصر احوال جنهن جو اڪثر حصو ذاتي مشاهدي تي مبني آهي سو اميد ته دلچسپيءَ جو باعث ٿيندو.

ملڪ جي پيڪيڙ

ڀريائين ٿي ڳالهه ذهن نشين ڪرڻ گهرجي ته ٿر ۽ پارڪر ٻه جدا قسم جي زمين جا وسيع ٽڪرا آهن جي هن لوڪي ٿرپارڪر ضلعي جو فقط هڪ ڀاڱو ٺاهن ٿا. ڪوي ٿرپارڪر ضلع کي اگرچه هونئن نالو انهن ٻنهي ٽڪرن تان مليو آهي، پر اهي ضلع ۾ سڄا سارا ست تعلقا (سواءِ ننگر ڏيهن جي) جن ۾ ناري ۽ ڇاڇرو اڪثر آبادي ٿرين ۽ تعلقات سرسبز ملڪ پٽ ۽ وچ وچ ۾ داخل ٿين آهن. جو سراسر سنڌ جا ڀاڱو ٿا آهي. ٻه هن جو ڏيهن جو ٿرپارڪر سان ڪو واسطو ڪو نهي. باقي جيئن تعلقن مان ڏيپلو، مٺي ۽ ڇاڇرو جا سڄا تعلقا ۽ ننگر پارڪر جا ڏهن تپن مان ست ٽپا اصلي ٿر ملڪ آهي، عمرڪوٽ ۽ کپرو تعلقن جون ڪي ڏيهون به ٿر جو ڀاڱو آهن. باقي رهيو پارڪر سو ته ڇا ننگر پارڪر تعلقي جي به فقط ٽن ٽپن هيٺ آيل ملڪ جو نالو آهي جنهن ۾ جبل آهن، انهي مان اندازو ڪري سگهبو ته جنهن ضلعي جو نالو ٿرپارڪر آهي تنهن جو گهڻو حصو ٿر آهي، ۽ ٿورو حصو پارڪر آهي.

هيءَ زمين جي ايراضي پٽاندر ته هڪ تمام وسيع آهي، شروعات ۾ ٿرپارڪر ضلعي ۾ فقط ڏيپلو، مٺي ۽ ننگرپارڪر تعلقا داخل هوا. تنهن موجب فقط انهي ٽڪر جي ڊيگهه ۱۲۰ ميل ۽ ويڪر ۸۰ کان ۵۰ ميل ۽ سموري ايراضي ۸۰۰۰ چورس ميل هئي. ڇاڇرو تعلقو ان کان پوءِ عمرڪوٽ ضلعي ۾ داخل هو سو اهي ڪا نواڻ آهي جو خود ايڏو آهي، جو ٻين ٻن تعلقن جيترو ٿيندو. پارڪر ڀاڱي جي ڊيگهه ۳۰ ميل ۽ ويڪر ۲۰ ميل ٿيندي. زمين جي انهن ٻن عجيب ۽ غريب ڀاڱن جون جاگرافي جون خاصيتون به مزيدار آهن. پر انهن جي تفصيل سان بيان ڪرڻ جي هن مضمون ۾ گنجائش ڪانهي. ايترو معلوم ڪرڻ ڪافي ٿيندو ته ٿر واريءَ سو ملڪ آهي جيئن سنڌ ۾ لوڪ ڄاڻائين ٿا، پر واري به ڪا لس واري ڪانهي، ٽڪر ٽڪر ۾ وڏيون شاهي ڀٽون يا واري جا جبل آهن جن جو مثال ائين سمجهڻ گهرجي جيئن سمنڊ ۾ لهرون ۽ ڇوليون وقت سمنڊ جو ماڇرو

هيٺ ميٽي نظر ايندو آهي. اُهن پٿن جو شمار ڪونهي، مثال طور ڪافي ٿينديون ته جاچڻ
تعلقه جي رنگ ڪامٽي ڳوٺ کان ڏکڻ طرف ڪوٽ تائين ڦهليل پٿرن جي ڍيرن. ١٢ پٿن
جو ٽيرو اچن ٿيون جو مفاصلو ٢٨ ميل آهي. اِيرندي تڪرام پٿرن تهه آهن مانهن
جو خيال آهي ته اهي پٿون هر الڳ سان ڪونهي سڱنديون ۽ قديم زماني ۾ سخت
زلزلو مصيبت جي صورت ۾ هن ملڪ تي آيو هو جنهن ۾ مينهن جا آثار
پيدا ٿيا، ڪجهه آثار جي پتا هي ماڻهن گالهه جي تصديق ٿئي ٿي،

تازو وا تعو آهي ته مونگهير جي طرف جهارجي زلزله بعد اهڙيون پٿون ڦهليون آهن
ملڪ ۾ قديم الايام کان سخت پٿرن جو ذخيرو ڏور هو جنهن جو ڪجهه بيان
هيٺ آثار قديم جي بيان ۾ ايندو، ڇنهن مان هڪ موحد امو ٿيو آهي ڪرڻ ٿي ٿو، هن
ڪرو تن جي نشا من ۾ ڪنهن وقت هر ٻاني جو نزول زلزي جي حالت ۾ شايد ٿيو
آهي جنهن ۾ پاري منڊرجو از بردست شهر ڦري ٿيا آهن سنڌ ۽ پنجاب ۽ هه ورهين ۾
ٿيو آهي ۽ جنهن سعي رت ٿو آهي ۽ جنهن ٿي پٿون نمونا رهيا آهن اِن جي
زبانث لسبيلو ان جي خلاف دري پار جو ٿر جي ڪراچي جبل ڪنهري هڪ پاڻ مرحلي ۾ آهي ته ڪرنٿي
جو ڏاري منزل نئين ٿر اهن. باقي رحيم آباد ڪر شهر رت جبل جي هڪ وڏي
ٿه رهڪڪر جي بنده وانگر ڏري اچي ٿي جنهن جي وچ ماٿرين ٻڳيون بيون آهن
اها ٿين ڪار ڏجڻ سنڌ جي ري آڏني ڳوٺ دنيا رحيم باندرين گورائي. ٢٠ ميل آهي
۽ وڏي ۾ وڏي جبل ڪرڻ جي سنڌ جي مينهن زمين کان ڦي سادا، سرفوت اچي
آهي

قديم تاريخ

آثار قديم جي بيان ڪرڻ کان اڳ مناسب معلوم ٿئي ٿو ته مختصر، قديم تاريخ تي
ڪجهه روشني وجهجي

ڪپتان اسٽيلي نيپر ريکس صاحب سال ١٨٧٠ع ۾ ڪيچ پنج ۾ مسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ
مقرر ٿيو ۽ شڪرپار ڪري مٿي ۽ ڏينو جا تحقا جي اهڃي سال ۾ تڪ ٽي ٻه

پر آيا تن جو انتظام ڪپتان رچرڊس صاحب جي حوالي ڪيو ويو جنهن جو بيان ڪيو آهي ته هو
هن صاحب سرڪاري رڪارڊ ۽ ملڪي روايتن مان ڳولا ڪري بعد حالات ٿر ۽ پاري ڪر
تي هڪ ڪتاب سال ١٨٥٦ع ۾ لکيو جو ١٨٥٩ع ۾ بمبئي سرڪار جي طرفان شايع ٿيو. اهو
اهو پهرين ڪتاب آهي جو ٿر ۽ پاري ڪر جي اڳين ۽ پوئين حالتن لئي ڪجهه روشني وجهي ٿو.

پاري ڪر

ڪپتان رچرڊس جي تحقيقات موجب پاري ڪر ۾ هڪ قديم سلطنت جو پتو لڳي ٿو، جنهن جو مکيه
شهر "پاري نگر" نالي هو جنهن جو بنياد ٻارهين صدي عيسوي ۾ پيو هو، يعني هجري سال
کان اٽڪل ساڍا ٻه سو سال اڳ ماڻهن جو مذهب قديم جين ڌرم هو، جنهن ۾ پيرهن خدائن
جي بتن جي پوڄا ڪئي ويندي هئي. اُن وقت پاري نگر جي آدمشماري ٥٠ هزار هئي ۽ وڏو
بندرگاهه هو جو هاڻي ڪيهه جهڙو آهي، سو خود عربي سمنڊ جو پاڳو هو جيڪا ندي پاري نگر
جي بندر تائين ايندا هوا، جو هاڻوڪي نگر پارڪر شهر کان ١٣ ميل اتر ڏئين پاسي ويراواهه
جي ڳوٺ جي ڀرسان هئي. ان وقت سنڌو ندي خود اتان وهندي هئي ۽ نگر پارڪر وٽ
جو ڪنڌي هئي ۽ ڪڇ ٿري جي نالي سان سڏبي هئي،

سنڌو ندي جي ٻن وهڪرن جي روايت ثابت ڪري ٿي ته ٿر ملڪ ان وقت سنئين سڌي زمين
دانگر هو ۽ جڏهن محمد ذوالجلال بت پرستي جي ڪري اڪار ٿي ٿي نازل ٿيو ته هن ڪنهن امر ٿي
زلزلي سبب سنڌو ندي وهڪرو ڦيرائي ڇڏيو، شهر غرق ٿي ويو ۽ سمنڊ هٽي ويو، زمين مٿين
هيٺ ٿي ويئي، مٿي تي ريتي جنهن ڀٽون پيدا ڪري ڇڏيون. عربي سمنڊ هٽي هئي سڪي ويو
جنهن تي هاڻوڪي ڪيهه جو رڻ نمودار ٿيو.

ڪن ئي زمانه ۾ ٿر پاري جو ٿر ماڇي زمين جي هاڻوڪي ڪنهن ثابت ٿيڻ جا پورا ثبوت
خاموش آهن. ڪپتان رچرڊس جنهن ڪئي ٿر جي حالتن جو باريڪ مطالعو ڪيو آهي سو
جنهن صاف لکي ٿو ته ٿر جي زمين جو پٽن جي شڪل ۾ ٿي وڃڻ ڏٺڙ جي ڪنهن سخت
ڀونچال جو نتيجو معلوم ٿئي ٿو. جيئن ڏسڻ جي ڏيڻ يا زمين جي اندر واري طاقت جي ڪري ڪانئر
سان ٿئي، هوائن جي گهڻن سان اهڙين ڪو به ٿيندو باقي هاڻي هوا انهن ڀٽن جي شڪل ۾ ڦير گهير

ڪن پيون.

پوءِ به بُت پرستي گهٽي زماني تائين هلي، جنهن جا يادگار اڄ تائين گوڙيءَ جي ڳوٺ وٽ هڪ مندر رهيل آهي. جنهن ۾ جين ڌرم جي ديوتا پارس ناٿ جو هڪ زبردست ۽ بيمثال بُت رکيل هوندو هو جنهن جو ذڪر پٺين مندرن ۽ بُتن جو ذڪر هيٺ ايندو. راڄ کان اڳ تڪل ٻارهين سال اڳ پاري نگر کان اُجين (مالوه) جي پاسي کان پرمار سوڍي (راجپوت قوم مان) اچي تخت تي ويٺو. هن جي ڪٽنب ۾ سال ١٢٢٦ عيسوي تائين يعني لڳ ڀڳ سو سال کن راڄ هليو. سال ١٢٢٦ ڌاري دهلي کان اسلامي فوج جي ڪاهه ٿي جنهن ڪري هن کي پوءِ ملڪ ۾ اطاعت قبول ڪرڻي پئي. اُن کان پوءِ ڪي خاطر ڪجهه وقت هي ملڪ دهلي ۽ ڪجهه وقت سنڌ جي حاڪمن کي خراج ڀريندو رهيو. آخر کان سواءِ سال ١٥٠٠ ڌاري دکن جي بهمني خاندان جي هڪ ڪاهه پارڪر تي ٿي جو محمود شاهه بن مظفر شاهه جي والده کي حج تي ويندي وقت هتان لنگهندي پوءِ ڏس جي سوڍي حاڪم جي ماڻهن تڪليف ڏني هئي. ۽ هتان لنگهڻ جي بوءِ ملي ته بيگم صاحبه کان وصول ڪئي هوا ٿون. انهيءَ حملي جي يادگار هڪ قديم مگر عاليشان مسجد شريف پوءِ ڏس جي ڳوٺ وٽ ننگرپارڪر کان ٣ ميل اُتر ڏي اڄ تائين موجود آهي. جا ٿرپارڪر ۾ پهرين ۽ اڪيلي قديم مسجد آهي، اُن جو ذڪر هيٺ ايندو. ميرن جي پارڻ پارڪر ۾ سال ١٧٤٨ع ۽ اُن کان پوءِ ٽالپرن يعني خيرپور ڪارن جي مقرر ٿي اچڻ جو ڪجهه ذڪر موجود آهي. پر هتان رڳو ڏيل ٿاڻا ٺهيل جيو ڏيهي ٿو. اندروني حڪومت پوءِ به سوڍن جي هٿ ۾ هئي. سال ١٨٤٣ع ۾ ڪيچ کان انگريزي فوج جي ڪاهه ٿيڻ بعد ملڪ انگريزن جي هٿن ۾ آيو.

ٿر

قديم تاريخ مان جيترو پتو پوي ٿو، ان مان پڌرو ٿئي ٿو ته ٿر ۽ پارڪر جي اڪثر وقت هڪ ئي سان تعلق رهيو آهي. جڏهن پرمار سوڍن جو هڪ قبيلو پاري نگر ۾ راڄ ڪندو رهيو ته ٻين ٿر جو ڪجهه حصو پاڳو سنڌ جي هٿ ۾ هو. ٿر جي مٿين پاسي ۾ آڪلو راڄ سومرن جو معلوم ٿئي ٿو. هن جو مکيه شهر عمرڪوٽ هو. اُن وقت جي حاڪم عمر سومري ۽ ٿر جي مارئي جو داستان اڄ سنڌ ۾ هيءَ نه ته جاڻي ماڻهو جو ملڪ جنهن کي عام طرح مليرسنڌ پڻ چيو آهي. سو

سو ڍاٽو ڪي ننگرپارڪر تعلقي جي هڪ الهندي پاسي ڦرجيو وڃي ته هتي جي زباني روايتن موجب ماروئيءَ جو ڳوٺ انهيءَ ٽڪر ۾ موجود هو. ننگرپارڪر تعلقي ۾ ڀالوا سڏبو هو جي ته اڄ تائين پٿر جي هڪ وڏي کوهي موجود آهي، جنهن ۾ ڦرجي وڃي ته تمام ڪي ماروئي پاڻي ڀريندي هئي- اُن جو ذڪر هتي ايندو. عمرڪوٽ جو قلعو ان زماني جو ياد آهي سال ٢٦ ٤ ع ڌاري اهو قلعو پارٿ جي پرمار سومن جي ورثي ۾ هو. مغلن جي زماني ۾ سنڌ جي حاڪمن هاٿان جي گهوڙا رانا به دهلي جي بادشاهن کي خراج ڏيندا هوا. سال ١٥٤٢ع ۾ همايون بادشاهه شيرشاهه سُوري کان شڪست ملڻ بعد جڏهن ايران ڏانهن مدد لاءِ ويو ته هن عمرڪوٽ مان لانگهاءُ ڪيو هو اها مشهور تاريخي ڳالهه آهي، ته اڪبر بادشاهه پڻ ان وقت عمرڪوٽ ۾ ڄائو. سال ١٧٥٠ع ۾ عمرڪوٽ جي قلعي تي سنڌ جي ڪلهوڙن حاڪمن قبضو ڪيو. ان بعد ٿر جي انهي اترئين پاسي تي ميرن جو پورو قبضو معلوم ٿئي ٿو. هيٺين پاسي ۾ پارڪر ۾ جو دائمي سبب بي نظامي هئي. وقت بوقت ڌارين جا حملا ٿيندا هوا تن جي حفاظت لاءِ ميرن ڪيترا قلعا ٺهرايا هئا.

ٿر جا قلعا

اسلامڪوٽ جو قلعو سال ١٧٩٥ع ۾ ٺاهيو ويو، ان جي ٻيڙهه ٣٨٦ چورس فوٽ هئي ۽ اهو پڪين سرن جو هو ۽ ٻاهرين پاسي کان ٻه گهارا هئا. هن قلعي جي اڏاوت تي اٽڪل ٨ لک روپيه خرچ ٿيو. ان کان سواءِ ان وقت اڳ مٺي جو قلعو ٿر ۾ ان وقت پڻ ٺهيو جو قلعو ٺهيو جن مان هر هڪ اٽڪل ٨ لک خرچ ڪري ڪوٽ جو قلعو سال ١٨١٢ع ۾ ٺاهيو ويو جنهن جي ڊيگهه ٣٠٠ فوٽ ۽ ويڪر ٦٠٠ فوٽ هئي، اهو سڀني ۾ وڏو معلوم ٿئي ٿو انهن قلعن جا کنڊر اڄ تائين تاريخ عبرت لاءِ هتي به موجود آهن،

شهرڀري سال ١٨٤٣ع ۾ ميرن جي اقبال جو ستارو سنڌ ۾ غروب ٿيو، ان سان گڏ ٿر جو ميرن پاڻ عمرڪوٽ ملڪ جي ٻي سان انگريزن جي قبضي ۾ رهيو ويو. انگريزن جي فتح وقت ٿر جو ضلعو به ٿر جو ياڳوڻ هو جو پوءِ عهدنامي موجب جوڌپور رياست کي مليو.

ماروئي جي کوهڻي

ٿرجي آثار قديمه ۾ مشهور ٿي تلعا آهن جن جي بيان مان گذري چڪو. ماروئي جي کوهڻي جو بيان مٿي ذڪر ڪيل آهي. اها پالو جي ڳوٺ کان ميل کن اڀرندي ڏکڻ طرف ڏهر (ريتن جي دڙن جو ميدان) ۾ آهي. کوهڻي پٿر جو هڪ ٽڪر معلوم ٿئي ٿي. جنهن جي ڏيکاري شڪل ۾ مورت ٺهيل انهي شڪل ۾ مورت سنڌي ٿانڪال هڪ فوٽ اونچي آهي. پاسائين وقت ناٿن ڪا ٿراش ۾ هڪ پاسو ٺهڻ جي دست برد ۾ ٽٽل معلوم ٿئي ٿو. وڏيرو هڪ قديم ٽٽل کوه جا نشان به آهن. ڏيري ڏيهي ٿو ته ماروئي انهي کوه تي مال کي پاڻي پيارڻ عمر سومري جي ماڻهن کيس ورتو هو. هن وقت اتي خاص ڪري ٿرجو اڄ رهندڙ آهي. پيهڙ ۽ مارو جا ڳوٺ آهي ماڻهون آس پاس آهن. عجب جي ڳالهه آهي جو ماروي سنڌ ۾ ته ماروئي جو نالو ڪائين ڏيو ڏيهي برهمڻ جو ماروئي جو ديس جو ڏيهي ته تنهن هر تنهنگار ڪوئي ڄاڻيو آهي جو ماروئي جا سر آلاپي.

پارڪر جا آثار قديمه

پاري نگر

پارڪر جي آثار قديمه ۾ پهرائين پاري نگر جي تباهه ٿيل پايه تخت جي آثارن جو ذڪر مناسب آهي. پاري نگر جي تباهه ٿيل پايه تخت جي آثارن جو ذڪر مناسب آهي. پاري نگر جي عظمت ۽ جوڀن جو تصور هن کان اڳ بيان ڪري آيا آهيون. هنڌ نقطه نظر ۾ ڏيرو آهي جو ويرانه جو ڳوٺ جت پارڪر ۽ ٿر جي زمين اچي پاڻ ۾ ملي ٿي. ٿي ۽ پن پاسن کان ڪيچ جو رڻ اندر زمين ۾ ڪاهي آيو آهي. ان وٽ ميل کن پري تمام گهڻن جي پٿرن ۽ سرن جا ڍير ڦٽل ۽ جهڙا ميلن تائين نظر اچن ٿا. برهمي پٿر ۽ سرون ۽ ٻيا اصلي صورت ۾ ڪيمين. جين ڪاسٽان ٻاهه جي انهن جي پارش ۾ ممڪن آهي شڪل ۾ ڪالم ۽ سنگتراشي ڏيرڪا آيا. جون ناته هن شهر ۾ لوهه جا خاص طرح کي رڌاڪا ڪارخانا هوا ۽ سترليل ڪالم لوهه جا ڪرڻ جي ٻڌ ۾ پکڙيل آهن. هن شهر ۾ پيتر جي بتن ۽ مورتن جا ڪي بيٺا مندر هوا جن ماڻهن ڪن بت ٻئتر تمام نفاست سان اُڪريل مورتون ڏيراڻه جو ڳوٺ ڪيل پوءِ انهي ڪانپ جيڪي هن

ٻچيل ٻُت چونڊي وڃي اُن جي مندر ۾ گڏ ڪيا، ڪجهه ماڻهن چئي ته جيڏ ويتر ۾ اُهڙا ٻُت جو ٻچو ڪا رڌي ويو آهي سواءِ انهن ٻاري نگر جي وچ ۾ هڪ قتل جا جي ٻاهران نڪتل آهي،

ريڪوديو جو ٻُت

ديراوالا جي ڀانوڪي مندر ۾ جين ڌرم وارن جي ٽيهين ديوتا "ريڪوديو" جو سنگمرمر ۾ اهڙيل نهايت نفيس ٺهيل وڏو مورت رکيل آهي، انهن پر معلوم ٿئي ٿو ته جو ساڌ ۽ ڀڳوان جي ياد ۾ ڏينهو پيش ٿا ڪري. منجهي اکين جي جاءِ تي هڪ عجيب چمڪندڙ هيرو وڌل آهي جو انڌاري ۾ چلڪو ڪري ٿو. اهو پٿر ٻاهري نگر جي حد ۾ ٻُت مان جي ترڙ لڌا هتن مان هڪ آهي انهي جو ڊاربو ڪيترو بهتر جون ٻئي مورتون رکيل آهن،

گوڙتي جو مندر

ديراوالا کان ١٢ ميل اُتر اڀرندي گوڙتي جو ڳوٺ آهي جتي هڪ ڀڳڙيل مندر ٺهيا ويٺل آهي، رهڪس صاحب ان جو خاڪو پنهنجي ڪتاب ۾ نقش لهي ڏنو آهي، اهو مندر سيڍن جي حڪومت جي اڳ جو واري زمانه ۾ ٻُت پرستي جو مرڪز هو ۽ ٧٦ - ١٣ء ڌاري تيار ٿيو، مندر جي ساري عمارت هڪ اهڙي پٿر جي آهي جو اگرچه سنگ مرمر ڪونهي پر سنگ مرمر جهڙي معلوم ٿئي ٿو، مندر جي نقش نگاري منجهي وڃي آهي پر اهي اڄ به جا بجا ٿنڀا رٿيل ڪونهن ۽ ٻيا اڃا ٽڪا ٽٽل آهن. عمارت جي ڊيگهه اٽڪل ٩٠ فوٽ ۽ ويڪر اٽڪل ٦٠ فوٽ آهي عمارت جي ٻاهران وري گنبذ سان هڪ گول چبوترو ٺهيل آهي جنهن ۾ اندر ٻين پاسان چوڌاري زالن ۽ مردن جا ڪيترا فوٽا اڪريل آهن هر هڪ زال هڪ جُدا نمونو جي انداز ۾ عمده سان بيٺل معلوم ٿئي ٿي. عمارت جي وچ ۾ هڪ ٻئي ٻنيان ست ڪوٺيون آهن هڪ اندر جي اُن جي چوڌاري ٽن پاسن کان ٣ سنڌا اُڀرا آهن، جن تي ٽين پاسي دروازو آهي

(باقي دارد)

ادبيات

زندگي شادي

از مرزا محمد شفيع بنگلاني ڪاتب توحيد جي

حقيقت ۾ اسلام جي عمر ڪو ۲۰ - ۲۲ سالن کان زياده نه هئي پر هن جي ظاهري شڪل ۽ شباهت جي بيرونقي ۽ سندس چهري ۽ بشري جي زردائي معلوم ڪرائي رهي هئي ته اسلام ضرور سالخورده ۽ سن رسيده (ڪراڙو) آدمي آهي. هي هر وقت بستري علالت تي ڪراهين رهن ۽ انگن ڪون ڪرن پيو ڪندو هو. ۽ سندس خشڪ چپن تي ڪنهن ڪنهن ڪلمه جا آثار پيدا نه ٿيندا هوا، ۽ سندس اکيون نرگس ملڪ پيلي جان هر وقت آب آلوده وار رهيون سندس دل جي ڳجهي ناسور تي جيئن ڪري رسيون هيون. هن جي نوخيز جواني بوٽن ۽ سرسبز باغ تي خزان جي سخت جهلڪن سان يڪلخت ڪرما ڇڏيو ۽ هن جي بلبلانه گفتار تي ڪمهڙ موڻي لڳي. ۽ سندس چشم آهو جي ۾ وقت بيرونقي ڇانئي ۽ سندس حسين ۽ زوردار جسم جو سارنگي وانگر سڪي وڃڻ ۽ بارونق چهري جو بيرونق ٿي وڃڻ ۽ هر وقت اداس ۽ بيآرام بڻجي ڪري سندس دوستن ۽ عزيزن کي عموماً ۽ سندس والدين کي خصوصاً نهايت افسوس ۽ رحم دامنگير ٿيندو هو، ۽ هي آسمان ڏي نهاري ـه

نه دانم اي فلڪ با من چه ڪردي
رساندي آفتابم را به زردي

ساري دنيا تي خواب خرگوش جو عالم طاري هو ۽ سڀ چرند ۽ پرند تي عالم خاموشي وڇايل هئي. مگر اسلام ۽ آسمان جي اکين تي عالم بيداري هئي ۽ سڀني جهان کي

خواب غفلت ۾ ڏسي نهايت بيقراري ۽ بي آرامي ۾ ٿو ٺهڻ ڪري ميچون ٿو.

نه هرگز بر سرم باد وزيده — نه در پا هرگزم خارے خليده
بيک عشوه مرا بر باد دادی — هزاران خار در بستر نهادی
تن نازک تراز گلبرگ صد بار — چسان خواب آيدم بر بستر خار

اسلم هڪ ذهين ۽ هوشيار ٻچو هو، ان سواءِ نهايت ظريف (ڀڳاڻي) چرچو ڪندڙ هو. ننڍپڻ کان وٺي دستي ۾ تمام پيار ڏيکاريندو هو. ۽ سندس والدين کي هر وقت راضي رکڻ ۽ مگن رکندو هو ته جيڪر هن جي اندر روحي مرض جو ٻج پئجي وڃي ها ته به جيڪر اسان جو سڪيلڊ ٻچو تندرست ٿئي. "مگر اسلم جي اکين ۾ اندر وهنجا اڏنا ۽ سندس نازڪ دل ۾ عشق جي ڏکن جا ديڪن چڙهيا پيا هوندا ها، ۽ طرح طرح جا منتر ۽ پراگندا خيالات ترت جلد ۾ گهر ڪري ويا هئا، تنها پسندي، گوشه نشيني هن جي غذا ٿي چڪي هئي،

پر افسوس جو زمان جي هئي گهٽ سڀني ته سندس والدين کي هن جي هيءَ حال جي ڪا به پرچم نه پئي هن جي مرضي جي خلاف ڪنهن عبدالخالق جي ڌيءُ ذي جو سڱ جهڪائي ۽ يڪدم ڪري نڪاح ڪري ڏنو.

(هڪ دفعو اسلم دل ۾ چيو ته ٻهو ٿيو) جنهن صورت ۾ مان اڻ پسند سان شادي ڪرڻ نٿو گهران ۽ شادي منهنجي اُن هڪ خاص ماڻهو سان ٿي سگهي ٿي ته پلا منهنجي والدين کي ڪهڙو حق حاصل آهي ته منهنجي مرضي بنا ۾ نڪاح جهڙو ڪم ڪن. اگرچه والدين جي رضا ضرور رکڻ گهرجي جيئن طرح قرآن مجيد ۾ ارشاد آهي ته وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا پر ان جو هي معنيٰ ته ناهي ته والدين کي ڪو ڪوه ۾ ٽيڙيا هڻن ته ڪي ڏکي ڪبي، هي به مون کي يقين آهي ته منهنجي والدين کي ڄاڻ آهي ته آءٌ اُن شادي ڪرڻ لاءِ تيار ناهيان. پر هنن خيال ڪيو آهي ته عبدالخالق اسان جو وڏو ماڻهو آهي تنهن ڪري ان سان منهنجو ناتو بهتر ثابت ٿيندي - سندن اڪيان وڏي ۾ وڏو دليل هي آهي ته ٻيا پو ماري وڃي ۽ ٻي ٻين مرته پيغمبر ماري وڃي ته ڀي ٿيو نوڙي ۽ هن مسڪين دل ۾ چيو رهيو ته جيڪر ڪي پرهيو شادي آهي، ته جنهن وقت آخوند صاحب نڪاح پڙهڻ لاءِ تيار ٿي ويو هو وڃي آخوند ٿيو آهي ۽ ناد ٻڌائي حڪم ۽ بي جا ڪندو آهي ته اڃا ڪي آهي ڪهڙو

جو وڪيل ٿئي، وڪيل تي به نه اعتبار ڪندي ان تي به شاهد رکندا آهي. مٿان ڪنوار
ان گهوٽ تي رامي نه هجي، سا شرڪ ڪري جيڪا مٿس ڏنو ويندو هجي، وڪيل صاحب ايمان کي
خبر باد جيئي اچي جيئي نه ڏاڍي مان ڪندو ٿيا ٿين،

ڏري پري مجلس ۾ گهوٽ کان پڇيو ويندو آهي ته ڇا توکي فلاڻي ڌي فلاڻي جي قبول آهي؟
جيڪا ڪيس اها خبر نه هوندي ته سندس اهڙا ڪار پوندا ته ڪري ڪاري ڪندي هن ٿي
ڏور تي چوڙ ڏني پيا آهن ضرور رضامندي کان سواءِ نه آيا آهن. ڏري به ضرورت محسوس
ٿي ته مٿان هن کي اهڙي طاقت نه رهڻ آهي جنهن جي آڳيان ڪيجي نه سگهندو هجي
ته هي به مرتد اٿس ته ٿي انڪار ڪري،

(اسلم نا شوٺ اڪيرن آيت آنوڪا آسمان ذي ڪٿي) اي مصنفا غفور رحيم، بيدك الخير
انك على كل شيءٍ قدير (سڀني تعريف جڳائي آهي تون ٿي سڀ شيءِ تي قادر آهين)
يعلم السر وما يخفى (ظاهر باطن شين کي ڄاڻندو) اگر حقيقي معنيٰ ۾ شادي ڪرائي اٿيئي ته
انسان ڪڏهن جنهن جو خيال شب و روز ڏامن ليڪ جنهن جي تصوير هر وقت ذهن ۾ موجود آهي-
(دل ۾ ٻي ڪا ٿي) هي ڪو گناهه جنهن جو سوال ته ڪو ڪري ان! نه نه هرگز نه!! شادي، جو جانب سوال هي
خدا کان نه ڪري ان ته پوءِ ڪنهن بي جا گهڻو وجهي ڪرڻ ڪايان، چاهيل ڪني باگ ڪرڻ جي وڏي پير جي رامي
ڪهڙي واسطي سندس ڪاڻي ڄاڻو ته ان اڪين تي گهمايان يا سندس پيهندي واري ڪرسي
ماچيڪو ٻيڙ ڪئي مٿان سمجهي يعني زالن وانگر ڪاوان يا سندس ڪپڙن جا پن اڻن وانڌران
ته پيهاڻ صاحب ٿي وڃي ته هي بيچار ڏاڏو رپيا آهي سندس جو مجلس پور ڏڪهه گهر جي
وڌيڪ ڪپڙن هيان ٻچن جي مسهري ته ڏي منهن ڪري سمهندس ته مان ٻيڙي تي گهاري ان
وڃي تبرمان پست در ٻيئي هيرون ڏوريندو سي، نه نه!! ايئن هرگز نه ڪندس مان جنهن جي
جيري خدا کي چيڪي سڪ مٿي انسان جو محتاج ٿيان جنهن جي طرح رسول الله صلي الله عليه وسلم
کي قرآن شريف ۾ جا بجا حڪم ٿيل آهي ته سڀ ڪجهه خدا کان گهرو غير خدا جا هرگز
محتاج نه ٿيو. جنهن صورت ۾ خدا جي رحمت جا هٿ انسان کي مجبوري ۾ وٺڻ واسطي
هر وقت ڊگها آهن ته پوءِ اهڙي بي سمجهه انسان تي افسوس آهي جو غني خدا کي ڇڏي ڪري

محتاج انسان ذي ڏکي. جهڙي طرح قرآن مجيد ۾ ارشاد آهي ته اَللّٰهُ غَنِيٌّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ (الله بي پرواهه آهي، توهان سڀ محتاج آهيو) الله تعالى ٿو فرمائي.

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِيْ عَنِّيْ فَاِنِّيْ قَرِيْبٌ، اُجِيْبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيْبُوْا لِيْ وَلْيُؤْمِنُوْا بِيْ لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُوْنَ.

(اي نبيؐ) جڏهن وقت ڪو منهنجي ٻانهن مان منهنجي بابت پڇا ڪري ته (خدا ڪيڏي آهي يا ڪيترو سوال پڇندڙ پاسي؟) ته (چئين) آءٌ بالڪل ويجهو آهيان قبول ٿو ڪريان سڏ سڏيندڙ جي سڏ کي جڏهن وقت ته سڏين پوءِ جڳائي ته مون کي قبوليت لاءِ (سڏين) ۽ مون تي ايمان آڻين ته من هدايت وارا ٿين.

هن آيت مان صاف ظاهر آهي ته خدا سڀاڻي هر وقت انسان جي دعا قبول ڪرڻ واسطي تيار آهي ته پوءِ حيف آهي اسان جي حال تي جو اهڙي رحيم ڪريم کي ڇڏي ٻين در ڏي ڏکا ڏيندا وتون.

وَالَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ لَا يَسْتَجِيْبُوْنَ لَهُمْ بِشَيْءٍ،

جن کي سڏيندا آن سوا سڏين ٿا الله جي (هو) انهن جي (سڏن) کي نه ٿا قبول ڪن نه ڪا شيءِ پوري ڪري سگهن ٿا،

حديث شريف ۾ آهي ته

اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى لَيَسْتَحْيِيْ اَنْ يَبْسُطَ الْعَبْدُ اِلَيْهِ يَدَيْهِ يَسْاَلُهُ فِيْهِمَا خَيْرًا فَيَرُدَّهُمَا خَائِبَتَيْنِ.

الله تعالى کي حياءُ ٿيندو آهي ته ڪو ٻانهو سندس اڳيان هٿ ڦهلائي واسطي (سندس رحمت ۾ اميد رکي ٿو) ته الله تعالى انهن هٿن کي نااميد ڪري موٽائي.

ٻي حديث شريف

لِيَسْاَلْ اَحَدُكُمْ حَاجَاتِهٖ حَتّٰى يَسْاَلَهُ الْمِلْحَ وَحَتّٰى يَسْاَلَهُ شِسْعَ نَعْلِهٖ اِذَا انْقَطَعَ

جڳائي ته توهان مان سڀ ڪو منهنجون سڀ حاجتون منهنجي ٻانهن کان گهري ايتري قدر ته لوڻ (کپي پوين) ۽ جتي جي ڪلي ڇڇي پوين ته ان جو سوال به خدا کان ڪري

اڄ مسٽر غلام حسين جي طبيعت ذرا ٺيڪ نه هُئڻ ڪري سوير ئي ننڊ مان جاڳي ڪري آيو ۽ اسلم
وارو ڪتاب کڻي پڙهڻ لڳو. ٿورو پڙهيائين ۽ اسلم جي حقيقي مرض کان واقف ٿيو ۽ غيظ
وغضب ۾ سُرخ ٿي اُٿي نامعقول! اهڙيون چيزون چاهين ٿو شادي ٿي ٿو ته پوءِ ڪهڙي آهين توکي
مُون وچاري کان سمجھيو آهين؟
اسلم ـــــ (ٿڪو ٿڪو ٿي) بابا! ڪجهه نه آهي مان ته صحيح بخاري جو ڪتاب النڪاح
پڙهي رهيو آهيان!
حنيف ـــــ اسلم جا پيءُ! بس اسان جو هي اِن پيرڙي نڊ ۽ حڪيم طبيب ٿي ملڪ مان
ڪُتي ڏيا.
غلام حسين ـــ چپ ڪر! اڄ هڪ نئون راز معلوم ٿيو آهي!
حنيف ـــــ مان تنهنجي بي رحمي ۽ سنگدلي تي حيرت کائيندي آهيان ته جڏهن توسان
اِها ڳالهه ڪئي ته تون منهنجي ڳالهه بدلائي ڇڏيندين!
غلام حسين ـــ (مرڪندي) تون ٻڌ ته توکي هڪ عجيب حقيقت ٻڌايان!
حنيف ـــــ بس بس توکي ڪهڙو ڪم آهي؟ جنهن اُتي دارُون ڏيندين ٻاٻي اسان جي ڇوڪري
جو سو خدا حافظ!
غلام حسين ـــ خواه مخواه جلدبازي نه ڪجي هي ته اسلم جي ڳالهه آهي ۽ مون سندس
حقيقي مرض جي تشخيص ڪئي.
حنيف ـــــ (نهايت خوش ٿي) هت ٿي ٻڌائڻ جلد ڏس ته ڇا آهي ـ ڏيو ڪيئن
حنيف ـــــ بس؟ مان ته اڳي ئي چيو ته اهو ڪم ڪرڻ لازم آهي، اهو ڪم نه ڪندين
پر تو هميشه اصليت ان کي نادان ۽ بيوقوف سمجهندا آهيو،
غلام حسين ـــ ڀلا تون ته ٻڌاءِ ته ڪوڙن وچاري کان سمهو آهين ڇا؟ جڏهن هي
توکي پيارو آهي تيئن ٻئي به والدين کي ٻارن جي محبت پياري هوندي، ته مان هن جاما ۾ ئي
ٻن ٻين ته ڪي ٻيڪ ٿي ٻون! هي بيشمار هن زماني ۾ ته ڏسون ۽ ٻڌون ته ٻنهي مرضن ۾
ٿي ته ڪم ڪجن ۽ ماءُ پيءُ جي ڳالهه کي رد ڪري ٻنهي جو ٻڌون ٿيون ڪجن، جاما ۾ ئي ۽

جي فرمانبرداري ضرور رهندي آهي، قرآن مجيد ته ڪٿي ڏس!

حنيف —— ڇا هڪ ماڻهوءَ کي مڪليءَ ۾ گذرڻ پئي، جنهن ۾ عجيب نعمت نه ملندي آهي پوءِ ان تي اعتراض ڪيو ويندو ته تون مڪليءَ ڇو نه ٿو ڪائين؟ نه نه! اهڙو نه! اهي آهي ته اهي لاءِ جيڪي خوشيءَ سان ڪائين. پوءِ اهڙي ماڻهوءَ کي زور سان ذات ۾ گهڙو موڪلجي ڇاته هي نعمت ضرور ڪائو! اهڙيءَ طرح هي مرضي جو مالڪ آهي شادي ڪري يا نه ڪري آهي آهي نه ڪنهن تي ڪي، باقي تون ته قرآن ۽ حديث جي ڳالهه نه ڪر ته ماڻهن کي اها آيت ٻي ياد اچي ته أتأمرون الناس بالبر وتنسون أنفسكم بيٺي ته ڇڱن ڪمن جي تبليغ ته ڪريو ۽ پاڻ کي وساري ويا آهيو،

غلام حسين —— آخر ان ڪم ته شريعت جي خلاف ڪم ڪري رهيا آهيون.

حنيف —— سو ته ياد ڏيار ڀائين ڇا هي نه ٻڌي ۽ حميد جيڪا ٿڪ ٻڌي سو ته حميد کي ڏيئي ڏني جنهن جي عمر ۱۲ سال آهي ۽ حميد جي پٽ کي ڪال جاني ٻه مهينا ٿيا آهن ۽ ٻئي ٻڌن حميد جون ٻئي مٿي سان ويٺل آهن، اهي سڀ قرآن جا حڪم هوندا؟

غلام حسين —— ڪڏهن ڪالهه جنهن ماڻهي ته هن رهڻ واريءَ کي ٻڌي ۾ ڪتاب ڏنا، هي شفتري اهي ٻارڪي ڏنئين ۽ پهرياٽيون انگريزي ٿو ٻاري جو بس ملڪيت تمام گهڻي آهي جيڪي هن ڏيئي آهي ته مترس سان ٻچي جو ٿي ٿي ڏانگي جي پوري ڄما ڇڪڻ اڄ ڪلهه شرعه مفاصلو کلائي ويو آهي،

حنيف —— اسلم ڀائي، اڪجهه خدا جي ٻڌ، ڪان شرم ۽ حياءُ ڪريو، ڇا اينڏي جوان ڪنوار جو هڪ ڪير ٻارڪ ٻارڪي ڏني، اتو سوڪيو ٻارڪ کي پاڻي پيار ڪري سمجهي، پوءِ پلجڻ کي اهو ڪيئن جهي ته مان ساري عمر لاءِ مترس واري نعمت کان محروم رهيس، اها نچي محبت ۽ عصمت واري دامن کي گناهن جي آلودگي کان ڪيئن بچائي سگهندي. پر جيڪڏهن صبر واستقلال واري لڙتي هن جي همت مان جهوڙي ٻئي ۽ گناهه ڪري ويٺي ته ان جا ذميوار والدين آهن يا ڪي ٻيا؟ باقي رهي ٻن ڏن ڏيڻن جي ته اها ٻئي واهه سوال ٻو ذرا گوش شايد!

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ (النساء)

حڪم ٿو ڪري الله توهان کي اولاد جي باري ۾ ته مرد کي ٻن عورتن جي حصي برابر (آهي)

ان مان صاف ثابت ٿيو ته جيڪڏهن پٽ جو حصو ٻيڻو آهي ته ويچاري ڌيءَ جو به اڌ ضرور آهي،

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُّهِينٌ

هي خدا جون حدون آهن جيڪو شخص الله ۽ سندس رسول جي فرمانبرداري ڪندو ته ان کي الله تعالى اهڙن جنتن ۾ داخل ڪندو جن جي هيٺان نهرون وهنديون هونديون هميشه لاءِ انهن ۾ رهندو ۽ جيڪو خدا ۽ سندس رسول جي نافرماني ڪندو ۽ سندس حدن کان ٻاهر نڪرندو ته ان کي دوزخ ۾ هميشه لاءِ رکندو ۽ ان کي ...

هاڻي ٻڌايو ته حنيف جن ڪيتري قدر سنگدلي ۽ بي رحمي کان ڪم ورتو آهي قرآن مجيد جي ڪن آيتن کان انڪار ڪري ڇڏيو آهي ۽ انهن جا مطلب ٻيا ڪيا آهن، قرآن شريف ڌيءَ کي ورثو ڏياري رهيو آهي ۽ هو لالچي ڪوشش ڪري رهيا آهن ويچارين کي محروم ڪرڻ لاءِ، وَأُحْضِرَتِ الْأَنفُسُ الشُّحَّ (۽ لالچ انسان جي نفس ۾ داخل ڪيو ويو آهي) واري مضمون جو مصداق بڻجي پيا آهن. هي لفظ عجيب آهن ته ڀينرن نياڻين کي نڪاح لاءِ اجازت ڏني رهيا آهن ته توهان انهن کي نڪاح ڪري ڏيو ته شرعي ڪي پيءُ ڪري ٻاقي ته ماڻهو شادي مشڪل ٿيندي،

۽ اڳين ڌيئرن ڀيڻن جو جيڪي حق پيا پوندا هئا انهن ۾ ارسان ۽ نڪاح جا به شاڪا ڏاهو جهڙو صاف صاف انڪار ڪري رهيو آهي ته مان اهو مرس مرد ته ڪنهن به ان جي چاچي مڪ ڏيندي ۽ ڏيري ڪني ڀيڻن کي ڪوڙي ۽ پرايون ڇڏيائون ته پاڻ کي ... وڃي، جيا اهي ڀيڻيون پاڻ وسان ڏيري نه نڪاح ڪرايون؟ ذرا سوچيو.

لَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ — پنهنجين نياڻين کي زنا لاءِ مجبور نه ڪريو

غلام حسين —— واه ڙي مومل واه!!! اڄ ته اوهان جا پردا به کولي ڇڏيا آهن ڇوڪري مغز ڪيترو نه حد اوسط ڪيڙا ئي ثابت ڪيو آهي،

حنيف —— جيڪڏهن دل جي خوشي ٿي آهي ته ڪي منظومات منهنجا ...

غلام حسين —— ڇگو جمعرات اچي تہ تنھنجي چڱي طرح دل خوش ڪجي.

حنيف —— توبہ! توبہ! توکي تہ سڀئي ڏينھن ڏيارا ورآھن. ڪاڏي منائي ۽ ڪاڏي جمعرات ڦي ياد پوئي. پر بہ جمعرات اچي تہ سڀجي پر خدا چڱائي ڪندو. ھاڻي بڙادا تہ پڙي اسلم جي ڪمري گڏ ڪندين.

غلام حسين —— سڀ ڳالھ جي توڙ مالعيائي ڏيني آھين اسان تہ فقط تنھنجي غنچہ دھن ۽ شيرين گفتار ۽ زلف مشڪين ۽ چشم نرگس کي ڏسڻ مطالعہ ڪندا آھيون جئين ڏٺي ٿئين ڪر!

حنيف —— مان کي چاڏڻي صلاح تہ ڏي ري ٻہ اسلم جي (اسلم جو اھي روح افزا ۽ مسرت انگيز ڳالھيون تہ ٻين ٻولات آن ٿي ڏينارين. ۽ مگر سان چنگھندي چنگھندي ماء جي پر سان اچي ويھي)

حنيف —— اڄھ مان صد فوتگي ٿيوا اسلم ٻہ ڪجھ ۾ اچي ويٺو اسلم جو چين ۽ وھم مادري مان پر سوڏني) پٽ توڻ ڪر مڪر نہ ڪر جي توڻ چرندي اڳي ڪم ڪندين.

غلام حسين —— پٽ اسلم حيض جا ئي توڻ رامني ھمجين اڳي چر ايون

اڄاڻ ھن اسلم الھي اميا نر اڳاھيون بڌ يون تڏ ھن سندس دل ۾ حسينہ جو شوق جار ڪان ودي موجون مار ڻ لڳو ۽ سندس پوشيدہ ۽ عشق ۽ تنھنجي پر دي ڪي ڪاتري ھات ھار سنگھا پھان حسينہ جي صورت ۾ ظاهر ڪي سندس اکين آڏو ۽ ڏڪر ڪرڻ لڳو ۽ اسلم جي بيقراري کي ڏ ڏاڍي ٿيو.

اسلم —— مان چاھر ڊڪ پان ٿر ھان ڀاڻ سياڻا آھيو،

غلام حسين —— چرڪر رحمت ٻہ توجي تگي ۾ راتي آھي منھنجو اڳي خيال ڏي ٻنڌ آھي،

اسلم —— (دل ۾ سخت مايوس ٿي) بابا ھر وير داھا جا آھي پر ٻہ گھمرن جا ڏون آھن

حنيف —— پلاحسينہ تہ قبول آھي؟

اسلم —— (کلي دل سان تھڪ ڏئي) امان ترکي ڪئن خبر پئي!

غلام حسين —— ڇگو اھا صلاح؟

حنيف —— پيو جيا! ڏسين نٿو تہ ڪئن ڳري ٻيار ڏين ٻيار پونھي ويس!

سچو ايمان

(از مسز جيٺمل شهچنر بي اي مخيا ڪاوڙا)

(گذشته سان پيوسته)

مجلس اول نظارو نمبر ۲ پردو (رستو)

(ميلو استاد ۽ بيدار خان اچن ٿا)

بيدار خان — ڏيا راڄ مان ٻه توسان ملندس. توکي ته منهنجي شيءِ ڪانه آڻيندين!

ميلو استاد — يار، توکي مرڻ سان سلي چاهيندين. اچار منهنجي جان ڇڏائيندين مان سگهوئي رئيس ٿيندس. تون ڏسندين. منهنجي شيءِ تنهنجي ميدني مڃائي وڏي اچي ملندي.

بيدار خان — چڱو ڀلا السلام عليڪم

ميلو استاد — عليڪم. لاحول ولا. من شيطان منهنجو ڪيترو ساره وقت جا ٻول اچار رکيا. واه واه! ڪاٿي ته ڏاڍو رچگو وڃي آهه - بلڪي جنهن کي وڃي حشمت ان جي شڪار ٿي وڃي جو احوال وڃي ٿو به ايان - ڪيترو وقت وقار پاڻا جي نوڪري ۾ گذاريو ته مڪراج ٿيو مطلب حاصل نه ٿيو. روح جي بادشاهه جي نگهاري به هن وقت تائين مفت پئي ڪاڍي اٿم پر اڄ اميد ته سڀ ڪجهه سچا ٿيندس ۽ پنهنجو منهن ملها ٿيندس اچا ته ٿيندا ڪي ڏوهي نه اٿس ته مشتاق آهه انهي ڏينهن - پر جي اُنهن جي ذمي ته شي شهيد اُنهي ناري. سوا ۽ ڏس جي امري حالت اٿس ته ڏس ڪا ٻيو ۽ ڏسجي ته چا تو ٿي — جيڪا ٿي نوڪري ڪرڻ ته بيدار خان ٿيو سان گهمار ور.

سدا رنگ ۽ آس نرالا منهنجو پتو ٿيند وعالي

آءُ وڃندس سوڌا نغام　　　جي ڪري وڃان هي ڪام
هلندي جلدي وڃان　　　ڏسبا نه نگهبان
ٿيندو ٿيندو منهنجو نام ــــ آءُ وڃندس (پردو مٿي ٿو ٿئي)

مجلس اول . انٽرو نمبر ۵ ـــ پرده (جاءِ)

(بليندي پيور . مرڊيلا . بليندو . ڊاينوٽا ويٺا آهن)

مرڊيلا ـــ ڪالهه هيڊسن ويلي توسان ڪهڙيون ٿي ڳالهيون ڪيون شايد ڪا مخفي ڳالهه ٿي ڪيائين . مان اُن وقت نه آيس جو مون سمجهيو ته متان اوهان جي ڳالهين ۾ رخنو پوي .

بليندي پيور ـــ ڪجهه نه هو . هو پاڻ ته ايليواسنا جي ڳالهه پڇندو هو ته ڪيترن ڏينهن کان وقار پاشا جي دربار ۾ ٿيا آهن ته اڄ ڪلهه ته ڪجهه به نه ٿيو اٿن ڏينهن کان پوءِ پتو پيو آهن ته هڪ چالاڪ عورت زار جي مرضيءَ موجب وقار پاشا جي محل ۾ موڪلي ڏني آهي ، هڪ ڪا ڪن پنهنجا ٿيندا . مرد پنهنجي ڪم ۾ هوشيار ٿي مثال آهي توڻ ته شايد اهڙي ڪي سچا ٿيندا هين هوندين ـــ ؟

مرڊيلا ـــ ٻئي پوءِ جي ڳالهه ته نه ٿي پڇين ـــ ؟

بليندي پيور ـــ ها! ها! اهڙي جي ٿي پئي پڇيائين .

آواز ـــ اندر اچڻ جي اجازت آهي .

بليندي پيور ـــ ڪير آهي؟ ايليواسنا؟

ايليواسنا ـــ جي!

بليندي پيور ـــ اچ! اچ!! اچ منهنجي ڳالهه پئي ڪئي سون . ڏي خبر ڪيئن اچڻ ٿيو؟ سڀ ڪنهن ٺاهه احوال آهي ،

ايليواسنا ـــ (اندر اچي سلام ڪري ٿي ٿي) اڄ هو بنده حاضر آهي خبر احوال ٿي ٻڌو! اڄ منهنجي سموري محنت سڄائي ٿيندي مگر انجو دارومدار اوهان تي آهه .

بلبندي پيو — سو دري ڪيئن!

ايليواستا — شهزادو حشمت اڄ شڪار تي ويو آهي، هي مرتد تمام مستو آهي. ان هوندي ايونا کي پاڻ ڏي طرف موڪليو. شهزادو ته ايونا جي ونڊ جي ذاتي خواهشمند آهي. اهو سڀ ڪي ٿو ته هي ايونا تي نڌاڻو ٿي. بس پوءِ باقي ڇا آهي. ڪهڙو ويو مسيحي پوءِ آسان ڳالهه آه! ايونا جي ڇوڪري جڏهن ته عيسائي دين قبول ڪري ڇڏيندو جيڪڏهن زار جو تون پوءِ نمڪ حلال ٿيڻ گهرين ته هي ذري آسامي هٿان نه وڃاءِ.

بلبندي پيو — هي ته هڪ معمولي ڳالهه آهي. دولت ۽ انعام جي خاطر نه پر هن بيدين بادشاهه جي تباهه ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ مان ڪيترن ڏينهن کان ڪوشش پيو ڪري رهيو آهيان. ڇو ته جيڪڏهن اسان جي مذهب کان انڪار پيا ڪن پر مذهب نيست ونابود ٿي وڃن. (ايونا کي) پياري ايونا جلد ڪر جو خيال ڪري ڪم ڪرڻ ٿي ڪرين هي ته مرد ذري کي به بهشت ۾ آڻيندو يا دوزخ ۾ پهچائيندو بس به تمام جلد ڪر وڃ!

ايونا — چڱو بابا! جهان جي خداوند يسوع مسيح مون سان مدد ڪئي ته ... (ايونا ٿي ٿي ڪري ڳائي ٿي)

رک تون اسان جي لاڄ. تون ڪريم. رحيم ساءِ مسيح

تي اسان جو نالو — بي مي جو ڪام. تنهنجي هٿ آهي ڪام هڪ ڄ —... رک تون...

رمي اسان جو راڄ — دنيا ۾ هٿ ۾ تاڄ — رک تون —...

(پردو ڪري ٿو)

مجلس اول نظارو نمبر ٦ پردو ڪاهه (جهنگل)

(حشمت ڪجهه سپاهين سان بيٺو ڪو نظر اچي)

حشمت — جوانو دلو! ۽ قدم اڳتي ڪريو، جيئن شڪار هٿان نه وڃاءِ! اهي مان ڪونه ڪو ڪون ٿيندو جو پوءِ وري پڇتائجي.

وفاشعار — جي — حضور پر اوهان ته تيرو اڳتي هلو. حشمت اڳتي ٿيندو.

مصنف سپاهي - يار مان ته ذاتي ٿڪجي پيو آهيان ... جو بندي پيو آهيان اڳتي وڌندس ته مري ويندس.

حشمت - اسين به ٿڪجي پيا آهيون ڪجهه آرام ڪريون ته ... ٿڪار جو خيال ڪريون.

موجهي خان ـــ حضور مناسب به ائين آهي ، پر سپاهي چڱو ٿيندو جي توهان اڳتي هلي سٺي ندي جي ڪناري تي ... ٿي ڏيهي آرام ڪريون ،

وفا شعار ـــ حضور اتي ته بالڪل چڱو ٿيندو

موجهي خان ـــ چڱو حضور اوهين طرف هلو ... اوهان جو آرام اتي اسان جو به آرام (سپ ڏيهن تائين ده مٿي ٿي ٿو) (باقي آئينده)

هڪ نظر هيڏي به!

سنڌ ۾ اڄ ڪلهه غير مسلمانن جون انجمنون ادا ڪجن جن جو ڪم رڳو ...

اسلام تي اعتراض ... جن جو مقصد اسلام تي اعتراض آهي ...

عوام کي اسلام جي معنيٰ ... نظر ڪرڻ آهي . سنڌ ۾ مقابلو ...

ڪيل آهي . مثلاً ... مسلمانن جو ... اڪيلو مذهبي ...

ڪيا وڃن . فقط اڪيلو توحيد رسالو اهڙي ڪم جو ...

توحيد جو علمي، مذهبي ۽ اخلاقي ... نسال الرحيم .

مسلمانو! اوهان جو فرض آهي ته ... هٿ سان اڳتي وڌو ... ۽ هن ...

ڪري ... ۽ ... مدد ڪريو ...

إن تنصروا الله ينصركم ويثبت أقدامكم

منجهو رسالو توحيد جو ...

حصهٔ نظم

زال ذات جو شان

(از ماستر محمد صديق صاحب مسافر حيدرآبادي)

هيءَ زال جڳ سڄي جي ماءُ جهڙي هئي ها — دنيا جو باغ سارو هيءَ بهار هئي ها
مڙني جي ساري هستي بس هن ٻڌل هئي ها — ڪنهن جو نه ڪو به ياور، يا ڪو نه يار هئي ها
ڏس ڪيئن بهشت ۾ آدم حوا بنان غمگين — هيءَ زال آدمي جي ڪن ٿي خدمت مدام
جڳ جا ڏسو نبي ؑ اوتار هي سڀ ڄڻيا ري — يا بادشاهه دنيا جا سڀ ڳڀرو ڄڻيا ري
يا فيلسوف، عالم جي نامور نڪاري — يا پهلوان رستم، دودا ڏسو ڄڻا ري
ننڍا ۽ وڏا اهي سڀ زال ذات هنج ۾ — سڀني خوشي پليا ٿي زالن مٿان رنج ۾
ٻارن جي پالنا ڪم سندن ڪٺن ڏس — گهر ڪم ڪار ٻارن جي سندن لٿن ڏس
معصوم ٻارن جو آڌار جي ڪين ڏس — لولي سان جي پالي ٿي ترب سان نه ڪن ڏس
ٻيهر ته زال آهي ادنا ۽ سڀئي انڌا ري — ڪنهن کي ماسڻ سگهو؟ ڪنهن کي ڪي پيار؟
شرم ۽ حيا، شرافت جو شان زال آهي — مهر ۽ وفا محبت جو مان زال آهي
سچ مرد لاءِ عزت ايمان زال آهي — جي مرد جسم آهي ته ان جان زال آهي
مشڪل سندس سڪل لئي آرام آڻي — مرڪڻ سندس ٿو دل جي ٻيو آرام ڏئي
زيور نه آهي ڪو به جي ٻين لئي مرد ري — شرم ۽ حيا ۽ عامل ٿي ساهه زال جو
مردن مٿان هميشه حڪم ڪئي هنري — مرڪڻ پري ٻين جي تان سا زال آهه پري
ماءُ ٻچي جي ڪان هن مهلي ٻچاري — مٿيان سا رحمت جان لئي رڪاري
جا ٻني ۾ جياڻ لئي زال آهي سڀ آهي — ڪنهن مرد کي ٿي ملازمت جوان نيڪي ڪاهي
ڪم نڪت هڪ ۽ هن سڀ ڪري رواج ناهي — پر هن جي جا حفاظت، سا دل جي تباهي
شل زال ذات پنهنجو شان ۽ شرف نڀائي — پل پير ڪو ڪو پر نه ڪي اخبار ڏئي آئي

جا سڀ قوم ڀائي سا ڳالهه ٿي ڪنائي — ڪر همٿ جا توهي سا ڳالهه ٻڌائي
پٽ سڀ ڏيا، ٻيو جو من ٿي سگهي مٽائي — عورت جهلي جي جا ٿي عقل سڀ ڏڪائي
جا سنهجي شرم لڄ ٿي قربان آ سعورت — قوم ۾ ڪتب جي نهت سا ملن آهه عورت
ٿي مرد بدنظر تو ڪنهن ڳالهه ڏي جو جامي — سچ پچ ته سو ڪميڻو مرد ڊمر آهي
توڻ ماءُ ڀيڻ ڌيئن جو ڌرادب ته جاهي؟ — ٿئي ٻي جي ڀي ماءُ جون ڏسڻ ڏيا ناهي
جي ب ٻچڙ تو ڪي بخشي ته ڪر تون شادي — هي بگ سچو مسا نر ڏي ماءُ ڀين داري

يتيمن جي فرياد

(از مرحوم شمس العلماء مرزا قليچ بيگ صاحب)

آرام سان اي صاحبو آٿين ويٺا آهيو پنهنجي گهر
چوڪين مڪ لحظو لهو ڪا ڏيندڙن جي خبر
تا پيٽ آئين ڪالهه ڀريو، پاڻي سُتا، وتا پيو ـ
ڏهي ڏهي آسين اڄ بک مريو ناحق رلون تا در بدر
ڪپڙا ڏيکيو ڪيڏا اوهين سوٽي ۽ پشمي، ريشمي
نانگا وتون گهمندا اسين ـ ڦاٽن ٿڏن نا هي نظر
ماڙين ۾ تا آئين گهاريو، شمعون ۽ بجليون ٻاريو
اونده اماڻ آزاريو، جنهڙي هون تا منجهه قبر
ٿيا نرم آنجا بسترا، ڪرسيون ۽ ميزون تن سرا
پٽ تي سمهون ٿيڙن سرا ـ سر سهي ٿي پئي نگهر
اولاد تا آئين سڀ رکو ـ ڪو ٿيا مرا سان ٿي ٿين ڪيو
سنجهه ۾ ڪون ڪنهنجو مٿو ڪنهن کي سڏ ٿين مادر پدر
تا بار اوهان جا خوش رهن ۽ تا اوهان سان لاڏ ڪن

آهيون اسين نت مجمع ڏکن، مشڪلات جو تر گذر
آهيون اوهان کي جهڙا، انسان آخر بس ۔۔۔ ا
آدم ابو اسين سڀ، تياسين اوهان کان جو بستر
راهه تنهنجي بند هين، بيوس پيا تو ڪنڌ هين
ملندي ثواب ان جو جهڙ هين، سڀ نيڪ بخت چوندي ٿي

(ترڪيب: مرزا افضل بيگ حيدرآبادي)

قوم کي خطاب

(از قلم محمد اسماعيل فدا متعلم بي اي)

سج چڙهي آيو مٿي اٿ ننڊ مان بيدار ٿي
رات ساري تون ستين هاڻي اٿي هشيار ٿي

ڪر ڪجهه پنهنجا ابتي مرما نجي جي مثال
پر نه روشن ڏس تنهنجي تو اتڪار ستار ٿي

نامي پيرو ڪار جي تنزل ڪيرا ڇو آهي ڪما
اڄ به عزت ڪر ڪرتن ارڪه تو عمل بار ٿي

جڏهن ڪيري سستي بڻ مان ٿي ناڪام ڪمن طرح
مشڪلات دم ۾ سڀ منهن تهت ڏي تيار ٿي

فطرتونئي جو مٿي ڏي بيمصيبت جو ٻهار
خون اندر ساحر مٿي سحر سرو ار ٿي

شان رشوت بهلواني فخر نصرت نيڪ نام
عز دعصمت حڪم اني ڪادل اتگار ٿي

تا ڇنهن تو ڪي اٿي مسلم تغوا مشرڪ خبيث
پنهنجي از ذلت کي غافل از جيشر خبار ٿي

ڪر ملي مرباهمي کي قوم تان قربان تون ن
دوستن دلدار ٿي ۽ عزيزن غمخوار ٿي

عادت اسراف جڏ اشيطان جو ساٿي تنج
راهه حق ۾ خرچ ڪر تون يا رسيڪو ڪار ٿي

ڪاهلي کي ترڪ ڪر نه ڇڏي پنهنجي ڪلان بار ڪر
ڦر نه تون بيڪار ٿي بدڪار ٿي بيمار ٿي

عيش و عشرت جڏ اجابا خام دنيا جا خيال
پٽ اکيرن عبرت جون غالب ٿي ۽ بوڪفار ٿي

مسجدين ۾ وڃ عبادت لا ازنا در مار دستار
مرد مومن کي مرڻ مه ڪين تون مردار ٿي

بت پرستي ۾ پرڪا مين جو تون واحد پرست
مشرڪن جا توم بيد ابليسي آمار ٿي

هاڻي هو ته وقت خزانو خوب دنيا ڌرين | اڄ ڏينهن انهن جي ڪان مفلس ونڊا رهي
بُت تمام تنهن جي اڳ توڙ هن ملڪ حرام | ان ڪري ئي برڪتيون نه ٿيون بسيار ٿي
تجارت ڪي ڪري هي پيدا ڪرن تي ترڪ | ترڪ ڪرا ترڪ عبادت روبرو اپار ٿي
جو ڪيئن هو ترڪ ڪن ڪان ياد ڪيئي ڪن ٿيون | سود جو ڏي ڏن نه ڪرا ٿو سمجهه ڏمواري
پيا هئن تهن سان ڪري عزت ذلت جي پٽيئي | ٿي تنهن مهڙي نه مرڪز ملڪ مٿان تڪرار ٿي

ويا ڪي رسمون . مسلمانن جون ڌار يا سڀ قدا
مالا ڇا غيرت اٿي مسلم اُن جو خود داري

قند فارسي

(از حکيم نواب ذوالفقار خان قندهاري رحمة الله عليه)

آهوي چشم ترا شير ژيان ميدانند | نوک مژگان ترا تير کمان ميدانند
از خماري چشم تو همه بادکشان | ساغر چشم ترا پير مغان ميدانند
نخلبندان رياض تو چو قمري بچمن | قد رعنا ترا سرو چمان ميدانند
ايران ختن و طره کشايان خطا | زلف مشکين ترا دام جهان ميدانند
طوطي پسته دهان تو خموشي دارد | غمزه و ناز ترا نطق زبان ميدانند

قواعد توحيد

(١) توحيد جو اصل مقصد آهي قرآن پاڪ حديث شريف ۽ صحابه ڪرام ۽ مجتهدين عظام جي طريقي تي مسلمانن جي عقيدن جي اصلاح ڪرڻ

(٢) قادياني فرقي پارانءِ جو وقت بوقت غلط پروپيگنڊا ٿيندي رهي ٿي تن جي ترديد ڪرڻ

(٣) آرين پاهندن جي اعتراضن جا دندان شڪن جواب ڏيڻ.

(٤) تاريخي، اصلاحي ۽ اخلاقي مضامين پيدا ڪرڻ.

(٥) هي رسالو انگريزي مهيني جي حساب سان پندرهين تاريخ ويندو آهي، تنهنڪري سڀ ڪنهن انگريزي مهيني جي پڇاڙيءَ تائين انتظار ڪرڻ گهرجي.

(٦) جيڪڏهن ڪنهن صاحب کي ڪنهن مهيني جو رسالو نه پهچي ته هو اطلاع موڪلي گهرائي سگهي ٿو.

(٧) جي صاحب نوڪريءَ ڪري هڪ هنڌان ٻئي هنڌ بدلي ٿي وڃن ته لازمي آهي ته هو نئين پته جو اطلاع ڏئي ممنون فرمائين.

(٨) خريدارن کي لکپڙهه ڪرڻ وقت نمبر خريداري جو ٻڌائڻ ضروري آهي

(٩) ڪنهن به جواب طلب ڪم لاءِ جوابي ڪارڊ يا ٽڪليون موڪلڻ گهرجن.

(١٠) سالانه چندو ٽپال سميت مبلغ ٢ آهي مگر طالب علمن سان نقد ڏيڻ وارن کي خاص رعايت ڪئي ويندي آهي.

منيجر رسالو توحيد
ڪراچي

جلد ۴] توحيد ڊسمبر ۱۹۳۴ع [نمبر ۱۲

صفحه	مضمون نگار	مضمون
۱	از مدير	گذريل سال تي هڪ نظر
۷	" "	معجزه ۽ سائينس
۱۷	از مولائي شيدا	قرآن جي هڪ پيشنگوئي
۲۲	از مدير	قرآن جو مقدس مهينو
	" "	رمضان ۽ سندس فلسفه
۳۰	پنڊت ديوي دت وڪيل	ڇا ويد ڪلام الهي آهي
۳۴	پنڊت آلانند نتني لال	رد تناسخ
۳۷	حڪيم مولوي محمد صادق راڻيپوري	گيتا جو فلسفه ۽ ترجمو
۴۴	حاجي احمد علي مجذوب	منصور تاريخ جي روشني ۾
۴۹	لطف الله جوڳي	مغرب ۽ عربن جا تعلقات
۵۵	مسٽر حسن علي خان ريزيڊنٽ مئجسٽريٽ هالا	اخلاقي جواهرات
۵۸	مسٽر احمد خان کهاوڙ	امير المومنين جي عيد
۶۱	بهشتي	رسول الله جا اخلاق
۶۳	هڪ گريجوئيٽ نوجوان	اصلاحي خط
۶۸	از مدير	حساب دوستان در دل
۷۰	" "	ملڪي رفتار
۷۳	حاجي الله بخش عقيلي بي-اي	ٺٽي جا آثار قديمه
۸۱	مولوي محمد شفيع ڪاتب	زوريءَ جي شادي (فسانه)
۸۹	از مسٽر چنا بي-اي	سچو ايمان
۹۳-۹۴-۹۵	از مسافر، مرزا قليچ بيگ، فدا	حصه نظم
۹۶	مرحوم نواب ولي محمد خان لغاري	قند پارسي

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.